

สมนุสฺสณตาย อนิมิตฺตตายน จ ธาตุยา
 จิตฺตสมฺปกฺขนฺทนตายน, สพฺพสงฺขารेषु
 มโนสมฺมุเตชนตายน อปฺปณฺธิตตายน จ
 ธาตุยา จิตฺตสมฺปกฺขนฺทนตายน,
 สพฺพธมฺเม ปฺรโต สมฺนุสฺสณตายน
 สฺยณตายน จ ธาตุยา จิตฺต-
 สมฺปกฺขนฺทนตายน, อิมานิ คฺคิ
 วิโมกฺขมุขานิ โลกนียฺยานาย
 สํวตฺตุนฺตํ"ติ"

ภาวะที่ ทำจิตให้แล่นไปในอนิมิตตธาตุ
 ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งสังขาร
 ทั้งหลายทั้งปวง โดยการตัดตอน และ
 โดยรอบด้าน, ย่อมเป็นไปพร้อมโดย
 ภาวะที่ ทำจิตให้แล่นไปในอัปฺปณฺธิตธาตุ
 ด้วยการทำให้จิตให้อาจหาญ ในสังขาร
 ทั้งหลายทั้งปวง, ย่อมเป็นไปพร้อม
 โดยภาวะที่ ทำจิตให้แล่นไปในสฺยณุต-
 ธาตุ ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรม
 ทั้งหลายทั้งปวง ว่าเป็นฝ่ายอื่น
 วิโมกขมุข ๓ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไป
 พร้อมเพื่อนำสัตว์ออกจากโลก" ดังนี้.

ตตฺถ ปฺริจฺเจทฺปฺริวฺภูมฺโตติ อุตฺทพฺพย-
 วเสน ปฺริจฺเจทฺโต เจว ปฺริวฺภูมฺโต จ.
 อนิจฺจาณุสฺสณํ ติ "อุตฺทโย ปุพฺเพ สงฺขารานํ
 นคฺคิ"ติ ปฺริจฺฉินฺทิตฺวา เทสํ คคฺติ
 สมเนวสมานํ"^๑ "วยโต ปรี น กจฺจนฺติ,

ในปาฐะปฏิสัมภิตามรรคั้น คำว่า
ปฺริจฺเจทฺปฺริวฺภูมฺโต ได้แก่ โดยการตัดตอน
 และโดยรอบด้าน ด้วยอำนาจแห่งความ
 เกิดขึ้นและความเสื่อมไป. จริงอยู่ อนิจจา-
 ณุสฺสณาญาณ กำหนดตัดตอนว่า "สังขาร

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๓๗๓.

^๒ ฉ. สมฺนุ เนสมานํ.

คุณุพฺทิตี ยัม เศรษฐี

สร้าง คณฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอกถเว อนฺตรธานฺตี"ติ ปริภุมฺโต
 สมฺนุสฺสตี. มโนสมฺมุตฺเตชนฺตายนฺตี
 จิตฺตสฺสเวชนฺตายน. ทุกฺขานุสฺสเนน ติ
 สงฺขารเรสุ จิตฺตํ สฺสเวเชตี. ปรโต
สมฺนุสฺสนฺตายนฺตี "นาหํ น มมา"ติ เอว
 อนฺตฺตโต สมฺนุสฺสนฺตายน. อิติ อิมานิ ตฺถิ
 ปทานิ อนิจฺจานุสฺสนาหิ น วเสน วุตฺตานํตี
 เวทิตพฺพานิ. เตเนว ตทนนฺตเร
 ปณฺหวิสฺสชฺชเน วุตฺตํ : "อนิจฺจโต
 มนสิกรโต ชยโต สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺตี.
 ทุกฺขโต มนสิกรโต ภยโต สงฺขารรา
 อฺปฺภฺจหนฺตี. อนฺตฺตโต มนสิกรโต สฺสณฺนโต
 สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺตี"ติ?

ซึ่งหลายมิได้มีอยู่ก่อนแต่ความเกิดขึ้น" ดังนี้
 แล้ว แสวงหาคติ(การไป) แห่งสังขาร
 เหล่านั้นอยู่ ก็ย่อมเห็นเนื่อง ๆ โดยรอบ-
 ด้าน ว่า "สังขารทั้งหลายย่อมไม่ไป
 เกินเลยแต่ความดับไป, ย่อมหมดไปในความ
 ดับนั้นนั่นเทียว" ดังนี้. คำว่า ด้วยการทำ
จิตให้อาจหาญ คือด้วยการทำจิตให้สังเวช.
 เพราะว่า พระโยคีย่อมทำจิตให้สังเวชใน
 สังขารทั้งหลายได้ ด้วยการตามเห็นทุกข์.
 คำว่า ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ โดยชอบว่า
เป็นฝ่ายอื่น คือด้วยการตามเห็นเนื่อง ๆ ว่า
 เป็นอนัตตา อย่างนี้ว่า "ไม่ใช่เรา, ไม่ใช่
 ของเรา" ดังนี้. ทั้ง ๓ บทเหล่านี้ ดังกล่าว
 มานี้ พึงทราบว่ ท่านกล่าวไว้โดยเกี่ยว-
 เนื่องกับอนุปัสสนา ๓ อย่าง มีอนิจจา-
 นุปัสสนาเป็นต้น. เพราะเหตุนี้เอง ในคำ
 วิสัชนาปัญหาในลำดับนั้น ท่านจึงกล่าวว่า :
 "เมื่อพระโยคีมนสิการว่าไม่เที่ยง สังขาร

๑ พ. ป. ๓๑/๓๗๓.

คุณเอมอร จีรวรรรศิริกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสุทธิธรรมรังค ป.ที่. ๖-๑๗

ทั้งหลายย่อมปรากฏว่าสิ้นไป, เมื่อมนสิการ
ว่าเป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายย่อมปรากฏว่า
เป็นภัย, เมื่อมนสิการว่าเป็นอนัตตา สังขาร
ทั้งหลายย่อมปรากฏว่าเป็นของสูญ" ดังนี้.

๑๖๘. กตเม ปน เต วิโมกฺขา เยสี
อิมานิ อนุปัสสนานิ มุขานีติ ? อนิมิตฺโต
อูปถิตฺโต สฺสณฺณโตติ เอเต ตโย.
วุตฺตญฺเฑหํ "อนิจฺจโต มนสิกรฺโรโต
อธิโมกฺขพหฺโล อนิมิตฺตวิโมกฺข์ ปฏฺิลลทฺติ.
ทุกฺขโต มนสิกรฺโรโต ปสฺสทฺธิพหฺโล
อูปถิตฺตวิโมกฺข์ ปฏฺิลลทฺติ. อนตฺตโต
มนสิกรฺโรโต เวทพหฺโล สฺสณฺณตฺตวิโมกฺข์
ปฏฺิลลทฺตี"ติ?

๑๖๘. ก็วิโมกข์ซึ่งมีอนุปัสสนาเหล่านี้
เป็นมุขเป็นไหน ? ได้แก่ วิโมกข์ ๓ เหล่านี้คือ
อนิมิตตวิโมกข์ อูปถิตตวิโมกข์ สฺสณฺณต-
ตวิโมกข์. ข้อนี้สมจริงดังที่ท่านพระสารีบุตร-
เถระกล่าวไว้ว่า "พระโยคีผู้มนสิการว่า
ไม่เที่ยง เป็นผู้มากด้วยอธิโมกข์ ย่อมได้ซึ่ง
อนิมิตตวิโมกข์. พระโยคีผู้มนสิการว่า
เป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยปัสสัทธิ ย่อมได้ซึ่ง
อูปถิตตวิโมกข์. พระโยคีผู้มนสิการว่าเป็น
อนัตตา เป็นผู้มากด้วยเวท ย่อมได้ซึ่ง
สฺสณฺณตวิโมกข์" ดังนี้.

เอตฺถ จ อนิมิตฺโต วิโมกฺโขติ
อนิมิตฺตาทกาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา
ปวตฺโต อริยมคฺโค. โส หิ อนิมิตฺตตาย

ก็ในวิโมกข์ ๓ นี้ คำว่า อนิมิตต-
วิโมกข์ ได้แก่พระอริยมรรคที่เป็นไป กระทำ
พระนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยอาการที่หา

๑ ชุ. ป. ๓๑/๓๘๘.

ธาคุยา อูปนุนตฺตา อนิมิตฺโต. กิเลสฺเสหิ นิมิตฺมิไค. จริงอยู่ พระอริยมรรคนี้ ชื่อว่า
 จ วิมุตฺตคฺคฺตา วิโมกฺโข. เอเตเนว นเยน อนิมิตฺตะ เพราะความที่เกิดขึ้นในธาคุอันหา
 อูปนฺธิตฺตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา นิมิตฺมิไค. และชื่อว่า วิโมกฺช เพราะความที่
 ปวตฺโต อูปนฺธิตฺโต. สฺสณฺตกาเรน นิพฺพานํ หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย. โดยนัยเดียวกัน
 อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต สฺสณฺตคฺคฺติ นี้นแหละ พระอริยมรรคที่เป็นไปกระทำ
 เวทิตฺพุโพ. พระนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยอาการที่หา
 รากะปรารณามิไค ชื่อว่า อูปนฺธิตฺตะ.
 พระอริยมรรคที่เป็นไป กระทำพระนิพพานให้
 เป็นอารมณ์ โดยอาการว่างเปล่า ฟังทราบ
 ว่า ชื่อว่า สฺสณฺตฺตะ คั้งนี้.

๓๖๐. ยํ ปน อภิธฺมฺเม "ยสฺมิ สฺมเย
 โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิชฺยานิกํ อปจยคามิ
 ทัฏฺฐจิกตฺวานํ ปทานาย ปจฺมาย ภูมียา ปตฺติยา
 วิวิจฺเจว กาเมหิ ปจฺมํ ฌานํ อูปสมฺปชฺช
 วิหฺรติ อูปนฺธิตฺตํ สฺสณฺตคฺคฺติ" เอว
 วิโมกฺชทฺวยเมว วุตฺตํ, ตํ นิบุปฺริยายโต
 วิปสฺสฺนาคมนํ สนฺธาย. วิปสฺสฺนาณานํ ติ
 กิณฺจาปี ปฏิสฺมภิตามคฺเค :

๓๖๐. ส่วนในพระอภิธรรมตรัสวิโมกซ์
 ไว้ ๒ อย่างเท่านั้น อย่างนี้ว่า "ในสมัยใด
 พระโยคาวจรเจริญโลกุตระฌาน อันเป็นนิย-
 ยานิกะ เป็นอปจยคามิ เพื่อละทิ้ง เพื่อบรรลु
 ปฐมภูมิ สัจจจากกามทั้งหลายแล้วแน่เทียว
 เข้าถึงปฐมฌานอันเป็นอูปนฺธิตฺตะ เป็นสฺสณฺตฺตะ
 อยู่" คั้งนี้, วิโมกซ์ ๒ อย่างนั้น ตรัสไว้
 โดยนิปริยายหมายเอาเหตุมา คือวิปัสสนา.

* อภิ. ส. ๓๔/๑๐๕.

คุณ เอมอร จิรวรรคศิริกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธรต บ.ศ. ๖-๑๖

ก็ในปฏิสัมภิทามรรค ท่านกล่าววิปัสสนาญาณ
ว่าเป็นสัญญาวิโมกข์ โดยเกี่ยวกับความปล่อย
ความยึดมั่น อย่างนี้ว่า :

"อนิจจานุปัสสนํ ฌาณํ นิจุจโต
อภินิเวสํ มุจฺจตีติ สฺสฺสฺสโต วิโมกฺโข.
ทุกขานุปัสสนํ ฌาณํ สุขโต อภินิเวสํ.
อนตฺตานุปัสสนํ ฌาณํ อตฺตโต
อภินิเวสํ มุจฺจตีติ สฺสฺสฺสโต วิโมกฺโข"^๑
เอวํ อภินิเวสฺสมุจฺจนวเสสน สฺสฺสฺสโต
วิโมกฺโขติ จ,

"อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อม
ปลดปล่อยความยึดมั่นว่าเที่ยง เพราะ
เหตุนี้จึงชื่อว่า สัญญาวิโมกข์.
ทุกขานุปัสสนาญาณ ย่อมปลดปล่อย
ความยึดมั่นว่าเป็นสุข เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า สัญญาวิโมกข์. อนัตตา-
นุปัสสนาญาณย่อมปลดปล่อยความยึดมั่น
ว่าเป็นอัตตา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
สัญญาวิโมกข์" ดังนี้,

และว่าเป็นอนิมิตตวิโมกข์ โดยเกี่ยวกับเป็น
ความปลดปล่อยนิमित อย่างนี้ว่า

"อนิจจานุปัสสนํ ฌาณํ นิจุจโต
นิมิตฺตํ มุจฺจตีติ อนิมิตฺตโต วิโมกฺโข,
ทุกขานุปัสสนํ ฌาณํ สุขโต นิมิตฺตํ,

"อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อม
ปลดปล่อยนิमितว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์, ทุกขาน-

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๔๐๐.

อนตฺตานุปัสสนํ ฅาณํ, อตฺตโต นิमितฺตํ
 มุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข^๑
 เอวํ นิमितฺตมุจฺจนวเสน อนิมิตฺโต
วิโมกฺโขติ จ,

นุปัสสนาญาณ ย่อมปลกปล่อยนิมิตว่า
 เป็นสุข เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
 อนิมิตตวิโมกข์, อนัตตานุปัสสนาญาณ
 ย่อมปลกปล่อยนิมิตว่า เป็นอตฺตา
 เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์"
 ดังนี้,

และว่า เป็นอัปณิหิตวิโมกข์ โดยเกี่ยวกับเป็น
 ความปลกปล่อยปณิธิ อย่างนี้ว่า

"อนิจฺจานุปัสสนํ ฅาณํ นิจฺจโต
 ปณิธิ มุจฺจตีติ อปฺปณิหิตโต วิโมกฺโข,
 ทุกฺขานุปัสสนํ ฅาณํ สุขโต ปณิธิ
 อนตฺตานุปัสสนํ ฅาณํ อตฺตโต ปณิธิ
 มุจฺจตีติ อปฺปณิหิตโต วิโมกฺโข^๒
 เอวํ ปณิธิมุจฺจนวเสน อปฺปณิหิตโต
วิโมกฺโขติ จ วุตฺตํ.

"อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อม
 ปลกปล่อยปณิธิว่าเที่ยง เพราะเหตุนี้
 จึงชื่อว่าอัปณิหิตวิโมกข์, ทุกฺขา-
 นุปัสสนาญาณ ย่อมปลกปล่อยปณิธิว่า
 เป็นสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
 อัปณิหิตวิโมกข์, อนัตตานุปัสสนาญาณ
 ย่อมปลกปล่อยปณิธิว่า เป็นอตฺตา
 เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อัปณิหิต-
 วิโมกข์"

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๔๐๒.

^๒ ขุ. ป. ๓๑/๔๐๓.

คุณเอมอร จิรวรรคศิริกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตถาปิ ตํ สงฺขารนินิตฺตสฺส อวิชฺชนโต
 น นิปฺปริยาเยน อนินิตฺตํ, นิปฺปริยาเยน
 ปน สฺสณฺฑญฺเจว อปฺปณฺธิทญฺจ. ตสฺส จ
 อากมฺนวเสณ อริยมคฺคกฺขณฺเ วิโมกฺโข
 อุตฺถโฏ. ตสฺมา อปฺปณฺธิทํ สฺสณฺฑนฺตํ
 วิโมกฺขทฺวยเมว วุตฺตนฺตํ เวทิตพฺพํ. อัย
 ตาเวตฺถ วิโมกฺขกถา.

ดังนี้แม้ก็จริง. ถึงอย่างนั้น วิปัสสนาญาณ
 นั้นหาชื่อว่า อนินิตตะ โดยนิปริยายไม่
 เพราะยังละสังขารนินิตมิได้, แต่ชื่อว่า
 สฺสณฺฑญฺจ และอปฺปณฺธิทฺตะ โดยนิปริยายที่เกี่ยว.
 ก็พระผู้มีพระภาคทรงยกวิโมกข์เข้าไปในขณะ
 แห่งพระอริยมรรค ก็โดยเกี่ยวกับการที่
 วิปัสสนาญาณนั้นเป็นเหตุมา. เพราะฉะนั้น
 บัณฑิตจึงพึงทราบว่ ตรีวิโมกข์ ๒ อย่าง
 เท่านั้น ก็อปฺปณฺธิทวิโมกข์ และสฺสณฺฑญฺจ-
 วิโมกข์. นี้เป็นวิโมกขกถาในอธิการนี้ ก่อน.

๑๖๑. ยํ ปน วุตฺตํ "สฺสทฺตอริยปฺกฺกผล-
 วิภาคฺยา ปจฺจโย โทตี"^๑ติ, ตตฺถ สฺสทฺธานุสාරี
 สฺสทฺธาวิมุตฺโต กายสฺกฺชี^๑ อุกฺโกตฺถภาควิมุตฺโต
 ธมฺมานุสාරี ทุฏฺฐิปปตฺโต^๒ ปณฺณาวิมุตฺโตติ
 อิเม ตาว สฺสทฺต อริยปฺกฺกผลา, เตสํ
 วิภาคฺยา อิทํ สงฺขารุเบกฺกชาญาณํ ปจฺจโย
 โทตี.

๑๖๑. ส่วนในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า
 "ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อการจำแนกพระอริยบุคคล
 ๑ จำพวก" ดังนี้, มีอธิบายด้วยดังนี้ว่า
 ก่อนอื่น พึงทราบพระอริยบุคคล ๑ จำพวก
 เหล่านี้คือ สัทธานุสारी สัทธาวิมุต กายสักชี
 อุกโกตถภาควิมุต ธมมานุสारी ทุฏฐิปตตะ
 ปัญญาวิมุต ดังนี้, สังขารุเบกชาญาณนี้ย่อม

^๑ ฉ. กายสกุชี่.
^๒ ส. ม. ทุฏฐปปตฺโต.

เป็นปัจจัยแก่การจำแนกพระอริยมุคคละเหล่า
นั้น.

๑๖๒. โย หิ อนิจฺจโต มนสิกรโนโต
อธิโมกฺขพหุโล สัทธินฺทริยํ ปฏิภตฺติ, โส
โสคาปตฺติมกฺกกฺขณเ สัทธานุสාරี โทติ.
เสเสสฺสํ สตฺตสฺสํ จาเนสฺส สัทธาวิมุตโต.

๑๖๒. ด้วยว่า พระอริยมุคคละใด
มนสิการว่าไม่เที่ยง เป็นผู้มากไปด้วย
อธิโมกข์ ย่อมได้ซึ่งสัทธินทริยํ, พระอริย-
มุคคละนั้น ชื่อว่า เป็นสัทธานุสारी ในขณะแห่ง
โสคาปตติมรรค. ชื่อว่าเป็นสัทธาวิมุต ใน
ฐานะ ๑ ที่เหลือ.

๑๖๓. โย ปน ทุกฺขโต มนสิกรโนโต
ปสฺสสัทฺธิพหุโล สมาธิฺนทริยํ ปฏิภตฺติ, โส
สพฺพตฺถุถ กายสํกฺขี นาม โทติ. อรูปชฺเฎนํ
ปน ปคฺวา อกฺกผลปฺตฺโต อกฺโถภาควิมุตโต
นาม โทติ.

๑๖๓. ส่วนว่า พระอริยมุคคละใด
มนสิการว่าเป็นทุกข์ เป็นผู้มากด้วยปัสสัทธิ
ย่อมได้ซึ่งสมาธิทริยํ, พระอริยมุคคละนั้น
ชื่อว่าเป็นกายสํกขี ในฐานะทั้งปวง. ส่วน
ท่านที่บรรลุรูปฌาน แล้วจึงบรรลุอัครผล
(อรหัตผล) ชื่อว่าเป็นอกโถภาควิมุต.

๑๖๔. โย ปน อนตฺตโต มนสิกรโนโต
เวทพหุโล ปญฺณินทริยํ ปฏิภตฺติ, โส
โสคาปตฺติมกฺกกฺขณเ ธมฺมานุสාරี โทติ.

๑๖๔. ส่วนว่า พระอริยมุคคละใด
มนสิการว่าเป็นอนัตตา เป็นผู้มากด้วยเวท
(ความรู้) ย่อมได้เฉพาะซึ่งปญฺณินทริยํ,

คุณเอมอร จีรวรรศิริกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นสฺ จาเนสฺ ทฺธิปฏิปัตโต.
ปณฺญาวิมุตโตติ.

อภคผล

พระอริยมุคกสนัน ชื่อว่า เป็น ธมฺมานุสาร์
ในขณะแห่งโสคาปัตติมรรค. ชื่อว่า เป็น
ทฺธิปฏิปัตตะ ในฐานะ ๖. ชื่อว่า เป็น ปณฺญาวิมุต
ในอภคผล(อรหัตผล) ดังนี้.

๑๑๕. วุตฺตถเณหํ :

๑๑๕. สมจริงดังที่ท่านพระสารีบุตร-
เถระกล่าวไว้(ในปฏิสัมภิทามรรค)ว่า :

"อนิจฺจโต มนสิกโรโต

"เมื่อพระโยคาวจรมนสิการว่า

สทฺธินุทฺธิยํ อธิมตฺตํ โหติ สทฺธินุทฺธิยสฺส

ไม่เที่ยง สทฺธินุทฺธิยํ ย่อมมีประมาณยิ่ง

อธิมตฺตตฺตา โสคาปัตติมคฺคํ ปฏิภนํ

เพราะความที่สทฺธินุทฺธิยํ มีประมาณยิ่ง

เตน วุจฺจติ สทฺธานุสาร์"ติ?

จึงได้มาซึ่งโสคาปัตติมรรค เพราะ

เหตุนั้น จึงเรียกว่า สทฺธานุสาร์"

ดังนี้.

อย่างนั้นเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า :

ตถา : "อนิจฺจโต มนสิกโรโต

"เมื่อพระโยคาวจรมนสิการว่า

สทฺธินุทฺธิยํ อธิมตฺตํ โหติ สทฺธินุทฺธิยสฺส

ไม่เที่ยง สทฺธินุทฺธิยํ ย่อมมีประมาณยิ่ง

อธิมตฺตตฺตา โสคาปัตติผลํ สจฺฉนิกตํ

เพราะความที่สทฺธินุทฺธิยํ มีประมาณยิ่ง

๑๒. ป. ๓๑/๓๘๐.

โหติ เตน วุจฺจติ สทฺธาวิมุตฺโต^๑ติ-
อาหิ.

โสดาปัตติผล เป็นอัน เธอทำให้แจ้งได้
เพราะเหตุ^๕นั้น จึงเรียกว่า สทฺธาวิมุต^๕"
ดังนี้ เป็นต้น.

๑๗๖. อปรมฺปิ วุตฺตํ :

๑๗๖. ยังกล่าวไว้เหมือนอีกว่า :

"สทฺทหนฺโต วิมุตฺโตติ สทฺธาวิมุตฺโต.
ญฺจนฺตํ สจฺฉิกโตติ กายสํกฺขี. ญฺจนฺตํ
ปตฺโตติ ญฺจิปตฺโต. สทฺทหนฺโต วิมุจฺจตีติ
สทฺธาวิมุตฺโต. ฌานผสฺสํ ปจฺมํ ผุสฺสี ปจฺฉา
นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ กายสํกฺขี.
'ทุกฺขา สงฺขารา สุโข นิโรโธ'ติ ฌาตํ
โหติ ญฺจํ วิทิตํ สจฺฉิกตํ ผุสฺสี ปณฺณายาติ
ญฺจิปตฺโต^๒ติ."

"พระโยคาวจร เมื่อเชื่ออยู่จึงเป็นผู้
หลุดพ้นได้แล้ว เพราะเหตุ^๕นั้น จึงชื่อว่า
สทฺธาวิมุต. กระทำให้แจ้งฌานที่ตนถูกต้อง
แล้ว เพราะเหตุ^๕นั้น จึงชื่อว่า กายสํกฺขี.
บรรลุในลำดับแห่งธรรมที่ได้เห็นแล้ว เพราะ
เหตุ^๕นั้นจึงชื่อว่า ญฺจิปตฺตะ. เมื่อเชื่ออยู่
จึงหลุดพ้น เพราะเหตุ^๕นั้นจึงชื่อว่า สทฺธาวิมุต
ถูกต้องฌานผสฺสก่อน ภายหลังจึงกระทำ
นิโรธ คือพระนิพพานให้แจ้งได้ เพราะ
เหตุ^๕นั้นจึงชื่อว่า กายสํกฺขี. ญาณว่า 'สังขาร
ทั้งหลายเป็นทุกข์ นิโรธเป็นสุข' เป็นอัน
พระโยคาวจรได้รู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๓๘๐.
^๒ ขุ. ป. ๓๑/๓๗๘.

คุณสมจิตต์ กงสอน, พ.อ.ศุภชัย เพ็ชรพิทักษ์
คุณวิชัย หงษ์วรินทร์, คุณสุคใจ สร้อยนาค
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กระทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทวิปฏิปัตตะ" ดังนี้.

๑๑๑. อิตเรสุ ปน จตุสุ สหุติ อนุสรติ, สหุทาย วา อนุสรติ กจฺจตีติ สหุธานุสารี. ทถา ปณฺหาสงฺขาติ ฌมฺมิ อนุสรติ. ฌมฺเมเน วา อนุสรตีติ ฌมฺมานุสารี. อรูปชฺฌาเนเน เจว อริยมกฺเกเน จาติ อุกฺโกฏาเกเน วิมุตฺโตติ อุกฺโกฏากวิมุตฺโต. ปชานนฺโต วิมุตฺโตติ ปณฺหาวิมุตฺโตติ เอว วจฺนฺนุโจ เวทิตฺพุโฑติ.

๑๑๑. ส่วนใน ๔ จำพวก นอกนี้ พึงทราบความหมายของคำ อย่างนี้ว่า แล่นไปตามศรัทธา หรือแล่นไปตามสมถกรรม คือถึงด้วยศรัทธา เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สหุธานุสารี. อย่างนั้นเหมือนกัน แล่นไปตามธรรม คือปัญญา, หรือว่าแล่นไปตามสมถกรรมด้วยธรรม เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ฌมฺมานุสารี. หลุดพ้นด้วยส่วนทั้ง ๒ คือด้วยอรุพพาน และด้วยพระอรยมรรค เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อุกฺโกฏากวิมุต. เมื่อรู้ที่อยู่จึงหลุดพ้น เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ปัญญาวิมุต ดังนี้.

สงฺขารุเปกฺขาณานิ.

จบสังขารุเบกษาญาณ.

๑๑๘. ทิ ปเนติ ปุริเมเน ฌาณทฺวาเยเน อตฺถโต เอกํ. เชนาทุ โปราณา : "อิหิ สงฺขารุเปกฺขาณานิ เอกเมว ตีณิ นามานิ

๑๑๘. ก็แลสังขารุเบกษาญาณนั้น โดยเนื้อความก็เป็นญาณเดียวกันกับญาณ ๒ ช้างต้น. เพราะเหตุนี้ พระโบราณาจารย์

คุณสมจิตต์ คงสอน, พ.อ.ศุภชัย เพ็ชรพิทักษ์
คุณวิชัย พงศ์วรินทร์, คุณสุคใจ สร้อยนาค
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลภติ, เหงฺสา มุญฺจิตุกมฺยตาณฺณํ นาม ชาตํ,
มชฺเณ ปฏิสงฺขานุปัสสนาณฺณํ นาม, อนุเต
จ สิบาบุตฺตํ สงฺขารุเบกฺขาณฺณํ นาม".

ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า : "สังขารุเบกชา-
ญาณนี้ เป็นญาณเดียวกันนั่นเอง แต่ย่อมาได้
ชื่อถึง ๓ ชื่อ, คือเกิดในตอนแรก ชื่อว่า
มุญฺจิตุกมฺยตาณฺณ, เกิดในท่ามกลางชื่อว่า
ปฏิสงฺขานุปัสสนาณฺณ, และเกิดในตอนท้าย
ถึงยอด ชื่อว่า สังขารุเบกฺขาณฺณ".

๑๑๙. ปาฬิมฺปิ วุตฺตํ :

"กถํ มุญฺจิตุกมฺยตาปฏิสงฺขา-
สนฺติภฺรฺณา ปณฺณา สงฺขารุเบกฺขาสฺ
ณฺณํ ? อุปาโท มุญฺจิตุกมฺยตา-
ปฏิสงฺขาสนฺติภฺรฺณา ปณฺณา
สงฺขารุเบกฺขาสฺ ณฺณํ. ปวตฺตํ ฯเปฯ
นิมิตฺตํ ฯเปฯ อุปายาสํ มุญฺจิตุกมฺยตา-
ปฏิสงฺขาสนฺติภฺรฺณา ปณฺณา
สงฺขารุเบกฺขาสฺ ณฺณํ. อุปาโท
ทุกฺขนฺตํ ฯเปฯ ภยฺนฺตํ สามิสฺนฺตํ
ฯเปฯ อุปาโท สงฺขาราทิ ฯเปฯ
อุปายาสํ สงฺขาราทิ มุญฺจิตุกมฺยตา-

๑๑๙. แม้ในพระบาลีก็ได้กล่าวไว้ว่า:

"ถามว่า ปัญญา คือมุญฺจิตุกมฺยตา
(ความใคร่จะพ้น) ปฏิสงฺขา (ความ
พิจารณา) สนฺติภฺรฺณา (ความเพิกเฉย)
ชื่อว่าสังขารุเบกฺขาณฺณ อย่างไร ?
ปัญญาคือความใคร่จะพ้น ความ
พิจารณา ความเพิกเฉย ซึ่งอุปาทะ
ชื่อว่าสังขารุเบกฺขาณฺณ. ปัญญาคือ
ความใคร่จะพ้น ความพิจารณา
ความเพิกเฉย ซึ่งปวัตตะ ฯลฯ นิมิต
ฯลฯ อุปายาสะ ชื่อว่าสังขารุเบกฺขา-
ณฺณ. ปัญญาคือความใคร่จะพ้น ความ

คุณสมจิตต์ คงสอน, พ.อ.ศุภชัย เพ็ชรพิทักษ์
คุณวิชัย พงศ์วรินทร์, คุณสุดใจ สร้อยนาค
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิสงฆาสนติภูจนาน
สงฆารูปเภกขาสู ญาณ"ติ?

ปณณ

พิจารณา ความเพิกเฉย ว่าอุปปาหะ
เป็นทุกข์ ฯลฯ ว่าอุปปาหะเป็นภัย
ฯลฯ ว่าอุปปาหะ มีอามิส ฯลฯ ว่า
อุปปาหะเป็นสังขาร ฯลฯ ว่า
อุปายาสะเป็นสังขาร ชื่อว่าสังฆารุ-
เบกชาญาณ" ดังนี้.

๑๘๐. ตตถ มุญจิตุกมยตา จ ส่า
ปฏิสงฆา จ สันติภูจนาน จาติ มุญจิตุกมยตา-
ปฏิสงฆาสนติภูจนาน. อิติ ปุพฺพภาเค
นิพฺพิทาณาณน นิพฺพินฺนสฺส^๒ อุปฺปาทาทีน
ปริจฺจชิตุกามตา มุญจิตุกามตา. มุญจนสฺส
อุปายกรณตฺถิ มชฺเฒ ปฏิสงฆานัน ปฏิสงฆา.
มุญจิตฺวา อวสาเน อชฺฌูปเภกขัน สันติภูจนาน.
ยํ สนฺธาย "อุปฺปาโท สงฺฆาราน เต
สงฺฆาเร อชฺฌูปเภกขตีติ สงฺฆารูปเภกขาน"ติอาที
วุตฺตํ. เอวํ เอกเมวิทฺถิ ญาณ.

๑๘๐. ในปาฐะเหล่านั้น ปัญญาชื่อว่า
มุญจิตุกัมยตานันด้วย ชื่อว่าปฏิสงฆาด้วย
ชื่อว่าสันติภูจนานด้วย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า
มุญจิตุกัมยตาปฏิสงฆาสนติภูจนาน. อย่างนี้
คือ ความใคร่จะสละอุปปาหะเป็นต้น แห่ง
พระโยคาวจรผู้เบือนหน้าอยู่ ด้วยนิพพิทาญาณ
ในคอนตัน ชื่อว่า มุญจิตุกัมยตา. การ
พิจารณาในท่ามกลาง เพื่อทำอุปายแห่งความ
ปล่อย(หรือความพ้น) ชื่อว่า ปฏิสงฆา.
ความปล่อยเสีย แล้วในที่สุดก็วางเฉยได้
ชื่อว่า สันติภูจนาน. ได้แก่ญาณที่ท่านหมายเอา

^๑ ข. ป. ๓๑/๘๗.

^๒ อ. ม. นิพฺพินฺนตฺตสฺส.

^๓ ข. ป. ๓๑/๘๘.

คุณสมจิตต์ คงสอน, พ.อ.ศุภชัย เทียรพิทักษ์
คุณวิชัย พงศ์วรินทร์, คุณสุดใจ สร้อยนาค
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กล่าวไว้ว่า "อุปาทะเป็นสังขาร ปัญญา
ชื่อว่าสังขารเบกชา เพราะอรรถว่า
วางเฉยสังขารเหล่านั้น" ดังนี้ เป็นต้น. ญาณนี้
จึงเป็นญาณเดียวกันแน่แท้ยิ่ง อย่างนี้.

๑๘๑. อภิ อิมายปิ ปาฬิยา อิหิ
เอกเมวาติ เวทิตพฺพิ. วุตฺตเณหฺม : "ยา
จ มุญฺจิตุกมฺยตา ยา จ ปฏิสงฺขานุปัสสนา
ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิม ฐมฺมา
เอกตฺตา, พฺยณฺชนเมว นานนุ"^๑

๑๘๑. อนึ่ง พึงทราบว่าญาณนี้เป็น
ญาณเดียวกันที่เดียว แม้ตามพระบาลีดังต่อไปนี้
นี้. ข้อนี้สมจริงตามที่ท่าน กล่าวไว้ว่า :
"มุญฺจิตุกมฺยตาอันใดก็ดี ปฏิสงฺขานุปัสสนาอัน
ใดก็ดี สังขารุเปกฺขาอันใดก็ดี, ธรรมเหล่านี้
มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน, ต่างกันแต่
พยัญชนะเท่านั้น" ดังนี้.

๑๘๒. เอว อธิคตสงฺขารุเปกฺขสฺส
ปน อิมสฺส กุสฺสปุคฺคสฺส วิปัสสนา สีขาปฺตฺตา
วฺจฺจณคามินี โทติ. สีขาปฺตฺตวิปัสสนาติ
วา วฺจฺจณคามินีติ วา สงฺขารุเปกฺขาทิ-
ณณตฺตยสฺสเสว เอตํ นามํ. ส่า ทิ สีขิ
อุคฺคตฺตมาวํ ปตฺตคฺคตา สีขาปฺตฺตา. วฺจฺจณํ

๑๘๒. ก็วิปัสสนาของกุสุมทรผู้บรรลุ
สังขารเบกชาญาณแล้วอย่างนี้ นี้ ชื่อว่าเป็น
สีขาปัตตา (ถึงที่สุด) เป็นวฺจฺจณคามินี
(ถึงวฺจฺจณะคือการออก). คำว่า สีขา-
ปัตตวิปัสสนาก็ดี คำว่า วฺจฺจณคามินี-
วิปัสสนาก็ดี นั้นเป็นชื่อของญาณ ๓ มี

^๑ พ. ป. ๓๑/๓๔๖.

คุณลิตดา วชิรรัตนวงศ์
สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กัจจตีติ วฺฐฐานคามินี. วฺฐฐานํ วุจฺจติ, พหิทฺธา นิमितฺตญฺจโต อภินิวิฐฺจวตฺถโต เจว อชฺชตฺตบฺปวตฺถโต จ วฺฐฺจนโต มกฺโก, ตํ กัจจตีติ วฺฐฐานคามินี, มกฺเคน สทฺธิ สมฺภีตตีติ อตฺถโถ.

สังขารุเบกขาญาณเป็นต้นนั่นเอง. จริงอยู่ วิปัสสนานั้น ชื่อว่า สิกขาปัตตา เพราะ ถึงยอด คือความสูงสุด, ชื่อว่า วฺฐฐานคามินี เพราะอรธว่าถึงวฺฐฐานะ. มรรค ท่าน เรียกว่า วฺฐฐานะ เพราะออกจากวัตถุที่ยึดไว้อันเป็นนิมิตภายนอก และจากปวัตตะภายใน, วิปัสสนาชื่อว่า วฺฐฐานคามินี ก็เพราะอรธว่าถึงซึ่งวฺฐฐานะนั้น, ความว่า สืบต่อกับมรรค.

๑๔๓. ตตฺตรายํ อภินิเวสวฺฐฐานานํ

๑๔๓. ต่อไปนี้เป็นมาติกา เพื่อ

อาวิภาวตฺถาย มาติกา : อชฺชตฺตํ อภินิวิสิตฺวา อชฺชตฺตา วฺฐฺจติ, อชฺชตฺตํ อภินิวิสิตฺวา พหิทฺธา วฺฐฺจติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา พหิทฺธา วฺฐฺจติ, พหิทฺธา อภินิวิสิตฺวา อชฺชตฺตา วฺฐฺจติ, รูเป อภินิวิสิตฺวา รูปา วฺฐฺจติ, รูเป อภินิวิสิตฺวา อรูปา วฺฐฺจติ, อรูปे อภินิวิสิตฺวา อรูปา วฺฐฺจติ, อรูปे อภินิวิสิตฺวา รูปา วฺฐฺจติ, เอกบฺปหาเรน ปญฺจที ขนฺธเที วฺฐฺจติ,

ประโยชน์แก่ความแจ่มแจ้งการยึด และการ ออก ในคำที่ท่านกล่าวไว้ โดยสังเขปนั้น : คือ ยึดภายใน แล้วออกจากภายใน, ยึดภายในแล้วออกจากภายนอก, ยึดภายนอกแล้วออกจากภายนอก, ยึดภายนอกแล้ว ออกจากภายใน, ยึดในรูปแล้วออกจากรูป, ยึดในรูปแล้วออกจากอรูป, ยึดในอรูปแล้ว ออกจากอรูป, ยึดในอรูปแล้วออกจากรูป, ออกจากชั้น ๕ พร้อมกัน, ยึดว่าเป็น

คุณลีนดา วชิรรัตนวงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนิจฺจโต อภินิวิสิตฺวา อนิจฺจโต วุฏฺฐาติ, อนิจฺจัง(ไม่เที่ยง) แล้วออกทางอนิจฺจ-
อนิจฺจโต อภินิวิสิตฺวา ทุกฺขโต. อนตฺตโต ลักษณะ, ยึดว่าเป็นอนิจฺจังแล้วออกทาง
วุฏฺฐาติ, ทุกฺขโต อภินิวิสิตฺวา ทุกฺขโต. ทุกฺขลักษณะ. ทางอนัตตลักษณะ, ยึดว่าเป็น
อนิจฺจโต. อนตฺตโต วุฏฺฐาติ. อนตฺตโต ทุกฺข์ แล้วออกทางทุกฺขลักษณะ. ออกทาง
อภินิวิสิตฺวา อนตฺตโต. อนิจฺจโต. ทุกฺขโต อนิจฺจลักษณะ. ออกทางอนัตตลักษณะ. ยึดว่า
วุฏฺฐาติ. เป็นอนัตตา แล้วออกทางอนัตตลักษณะ.
ออกทางอนิจฺจลักษณะ. ออกทางทุกฺขลักษณะ.

๑๘๔. กถิ ? อธิเชกฺจฺโจ อาทิตฺวา
อชฺชตฺตสงฺขาเรสุ อภินิวิสติ, อภินิวิสิตฺวา
เต ปสฺสตี. ยสฺมา ปน น สฺหุชฺชตฺต-
ทสฺสนมตฺเตเนว มคฺควุฏฺฐานํ โทติ,
พหิทฺธาปิ ทฺฐุพฺพเมว, ตสฺมา ปรสฺส
ชนฺเชปิ อนุปาทินฺนงฺสงฺขาเรปิ อนิจฺจํ
ทุกฺขมฺนตฺตาติ ปสฺสตี. โส กาเสน อชฺชตฺตํ
สมฺมสตี, กาเสน พหิทฺธา. ตสฺเสว
สมฺมสโต อชฺชตฺตํ สมฺมสนกาเล วิปสฺสนา
มคฺคเณ สหฺธิ สมฺมยติ. อัย อชฺชตฺตํ
อภินิวิสิตฺวา อชฺชตฺตา วุฏฺฐาติ^๑ นาม.

๑๘๔. คืออย่างไร ? ก็ว่าพระ-
โยคาวจรบางท่านในพระศาสนา นี้ ยึดอยู่ใน
สังขารทั้งหลายภายในตั้งแต่ต้นทีเดียว, ยึดไว้
แล้วก็เห็นสังขารเหล่านั้น. แต่เพราะเหตุที่
วุฏฺฐานะคือมรรค จะมีได้ โดยเหตุสักว่า
เห็นภายในล้วน ๆ เท่านั้น ก็ทำไม่, ต้อง
เห็นแม้ภายนอกด้วยที่เดียว, ฉะนั้นจึง
เห็นชั้นทั้งหลายของผู้อื่นด้วย อนุปาทินน-
สังขารทั้งหลายด้วย ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกฺข์
เป็นอนัตตา. พระโยคาวจรนั้น ย่อมพิจารณา
ภายในตามกาลอันควร, ย่อมพิจารณาภาย-

^๑ อฏฺฐสาสินี. ๒/๓๖๔.

คุณลินดา วชิรรัตนวงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑-๑๑๑
๑-๑๑๑

นอกจากกาลอันควร. เมื่อพระโยคาวจรนั้นพิจารณาอยู่อย่างนี้ วิปัสสนาก็สืบทอดกับมรรคได้ ในเวลาที่พิจารณาภายใน. ท่านผู้นี้ชื่อว่า ยี่ภายใน แล้วออกจากภายใน.

สเจ ปนสฺส พหิทฺธา สมฺมสนกาเล วิปสฺสนา มคฺเคน สทฺธิ มฺภียติ, อํยํ อชฺฌตฺตํ อภินิวิสฺสิตฺวา พหิทฺธา วุฏฺฐาติ นาม. เอส นโย พหิทฺธา อภินิวิสฺสิตฺวา พหิทฺธา จ อชฺฌตฺตา จ วุฏฺฐาเนปิ.

แต่ถ้าหากว่า วิปัสสนาสืบทอดกับมรรค ในเวลาที่เขพิจารณาภายนอก, ท่านผู้นี้ ก็ชื่อว่า ยี่ภายนอก แล้วออกจากภายนอก. แม้ในการที่ยี่ภายนอก แล้วออกจากภายนอก และจากภายใน ก็มีนัยนี้.

๑๘๕. อปโร อาทิตฺว รูปे อภินิวิสฺสิติ, อภินิวิสฺสิตฺวา ภูตฺตฺรูปญฺจ อฺปาทายรูปญฺจ ราสี กตฺวา ปสฺสติ. ยสฺมา ปน น สฺทฺตฺตฺรูปทสฺสนมตฺเตเนว วุฏฺฐานํ โทติ, อรูปมฺปิ ทฺฐุสพฺพเมว. ตสฺมา ตํ รูปมารมฺมํ กตฺวา อฺบฺปนฺนํ เวทํ สณฺณํ สงฺขาราเร วิญฺญาณญฺจ "อิทํ อรูปมฺ"ติ อรูปปสฺสติ. โส กาลेเน รูปิ สมฺมสฺสติ, กालेเน อรูปิ. ตสฺเสวํ สมฺมสฺสโต รูปสมฺมสนกาเล วิปสฺสนา มคฺเคน สทฺธิ มฺภียติ, อํยํ รูปे

๑๘๕. พระโยคาวจรอีกท่านหนึ่ง ยี่อยู่ในรูปมาตั้งแต่ต้นทีเดียว, ยี่ไว้แล้วก็รวมภูตรูป และอุปาทายรูปให้เป็นกอง แล้วเล็งเห็นไป. แต่เพราะเหตุที่ภูฏฐานะจะมีได้ โดยสักว่าเห็นแต่รูปล้วน ๆ เท่านั้น ก็หาไม่, ต้องเห็นแม้รูปด้วยทีเดียว. ฉะนั้น พระโยคาวจรนั้นจึงเห็นนาม คือเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดขึ้นกระทำรูปนั้นให้เป็นอารมณ์ ว่า "นี่เป็นรูป" ดังนี้. พระโยคาวจรนั้น ย่อมพิจารณารูปตามกาล

คุณสินดา วชิรรัตนวงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภินิวิสิตฺวา รูปา ฐฺฏฐาติ นาม.

อันควร, ย่อมพิจารณาตามกาลอันควร.
เมื่อเธอพิจารณาอยู่อย่างนี้ วิปัสสนาก็สืบท่อ
กับมรรคในเวลาพิจารณารูป, ท่านผู้นี้ ชื่อว่า
ยติในรูปแล้ว ออกจากรูป.

สเจ ปนสฺส อรูปสมฺมสนกาเล
วิปัสสนา มคฺเคน สทฺธิ สมฺภิตฺติ, อโย อรูปเป
อภินิวิสิตฺวา อรูปา ฐฺฏฐาติ นาม. เอส
นโย อรูปเป อภินิวิสิตฺวา อรูปา จ รูปา
จ ฐฺฏฐาเนปิ.

แต่ถ้าหากว่า วิปัสสนาสืบท่อกับมรรค
ได้ ในเวลาที่เธอพิจารณารูปไซ้, ท่านผู้นี้
ก็ชื่อว่า ยติในอรูป แล้วออกจากอรูป. แม้ใน
การยติในอรูปแล้วออกจากอรูป และจากอรูป
ก็มีนัยนี้.

๑๘๖. "ยงฺกิลฺลิตฺติ สมุทฺถมฺมํ สพฺพนฺตํ
นิโรธธมฺมํ"ติ^๑ เอว อภินิวิสิตฺวา เอวเมว
ฐฺฏฐานกาเล ปน เอกปฺปหาเรน ปณฺจทิ
ชนฺเชติ ฐฺฏฐาติ นาม.

๑๘๖. ส่วนในเวลาที่ยติอย่างนี้ว่า
"สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งหมคมมีอันดับไปเป็นธรรมดา" ดังนี้
แล้วก็ออกโดยประการอย่างนี้แหละ ชื่อว่า
ออกจากชั้น ๕ พร้อมกัน.

๑๘๗. เอโก อาทิตฺวา อนิจฺจโต
สงฺขาราเร สมฺมสฺสตี. ยสฺมา ปน น อนิจฺจโต
สมฺมสนมคฺเตเนว ฐฺฏฐานํ โทติ, ทฺกฺขโตปิ

๑๘๗. พระโยคาวจรอีกท่านหนึ่ง
พิจารณาสังขารทั้งหลายว่าเป็นอนิจจังมาตั้ง-
แต่ต้นทีเดียว. แต่เพราะเหตุที่ฐฺฏฐานะ

^๑ วิ. มหา. ๔/๒๒, ที. สี. ๔/๑๔๑.

อนตฺตโตปิ สมนฺนสฺสทพฺพเมว, ตสฺมา ทุขฺขโตปิ
 อนตฺตโตปิ สมนฺนสฺสท. ตสฺเสวํ ปฏิปนฺนสฺส
 อนิจฺจโต สมนฺนสกาเล วุฏฺฐานํ โทติ,
 อัย อนิจฺจโต อนินิวิสิตฺวา อนิจฺจโต
วุฏฺฐาติ นาม.

จะมีได้ โดยสักแต่เห็นว่าเป็นอนิจจังเท่านั้น
 ก็หาไม่, ต้องเห็นว่าเป็นทุกข์ด้วย ว่าเป็น
 อนัตตาคด้วยที่เดียว, ฉะนั้น ย่อมพิจารณาว่า
 เป็นทุกข์ด้วย ว่าเป็นอนัตตาคด้วย. เมื่อเธอ
 ปฏิบัติไปอย่างนี้ วุฏฐานะก็มี(ก็เกิดขึ้น)
 ในเวลาที่พิจารณาว่าเป็นอนิจจัง, ท่านผู้นี้
 ชื่อว่า ยิตฺวาเป็นอนิจจัง แล้วออกทาง
อนิจจลักษณะ.

สเจ ปนฺนสฺส ทุขฺขโต อนตฺตโต
 สมนฺนสกาเล วุฏฺฐานํ โทติ, อัย อนิจฺจโต
อนินิวิสิตฺวา ทุขฺขโต อนตฺตโต วุฏฺฐาติ
 นาม. เอส นโย ทุขฺขโต อนตฺตโต
 อนินิวิสิตฺวา เสสวุฏฺฐาเนสุปี.

แต่ถ้าหากว่า วุฏฐานะมีในเวลาที่เขา
 พิจารณาว่าเป็นทุกข์ ว่าเป็นอนัตตา, ท่านผู้นี้
 ก็ชื่อว่า ยิตฺวาเป็นอนิจจัง แล้วออกทาง
ทุกข์ลักษณะ ทางอนัตตลักษณะ. แม้ในการ
 ยิตฺวาเป็นทุกข์ ว่าเป็นอนัตตา แล้วออกทาง
 ลักษณะที่เหลือ ก็มีนั้น.

๑๘๘. เอตฺถ จ โยปี อนิจฺจโต
 อนินิวิฏฺฐโร, โยปี ทุขฺขโต, โยปี อนตฺตโต,
 วุฏฺฐานกาเล จ อนิจฺจโต วุฏฺฐานํ โทติ.
 ตโยปี ชนา อธิโมกฺขพหฺลลา โทนฺตติ
 สหฺตฺธินฺนุหฺริยํ ปฏิณฺณนฺติ, อนิมิตฺตวิโมกฺกเชน

๑๘๘. ก็ในบรรดาชนเหล่านี้ ทั้งท่าน
 ผู้ที่ยิตฺวาเป็นอนิจจัง, ทั้งท่านผู้ที่ยิตฺวา
 เป็นทุกข์, ทั้งท่านผู้ที่ยิตฺวาเป็นอนัตตา, และ
 ในเวลาที่ออก มีการออกทางอนิจจลักษณะ.
 ชนทั้ง ๓ จำพวก ชื่อว่า เป็นผู้ที่ยิตฺวาด้วย

คุณพิพัฒน์ สุจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิมุจฺจนฺติ, ปจฺมมกฺกขณฺเ สทฺธานุสําริโน โทหนฺติ, สตฺตสฺส จาเนสฺส สทฺธาวิมุตฺตา. สเจ ปน ทฺกฺขโต วุฏฺฏจํ โทติ, ตโยปิ ชนา ปสฺสทฺธิพฺพลา โทหนฺติ, สฺมาธิทฺธิรํ ปรฺฏิภานฺติ, อปฺปณฺธิทฺติวิโมกฺเขน วิมุจฺจนฺติ, สพฺพตฺถ กายสฺกฺขิโน โทหนฺติ. ยสฺส ปเนตฺถ อํรฺูปชฺฌานํ ปาทกํ, โส อกฺกผลฺล อุกฺโกตฺถากวิมุตฺโต โทติ. อถ เนสํ อนตฺตโต วุฏฺฏจํ โทติ, ตโยปิ ชนา เวทพฺพลา โทหนฺติ, ปณฺณิทฺธิรํ ปรฺฏิภานฺติ, สฺสณฺณต- วิโมกฺเขน วิมุจฺจนฺติ, ปจฺมมกฺกขณฺเ ธมฺมานุสําริโน โทหนฺติ, จสฺส จาเนสฺส ทิฏฺฐิปฺตฺตา อกฺกผลฺล ปณฺญาวิมุตฺตาคิ.

อธิโมกข์ ย่อมได้ซึ่งสัทธินทรีย์, ย่อมหลุดพ้น ด้วยอนิมิตตวิโมกข์, ชื่อว่าเป็นสัทธานุสาร์ ในขณะที่แห่งปฐมมรรค, ชื่อว่าเป็นสัทธาวิมุต ในฐานะ ๑. แต่ถ้ามีการออกทางทุกขลักษณะ, ชนทั้ง ๓ จำพวก ชื่อว่า เป็นผู้มากด้วย บัณฑิติ, ย่อมได้มาซึ่งสมาธิทรีย์, ย่อมหลุด พ้นด้วยอัปณิทธิวิโมกข์, ชื่อว่าเป็นกายสักชี ในฐานะทั้งปวง. ส่วนท่านผู้ใดในบรรดาชน เหล่านี้ มีรูปฌานเป็นบาท, ท่านผู้นั้นชื่อว่า เป็นอุกโกตถากวิมุต ในพระอรหัตผล. ถ้าว่า ชนเหล่านั้น มีการออกทางอนัตตลักษณะ, ชนทั้ง ๓ จำพวก ก็ชื่อว่า เป็นผู้มากด้วย ความรู้, ย่อมได้เฉพาะซึ่งปัญญาทรีย์, ย่อม หลุดพ้นด้วยสัญญาวิโมกข์, ชื่อว่าเป็น ธัมมานุสาร์ในขณะที่แห่งโศคาปัตติมรรค, เป็น ทิฏฐิปัตตะในฐานะ ๖, เป็นปัญญาวิมุตใน อรหัตผล ฉะนั้นแล.

๑๘๘. อิทานิ สทฺธิ ปริมฺปลจฺฉิมฺมาเนหิ อิมิสฺสา วุฏฺฏจานกามินิยา วิปสฺสนาย

๑๘๘. บัณฑิติ เพื่อความแจ่มแจ้ง วุฏฐาน- คามินิวิปัสสนานี้ พร้อมทั้งญาณก่อนและ

คุณพิพัฒน์ สุจินดา
สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อวิภาวตฺถิ ทฺวาทส อฺปมา เวทิตฺตพฺพา. ญาณหลัง ก็ควรทราบอุปมา ๑๒ เรื่อง.
ตาสํ อิทํ อุตฺทานํ ต่อไปนี้เป็นหัวข้อแห่งอุปมาเหล่านั้น คือ

"วคฺคฺลึ กณฺหสฺสโป จ
มรํ โค ยกฺขิ ทารโก
ขุทฺทํ ปิปาสํ สิตฺตณฺทํ
อนุทธการํ วิเสน จา"ติ.

"ค้ำางคาว และงูเห่า เรือน โค ยักฺษ
ทารก ความทิว ความกระหาย
ความเียน ความร้อน ความมืด
พร้อมทั้งยาพิษ".

อิมมา จ อฺปมา ภยตฺตปฏฺฐานโต ปญฺติ
ยตฺถ กตฺถจิ ณาถ เจตฺวา อาทริตฺตํ
วญฺญูญฺญํ. อิมสฺมี ปน จาเน อาทริยมานาสุ
ภยตฺตปฏฺฐานโต ยาว ผลณาณา สพฺพํ ปากฺกํ
โทติ, ตสฺมา อิธฺเว อาทริตฺตพฺพาติ วุตฺตา.

ก็อุปมาเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ว่า ตั้งอยู่
ในญาณใดญาณหนึ่ง จับตั้งแต่ภยตฺตปฏฺฐานญาณ
ไป การที่จะนำมากล่าวก็ควร. แต่เมื่อนำมา
ในฐานะนี้ ญาณทั้งหมดตั้งแต่ภยตฺตปฏฺฐานญาณ
จนถึงผลญาณ ก็ย่อมเป็นอันปรากฏชัด,
เพราะฉะนั้น จึงควรนำมาในที่นี้เสียทีเดียว
ดังนี้.

๑๙๐. วคฺคฺลึติ เอกา กิร วคฺคฺลึ
"เอตฺถ ปุปฺผํ วา ผลํ วา ลภิสฺสามิ"ติ
ปณฺจสาเช มธฺกฺรฺกฺเช นิสฺยิตฺวา เอกํ สาขํ
ปรามสฺยิตฺวา น ตตฺถ กิณฺจิ ปุปฺผํ วา ผลํ

๑๙๐. อฺปมาเรื่องค้ำางคาว มีเรื่อง
เล่าว่า ค้ำางคาวตัวหนึ่ง คิดว่า "เราจักได้
คอกไม้ หรือผลไม้ที่คั้นไม้" ดังนี้แล้วจึง
เกาะอยู่ที่คั้นมะขางซึ่งมี ๕ กิ่ง ตรวจสอบ

๑. ส. อ. ขุท.

วา คยหุปกิ อททส. ยถา จ เอกิ,
 เอวิ ทุคิยิ. ทคิยิ. จตุคถิ. ปณจมมุปี
 สาขิ ปรามสีตฺวา นาททส. ส่า "อผลโล
 วตายิ รุกฺโข, นตฺเตตฺถ กิณฺจ คยหุปกนฺ"ติ
 ตสฺมี รุกฺเข อาลยิ วิสฺสชฺเชตฺวา อุกฺกาย
 สาขาย อารุหฺ วิญฺปนฺตเรน สีสี นีหริตฺวา
 อุตฺถิ อุลฺโลกेतฺวา อากาเส อุปฺปตฺติตฺวา
 อณฺณสฺมี ผลรุกฺเข นิสฺยิ^๑

กิ่งหนึ่งไป ที่กิ่งนั้น ไม่พบดอกหรือผลอะไร ๆ
 ที่ควรถือเอา. ตรวจสอบกิ่งที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔
 แม้ที่ ๕ แล้วก็ไม่พบ เหมือนอย่างที่เราตรวจสอบ
 กิ่งที่ ๑. ค้างคาวตัวนั้นคิดว่า "ต้นไม้ต้นนี้
 ไม่มีผลหนอ, อะไร ๆ ที่ควรถือเอาได้ ไม่มี
 อยู่ที่ต้นไม้ต้นนี้" ดังนี้ แล้วก็ทอดอาลัยใน
 ไม้ต้นนั้นเสีย ไต่ไปตามกิ่งตรง โผล่ศีรษะขึ้น
 ทางระหว่างที่ค้ำคอบ แขนงคู้เบื่องบน โผล่ขึ้น
 ไปในอากาศ แล้วไปแอบเกาะอยู่ที่ไม่มีผล
 ต้นอื่น.

ตตฺถ วคฺคฺลึ วิย โยคาวจโร
 ทฺฐุทฺโพ, ปณฺจสาโข มตฺถรุกฺโข วิย
 ปณฺจปาทานกฺขนฺธา, ตตฺถ วคฺคฺลึยา นิสฺยนิ
 วิย โยคิโน ขนฺธปณฺจเก อภินิเวโส,
 ตสฺสา เอกกํ สาขิ ปรามสีตฺวา กิณฺจ
 คยหุปกิ อทิสฺวา อวเสสฺสาชาปรามสนิ
 วิย โยคิโน รูปกฺขนฺธิ สมฺมสีตฺวา ตตฺถ
 กิณฺจ คยหุปกิ อทิสฺวา อวเสสฺสกฺขนฺธสมฺมสนิ,

ในอุปมานั้น บัดดีตพึงเห็นพระโยคาวจร
 เป็นคูก้างคาว, พึงเห็นอุปาทานชั้น ๕
 เป็นคูกัดนมะฆาง ซึ่งมี ๕ กิ่ง, พึงเห็นความ
 ยึดมั่นในชั้น ๕ แห่งพระโยคี เป็นคูกการ
 แอบเกาะที่ต้นมะฆางนั้นแห่งค้างคาว, พึง
 เห็นการที่พระโยคีพิจารณารูปชั้น ๕ ไม่พบ
 อะไร ๆ ที่ควรถือเอาในรูปชั้นนั้น แล้วจึง
 พิจารณาชั้นที่เหลือ เป็นคูกการที่ค้างคาว

^๑ ฉ. นิสฺยติ.

คุณประเสริฐ ณ นคร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตสฺสา "อโฬ วยาญ รุกฺโข"ติ รุกฺเข
 อาลยวิสุตฺตชฺชนํ วย โยคิโน ปณฺจสุปิ ขนฺธสุ
 อนิจฺจลกฺขณาทีหฺสฺสนวเสณ นีฬฺพินฺนสฺส^๑
 มุณฺจิตฺกมฺยตาทีธวณฺทตฺตํ, ตสฺสา อุกฺกาย
 สาขาย อุกฺปริ อาโรหนํ วย โยคิโน
 อนฺุโลมํ, สีสี นีหริตฺวา อุกฺทํ อฺุโลกนํ วย
 โกตฺตรภฺญาณํ, อากาเส อุกฺปฺพนํ วย
 มกฺกณฺณํ, อณฺุสฺสมิ ผลrukฺเข นิสฺยนํ วย
 ผลณฺณํ.

นั้น ตรวจสอบกิ่งแต่ละกิ่ง ไม่พบอะไร ๆ ที่
 ควรถือเอาแล้วตรวจสอบกิ่งที่เหลือ, ฟัง
 เห็นญาณ ๓ มีมัจจุตักมยตาญาณเป็นต้น ของ
 พระโยคีผู้เบื่อน่าย ด้วยอำนาจแห่งการเห็น
 ลักษณะมือนิจจลักษณะเป็นต้น ในชั้นทั้ง ๕
 เป็นคูกการที่ค้างคาวนั้นคิดว่า "ต้นไม้ต้นนี้
 ไม่มีผลหนอ" ดังนี้ แล้วสละความอาลัยใน
 ต้นไม้(ต้นนั้น)เสีย, ฟังเห็นอนฺุโลมญาณของ
 พระโยคี เป็นคูกการไต่ขึ้นไป เบื่องบนตามกิ่ง
 ตรงแห่งค้างคาวนั้น. ฟังเห็นโกตฺตรภฺญาณ เป็น
 คูกการโผล่ศีรษะแหงนคูก เบื่องบน, ฟังเห็น
 มกฺกณฺณเป็นคูกการโผล่ขึ้นไปในอากาศ, ฟัง
 เห็นผลณฺณ เป็นคูกการแอบเกาะอยู่ที่ต้นไม้-
 มีผลต้นอื่น.

๑๙๑. กณฺทสฺสบุปฺปมา ปฏิสงฺขาณาณเ
 วุตฺตาว. อุกฺมาสฺสนฺทเน ปเนตฺถ
 สฺสบุปฺวิสุตฺตชฺชนํ วย โกตฺตรภฺญาณํ, มุณฺจิตฺวา
 อากตมกฺกํ โอลเณนตสฺส รานํ วย

๑๙๑. อุปมาเรื่องงูเห่า ข้าพเจ้าได้
 กล่าวแล้ว ใน(นิเทศแห่ง)ปฏิสังขานานัน-
 เทียว. แต่ว่าการเปรียบเทียบเรื่อง
 อุปมา ในที่นี้ มีข้อที่แปลกดังต่อไปนี้ ว่า

^๑ อ . ม . นีฬฺพินฺนตสฺส .

มคฺคณฺณํ, กนฺตฺวา อภยฺจฺจานเน จานํ วย โคตรกฺกฺญาณํ เป็นคฺจการสลักงไป, มคฺคณฺณํ
ผลญาณนฺติ อัย วิเสโส.

โคตรกฺกฺญาณํ เป็นคฺจการสลักงไป, มคฺคณฺณํ
เป็นคฺจการหุคฺยีนแห่งบุรุษ ผู้ปล้อยงูได้แล้ว
มองคฺจทางที่มายุ่ง, ผลญาณเป็นคฺจการไป
หุคฺยีนอยู่ ณ สถานที่ปลอคภัย คังนี้.

๑๙๒. ขรฺนฺติ ขรสามิกเก กิร สายํ

๑๙๒. อุปมาเรื่อง เรื่อน มีเรื่องเล่าว่า

ภฺคฺชิตฺวา สยน์ อารุหฺ นิตฺทํ โอกกนฺเต
ขรํ อาทิตฺตํ, โส ปพฺชฺณิตฺวา อคฺคิ ทิสฺวา
ภิตฺโต "สาธฺ วตสฺส สเจ อทฺยหฺมาโน
นิกฺขเมยฺยนฺ"ติ โอลกฺยมาโน มคฺคํ ทิสฺวา
นิกฺขมิตฺวา เวเคน เขมฺภฺจฺจานํ กนฺตฺวา
จฺโศ. ตตฺถ ขรสามิกสฺส ภฺคฺชิตฺวา สยน์
อารุหฺ นิตฺทํ โทกฺกมนํ วย พาลปฺถุชฺชนสฺส
ชนฺธปณฺจเก "อหํ มมา"ติ กถณฺ. ปพฺชฺณิตฺวา
อคฺคิ ทิสฺวา ภิตกาโล วย สมฺมาปฺปฏิทํ
ปฺปฏิชฺชิตฺวา ติลกฺขณํ ทิสฺวา ภยตฺปฏฺฐาณณฺณํ.
นิกฺขมนมคฺคํ โอลกนํ วย มุญฺจิตฺกมฺยตาณฺณํ.
มคฺคทสฺสนํ วย อนฺุโลมํ. นิกฺขมนํ วย
โคตรกฺกฺญาณํ. เวเคน กมนํ วย มคฺคณฺณํ.
เขมฺภฺจฺจานเน จานํ วย ผลณฺณํ.

เมื่อเจ้าของเรื่อน บริโภคอาหารเย็นแล้ว
อย่างซึ้นที่นอนแล้วหลับไป เรื่อนถูกไฟไหม้,
เขาคืนซึ้นเห็นไฟแล้วก็กลัว คิดว่า "ถ้าหาก
เราพึ่งออกไปได้ไม่ถูกไฟไหม้ ก็เป็นการ
ดีหนอ" คังนี้แล้ว ก็มองหาอยู่ เห็นทางแล้ว
ก็ออกไปสู่สถานที่ปลอคภัยโดยเร็ว แล้ว
หุคฺยีนอยู่. ในเรื่องอุปมานั้น การถือเอาว่า
"เรา ของเรา" ในชั้น ๕ แห่งปฺถุชฺชน
กนพาล เป็นคฺจการบริโภคแล้ว ย่างซึ้นสู่
ที่นอนหลับไป แห่งเจ้าของเรื่อน.
ภยตฺปฏฺฐาณณฺณํ คือญาณที่ปฏิบัติสมฺมาปฺปฏิทา
แล้วเห็นไตรลักษณ์ เป็นคฺจเวลาที่คืนซึ้นมา
เห็นไฟแล้วกลัว. มุญฺจิตฺกมฺยตาณฺณํ เป็นคฺจ
การมองหาทางออก. อนฺุโลมญาณเป็นคฺจ

คุณประเสริฐ ณ นคร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

การเห็นทาง. โศทรภูณฺฑาณ เป็นคฺจการ
ออกไป. มัคคณฺฑาณเป็นคฺจการไปโดยเร็ว.
ผลณฺฑาณเป็นคฺจการหยุดยั้งอยู่ ณ ที่ปลอดภัย.

๑๙๓. โคติ เอกสฺส กิร กสฺส
รตฺติภาเค นินฺทํ โอกกนฺตสฺส วชํ ภินฺทิตฺวา
โคณา ปลาตา, โส ปจฺจฺจสฺสมเย ตตฺถ
กนฺตฺวา โอลเณโต เตสํ ปลาตภาวํ
ณฺตฺวา อนฺนํ กนฺตฺวา รมฺโณ โคณเ อทฺทส.
เต "มยฺหํ โคณา"ติ สลฺลกฺขेतฺวา
อาทรนฺโต ปภาตกาเล "นยฺเม มยฺหํ โคณา
ราชโคณา"ติ สณฺชานิตฺวา "ยาว มํ
'โจโร อยฺนํ'ติ กเหตุวา ราชปฺริสา น
อนนฺพยสนฺนิ ปาเปเนติ, ตาวเทว
ปลายิสฺสามิ"ติ ภีโต โคณเ ปหาย เวเคน
ปลายิตฺวา นินฺทิตฺวาเน อญฺจาสี. ตตฺถ
"มยฺหํ โคณา"ติ ราชโคณานํ กถณฺ วย
พาลปฺถุชฺชนสฺส "อํ มมา"ติ ชนฺธานํ กถณฺ,
ปภาเต "ราชโคณา"ติ สณฺชานนํ วย
โยคิโน ติลกฺขณวเสน ชนฺธานํ "อนิจฺจา

๑๙๓. อุปมาเรื่อง โค มีเรื่องเล่าว่า
เมื่อชวานาคคนหนึ่งกลับไป ในเวลากลางคืน
ฝูงโคแตกออกหนีไป, ในเวลาใกล้รุ่ง
ชวานาคผู้นั้นไปคูที่คอกนั้น ทราบความที่โค
เหล่านั้นหนีไป ก็ตามรอยเท้าไป ได้พบฝูงโค
ของหลวงเข้า. สำคัญโคเหล่านั้นว่า "โค
ของเรา" จึงย้อนกลับมา ในเวลาสว่าง
พอรู้ว่า "โคเหล่านี้ไม่ใช่โคของเรา เป็น
โคหลวง" ดังนี้ แล้ว ก็คิดว่า "เราจักหนีไป
เสียทราบเท่าที่พวกพนักงานจะจับตัวเราไป
ด้วยคิดว่า 'ผู้เป็นโจร' แล้วทำให้ถึงความ
พินาศมิได้" ดังนี้ ก้าวแล้วก็ทิ้งฝูงโคเสีย
หนีไปโดยเร็ว แล้วไปหยุดยั้งอยู่ในสถานที่
ปลอดภัย. ในอุปมานั้น การยึดถือขั้นทั้ง
หลายว่า "เป็นเรา เป็นของเรา" แห่ง
ปฤชชนคนพาล เป็นคฺจการถือเอาโคหลวงด้วย

คุณประเสริฐ ณ นคร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทุกขา อนาคตา^๑ติ สณฺชานนํ, ภิตกาโล สำคัญว่า "เป็นโค ของเรา", ความรู้จัก
 วย ภยตฺถุญฺจานณณํ, วิสฺสชฺเชตฺวา^๑ ันธ์ทั้งหลายด้วยสามารถไตรลักษณ์ ว่า
 กนฺตูกามตา วย มุญฺจิตฺตุมฺยตา, วิสฺสชฺชนํ "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา" แห่ง
 วย โคตรฎฺ, ปลายนํ วย มกุโค, พระโยคี เป็นจุกความรู้ว่า "เป็นโคหลวง"
 ปลายิตฺวา อกฺยเทเส ฌานํ วย ผล. ในเวลาสว่าง, ภยตฺถุญฺจานณณํ เป็นจุก
 เวลาที่กลัว, มุญฺจิตฺตุมฺยตาญาณเป็นจุก
 ความต้องการจะปล่อยโคไป, โคตรฎฺเป็นจุก
 การปล่อยไป, มรรค เป็นจุกการหนีไปได้,
 ผลเป็นจุกการหนีไปยืนอยู่ในที่ปลอดภัย.

๑๙๔. ยฺกฺษีติ เอโก กิร ปุริโส ๑๙๔. อุปมาเรื่องยฺกฺษี มีเรื่องเล่าว่า
 ยฺกฺษินิยา สหฺธิ สํวาสิ กปฺเปสิ, สา บุรุษคนหนึ่งสำเร็จการอยู่ร่วมกันกับนางยฺกฺษินิ,
 รตฺติภาเก "สุตฺโต อยฺนุ"^๑ติ มนฺตฺวา ในตอนกลางคืนนางยฺกฺษินินั้น รู้ว่า "คนนั้น
 อามกฺสุสํสนํ กนฺตฺวา มนฺตฺสํมํสิ ขาทฺติ. หลับแล้ว" จึงไปป่าช้าเผด็จ กัดกินเนื้อมนุษย์
 โส "กฺุหิ เอสา กจฺจตี"^๑ติ อนุพนฺธิตฺวา อยู่. บุรุษคนนั้น (ตื่นขึ้น) ฉงนใจว่า "หญิงนี้
 มนฺตฺสํมํสิ ขาทฺมานํ ทิสฺวา ตสฺสา ไปไหน" จึงติดตามไป เห็นมันกำลังกัดกิน
 อมนฺตฺสํสํภาวํ ฌตฺวา "ยาว มํ น ขาทฺติ, เนื้อมนุษย์อยู่ ก็ทราบถึงความที่มันเป็นมนุษย์
 ตาว ปลายิสฺสํสามิ"^๑ติ ภาโต เวแกน คิดว่า "เราจักหนีไป จนกระทั่งมันจะกัดกิน
 ปลายิตฺวา เขมฺภุจฺจานเน อกฺุจาสี. ตตฺถ เราไม่ได้" คั้งนี้ กลัวแล้วก็หนีไปโดยเร็ว

^๑ ฉ. วิสฺสชฺชิตฺวา.

ยกุขินิยา สหุติ สวาโส วีย ขนุธานี "อหิ
 มมา"ติ กณฺ, สุสาเน มนุสฺสมํสํ ชาหมานํ
 ทิสฺวา "ยกุขินิ อยฺนุ"ติ ชานนํ วีย
 ขนุธานี ติลกขณฺ ทิสฺวา อนิจฺจาทิกาวชานนํ,
 ภิตกาโล วีย ภยตฺปนฺนํ, ปลายิตฺตฺกามตา
 วีย มุณฺจิตฺตฺกมฺยตา, สุสานวิชนํ วีย
 โคตรภุ, เวเคน ปลายนํ วีย มคฺโค,
 ภายเทเส ฐานํ วีย ผล.

แล้วได้อยู่ในที่ปลอดภัย. ในอุปมานั้น การ
 ยึดถือเอาชั้นทั้งหลายว่า "เรา ของเรา"
 เป็นจุดการอยู่ร่วมกันกับนางยักษ์, ความรู้
 ถึงความที่ชั้นทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงเป็น-
 ต้น เพราะเห็นไตรลักษณ์ เป็นจุดความรู้ว่า
 "นางนี้ เป็นยักษ์" เพราะเห็นมันกำลัง
 กัดกินเนื้อมนุษย์อยู่ที่ป่าช้า, ภัยตฺปนฺนํ
 เป็นจุดเวลาที่กลัว, มุณฺจิตฺตฺกมฺยตา
 เป็นจุดความใคร่จะหนีไป, โคตรภุญาณเป็น
 จุดการละสุสานไป, มรรคเปรียบเหมือน
 การไปโดยเร็ว, ผลเปรียบเหมือนการ
 หายคืนอยู่ในที่ปลอดภัย.

๑๗๕. ทารโกติ เอกา กิร ปุตฺตคิทฺธิ
 อิตฺถิ, สา อฺปฺริปาสาเท นิสินฺนาว อนฺตรวិถิ
 ทารกสทฺทํ สุตฺวา "ปุตฺโต นุ โข เม เกนจิ
 วิเหจฺยตี"ติ เวคสา กนฺตฺวา "อตฺตโน
 ปุตฺโต"ติ สณฺณาย ปรปุตฺตํ อคฺคเหสิ. สา
 'ปรปุตฺโต อยฺนุ"ติ สณฺชานิตฺวา
 โอตฺตปฺปมานา อิตฺโต จิตฺโต จ โอโลเกตฺวา

๑๗๕. อุปมาเรื่องทารก มีเรื่อง
 เล่าว่าหญิงผู้คิดช้องในบุตรคนหนึ่ง, หญิงนั้น
 นั่งอยู่บนปราสาทชั้นบนนั้นเดียว ได้ยินเสียง
 ร้องของทารก ในระหว่างถนนแล้ว คิดว่า
 "ใครรังแกลูกเราหรือหนอ" ตั้งใจแล้วก็ไป
 โดยเร็ว กว่าเอาบุตรของคนอื่นด้วยความ
 สำคัญว่า "เป็นบุตรของตน". หญิงนั้นพอ

คุณวรนารถ วีระชีพสุข
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"มา เทว มํ โภจิ 'ทารกโจรี อยนุ'ติ ทราบว่า "นี่ บุตรคนอื่น" ดังนี้แล้วก็กลัวอยู่
 วเทยยา"ติ ทารกํ ตตุเถว โออโรเปตฺวา มองไปข้างโน้นข้างนี้ คิดว่า "ใคร ๆ อย่าฟัง
 ปุณ เวกสา ปาสาทํ อารุญฺห นิสีหิ. ตตุถ กล่าวหาเราว่า 'นี่นางโจรลักเด็ก' ได้
 อตุตโน ปุตุตสณฺณาย ปฺรปุตุตสฺส คหณํ วยิ เลย" ดังนี้แล้ว ก็วางทารกลง ณ ที่นั้น
 "อหํ มมา"ติ ปญฺจกฺขนฺธคฺคหณํ, "ปฺรปุตุโต นั้นเอง แล้วรีบขึ้นปราสาทไปนั่ง อีกครั้ง
 อยนุ"ติ สณฺชานนํ วยิ ติลกฺขณฺวเสน "นาหํ, โดยเร็ว. ในอุปมาเหล่านั้น การยึดถือเอา
 น มมา"ติ สณฺชานนํ, โอตฺตปฺปนํ วยิ ชนธ์ ๕ ว่า "เป็นเรา เป็นของเรา"
 ภยตุปฺปฺฐานํ, อิติ จิตฺ จ โอลอกนํ วยิ เป็นตุจการกว่าเอาบุตรของคนอื่น ด้วยความ
 มุญฺจิตุกมฺยตาณฺณํ, ตตุเถว ทารกสฺส สำคัญว่า เป็นบุตรของตน, ความรู้ว่า
 โออโรปนํ วยิ อนุโลมํ, โออโรเปตฺวา "ไม่ใช่เรา, ไม่ใช่ของเรา" ด้วยอำนาจ
 อนุตรวิถียํ จิตกาโล วยิ โคตฺรภุ, ไตรลักษณํ เป็นตุจความรู้ว่า "นี่ เป็นบุตร
 ปาสาทาโรหนํ วยิ มกุโถ, อารุญฺห ของคนอื่น", ภยตุปฺปฺฐานณฺณาย เป็นตุจ
 นิสีหนํ วยิ ผลํ. ความกลัว, มุญฺจิตุกมฺยตาณฺณาย เป็นตุจ
 การมองไปข้างโน้น ข้างนี้, อนุโลมณฺณาย
 เป็นตุจการวางเด็กลง ณ ที่นั้นนั่นแหละ,
 โคตฺรภุณฺณาย เป็นตุจเวลาที่วางเด็กลงแล้ว ยัง
 ยืนอยู่ที่ระหว่างถนน, มัคคณฺณาย เป็นตุจการ
 ย่างขึ้นปราสาท, ผลณฺณาย เป็นตุจการย่างขึ้น
 ไปแล้วนั่งอยู่.

คุณวราภต วีระชีพสุข

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๙๖. ขุทท์ ปิปาสี สีคณท์ อนธการ์
วิเสน จาติ อิมา บน ฉ อุปมา
 ฐานกามินิยา วิปสสนาย จิตสส โลกุตตร-
 ฐามาภิมุขินุน โปณพุการภาวทสสนคถ
 ฐานกามินิยา ยถา ทิ ขุททาย อภิญโต
 สุขิมุจิต์ ปุริสเ สาธรส โกชน ปญเติ,
 เอวเมวาย สัสารวญญขิมุจาย ผุญโส
 โยคาวจโร อมตรส กายคตาสติโกชน์
 ปญเติ.

๑๙๖. ส่วนอุปมา ๖ เหล่านี้ คือ
ความทิว ความกรหาย ความเยน
ความร็อน ความมีด พรัอมทังยาพิษ ท่าน
 กล่าวไ้ เพ็อ สแคงภาวะที่นัอมไป โนไป
เงอมไป เเฉพาะหน้า โลกุตตรธรม แ่ง
 พระโยคาวจร ผู้ตั้งอยู่ในวฐานกามินิ-
 วิปีสสนา. เปรี่ยบ เเหมือนว่า บุรุษ ถูกความทิว
ครอบงำ หิวจัก ย่อมปรารถนาโกชนะที่มี
รสอรอย ฉันได, พระโยคาวจรนี้ ถูก
ความทิว คือ สังสารวญญกรหะทบเาแล้ว ก็ย่อม
ปรารถนาโกชนะ คือ กายคตาสติอันมีรสอมตะ
ฉันนั้นเเหมือนกัน.

ยถา จ ปิปาสีต์ ปุริสเ ปริสุสสมาน-
 กณฐมุชิ อเนกงคสมภาร์ ปานก์ ปญเติ,
 เอวเมวาย สัสารวญญปิปาสาย ผุญโส
 โยคาวจโร อริย อญจงคิกมคคปานก์
 ปญเติ.

อนึ่ง เปรี่ยบ เเหมือนว่า บุรุษกรหาย
แล้ว มี คอปากแ่งผาก ย่อมปรารถนา
เรองคิมอันมี เรองปรุงหลายอย่าง ฉันได,
พระโยคาวจรนี้ ถูกความกรหายคือ สังสาร-
วญญกรหะทบเาแล้ว ย่อมปรารถนาเรองคิม
คือ พระอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ฉันนั้นเเหมือนกัน.

คุณารณารถ วีระชีพสุข
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยถา ปน สีตสมมุจฺโจ ปุริโส อุกฺกั
 ปฏฺเจติ, เอวเมวายํ สัสารวฏฺเฏ แล้ว ย่อมปรารถนาความร้อน จันใด,
 ตณฺหาสีเนหสีเตน มุจฺโจ โยคาวจโร พระโยคาวจรนี้ ถูกความเย็นคือตัดหา
 กิเลสสนฺตาปกั มคฺคเตชั ปฏฺเจติ. ความเยื่อใยในสังสารวัฏสัมผัสแล้ว ก็ย่อม
 ปรารถนาไฟคือมรรคที่แผดเผากิเลส จันนั้น

เหมือนกัน.

ยถา จ อุกฺกสมมุจฺโจ ปุริโส สีตํ หนึ่ง บุรุษผู้ถูกความร้อนสัมผัสแล้ว
 ปฏฺเจติ, เอวเมวายํ สัสารวฏฺเฏ ย่อมปรารถนาความเย็นจันใด, พระ-
 เอกาทสฺกคิสนฺตาปสนฺตคฺโต โยคาวจโร โยคาวจรนี้ถูกความร้อนแห่งไฟ ๑๑ กองใน
 เอกาทสฺกคิวุปสมั นีพพานั ปฏฺเจติ. สังสารวัฏเผาเอาแล้ว ก็ย่อมปรารถนา
 พระนิพพานอันเป็นที่เข้าไปสงบไฟ ๑๑ กอง
 ได้ จันนั้นเหมือนกัน.

ยถา ปน อนุทการปเรโต ปุริโส หนึ่ง เหมือนอย่างบุรุษผู้ถูกความมืด
 อาโลกั ปฏฺเจติ, เอวเมวายํ อวิชฺชนุ- ครอบงำแล้ว ย่อมปรารถนาแสงสว่างจันใด,
 กาเรน โอนทฺสปริโยนทฺโธ โยคาวจโร พระโยคาวจรนี้ถูกความมืด คืออวิชชาปกคลุม
 ณาณาโลกั มคฺคภาวนั ปฏฺเจติ. หุ้มห่อแล้ว ก็ย่อมปรารถนามรรคภาวนา อันมี
 แสงสว่างคือญาณ จันนั้นเหมือนกัน.

ยถา จ วิสสมมุจฺโจ ปุริโส วิสนิฆาตนั หนึ่ง เหมือนอย่างบุรุษผู้ถูกยาพิษเข้า
 เกสชฺชั ปฏฺเจติ, เอวเมวายํ กิเลส- แล้ว ย่อมปรารถนากำจัดพิษ จันใด, พระ-

บริษัท นิพนธ์ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสสมุฏฺโง โยคาวจโร กิเลสวิสนิมุณฺณ
 อมโตสถํ นิพพานํ ปฏฺเจติ. เตน วุตฺตํ :
 "ตสฺเสวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต ตีสุ ภาเวสุ
 ๑. เปฯ นวสุ สุตตาวาเสสุ จิตฺตํ ปฏิสึยติ
 ปฏิกฺกฺติ ปฏิวฏฺกฺติ น สมฺปสําริยติ. อุเปกฺขา
 วา ปาฏิกฺขลยตา วา สณฺจติ. เสยฺยถาปิ
 นาม ปทุมปลาเส อีสกโปณฺเติ. สพฺพํ
 ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ.

โยคาวจรนี้ ก็ถูกพิษคือกิเลสเข้าแล้ว ก็ย่อม
 ปรารธนาพระนิพพาน อันเป็นอมตโอสถที่ย้าย
 พิษคือกิเลสได้ ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะ
 เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า : "เมื่อ
 พระโยคาวจรนั้น รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้
 จิตย่อมถดถอย ย่อมงอ ย่อมม้วนกลับ
 ไม่เหยียดไปในภาพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕
 วิญญาณฐิติ ๖ สัตตาวาส ๗. อุเบกขา หรือ
 ความเป็นของปฏิกฺขลย่อมตั้งมั่น. เปรียบ-
 เหมือนว่า หยาดน้ำบนใบบัวที่เอียงอยู่หน่อย
 หนึ่ง" ดังนี้เป็นต้น. คำทั้งหมดพึงทราบ
 ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้น.

๑๙๑. เอตตาวตา จ ปเนส
 ปฏิสินฺจโร นาม โทติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ :

๑๙๑. ก็แลด้วยปฏิปทาเพียงเท่านั้น
 พระโยคาวจรผู้นี้ ชื่อว่าเป็น ปฏิสินฺจระ
 (ประพตฺติหลีกเร้น), ซึ่งพระผู้มีพระภาค
 ทรงหมายเอาตรัสไว้ว่า :

"ปฏิสินฺจรสฺส ภิกฺขุโน
 ภชมานสฺส วิวิตฺตมาสนํ

"ภิกษุรูปใดไม่แสดงตนในภาพ พระ-
 อริยเจ้าทั้งหลายกล่าวถึงการไม่แสดง

สามกถียมาหุ คสฺส ตํ
โย อุตฺตานํ ภวเน น หสฺสเย"ติ"

ตนในภาพของภิกษุชั้นผู้ประพาศหลัก รั้น
เสพแต่อาสนะที่สังคั้น ว่าเป็นความ
ค้ำเนินชอบ".

เอวมิํ สงฺขารุเบกฺขาณานิ โยคิโน
ปฏิสัจฺจภาวํ นิยมตฺวา อุตฺตริ
อริยมกฺกคฺสฺสาปิ โพชฺฌนฺตมกฺกคฺกณฺณงฺค-
ปฏิบัติวิโมกฺขวิเสสํ นิยมตฺติ. เกจิ หิ
เถรา โพชฺฌนฺตมกฺกคฺกณฺณงฺกานํ วิเสสํ
ปาทกชฺฌานํ นิยมตฺติติ วทฺติ. เกจิ
วิปัสฺสนาย อารมฺมณฺญาตา ชนฺธา นิยมตฺติติ
วทฺติ. เกจิ บุคฺคลชฺฌาสโย นิยมตฺติติ
วทฺติ. เตสฺมปิ วาเทสุ อโย ปุพฺพภาค-
วฺจฺจานกามินิ วิปัสฺสนาว นิยมตฺติเยวาติ
เวทิตฺตพฺพา.

สังขารุเบกชาญาณนี้ กำหนดแน่นอนซึ่ง
ความเป็นปฏิสังจระ แห่งพระโยคิอย่างนี้แล้ว
ยังกำหนดแน่นอนซึ่งความต่างกันแห่งโพชฌงค์
ความต่างกันแห่งองค์มรรค ความต่างกันแห่ง
องค์ฌาน ความต่างกันแห่งปฏิบัติและความ
ต่างกันแห่งวิโมกข์ แม้แห่งพระอริยมรรค
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. จริงอยู่ พระเถระทั้งหลาย
บางพวกกล่าวว่า ฌานที่เป็นบาท ย่อม
กำหนดแน่นอน ซึ่งความต่างกันแห่งโพชฌงค์
องค์มรรค และองค์ฌาน ทั้งนี้, บางพวก
กล่าวว่า ชั้นทั้งหลาย อันเป็นอารมณ์ของ
วิปัสสนา ย่อมกำหนดแน่นอน. บางพวก
กล่าวว่า อัสสาสัยของบุคคล ย่อมกำหนด
แน่นอน. ในวาทะทั้งหลายของท่านแม้เหล่านี้
นั้น บัณฑิตทั้งหลายว่า วฺจฺจานกามินิวิปัสสนา

๑ ขุ. ส. ๒๕/๔๔๓.

บริษัท นิพนธ์ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อันเป็นส่วนเบื้องต้นนี้ ก็ย่อมกำหนดแน่นอน เหมือนกัน.

๑๙๘. ตตฺตราชํ อนุพุทฺธิกา :
 วิปัสสนานियเมน ทิ สุกฺขวิปัสสํกฺกสฺส
 อุปฺปนฺนํมกฺโกปปี สฺมาปตฺติลานินฺโน ฉานํ ปาทกํ
 อกฺตฺวา อุปฺปนฺนํมกฺโกปปี ปจฺมชฺฌานํ ปาทกํ
 กตฺวา ปกิตฺตมกฺกสงฺขาราเร สมนฺนํสํสํกฺกสฺส
 อุปฺปาทิตมกฺโกปปี ปจฺมชฺฌานิกาว โทหนฺติ.
 สพุเพสุ สตฺต พุชฺฌงฺกานี อฏฺฐ มกฺกงฺกานี
 ปณฺจ ฉานงฺกานี โทหนฺติ. เตสฺมปิ ทิ
 อนุพุทฺธาวิปัสสนา โสมนฺนํสํสํกฺกสฺส
 อุเบกฺขาสทฺกตฺวาปิ หุตฺวา วุฏฺฐานกาเล
 สงฺขารุเบกฺขาทฺวาปิ ปตฺวา โสมนฺนํสํสํกฺกสฺส
 โทหนฺติ. ปณฺจกนฺเย หุตฺวาทิตฺตํจตฺตํชฺฌานานี
 ปาทกานี กตฺวา อุปฺปาทิตมกฺกสฺส
 ยถากกเมเนว ฉานํ จตฺตํกํ ทิวํกํ
 หุตฺวาทิตฺตํ โทหนฺติ. สพุเพสุ ปน สตฺต
 มกฺกงฺกานี โทหนฺติ. จตฺตํเด ฉ พุชฺฌงฺกานี.
 อโย วิเสโส ปาทกชฺฌานนियเมน เจว

๑๙๘. ต่อไปนี้เป็นอนุพุทฺธิกา ในการ
 กำหนดแน่นอน ถึงความต่างกันแห่งโพชฌงค์
 เป็นดังนี้ : จริงอยู่ ตามข้อกำหนดแน่นอน
 แห่งวิปัสสนา มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระโยคีผู้เป็น
 สุกฺขวิปัสส ก็นั้น มรรคที่มีได้กระทำฉะ
 เป็นบาทเกิดขึ้น แก่พระโยคีผู้ได้สมาบัติ ก็นั้น
 มรรคที่พระโยคี กระทำปฐมฉานให้เป็นบาท
 พิจารณาปกิณกสังขารทำให้เกิดขึ้นก็คื ย่อม
 เป็นปฐมฉานิก (มีปฐมฉาน เป็นไปกับ
 ปฐมฉาน) อย่างเดียว. ในมรรคทั้งหมด
 ย่อมมีโพชฌงค์ ๑ อองฺกมรรค ๘ อองฺกฉาน ๕.
 จริงอยู่ วิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น แม้แห่ง
 มรรคเหล่านั้น เป็นธรรมชาติที่สทรคด้วย
 โสมนํสํบํบ เป็นธรรมชาติที่สทรคด้วย
 อุเบกขาบ้าง ในเวลาออกถึงความเป็น
 สังขารุเบกขาญาณแล้ว ย่อมเป็นธรรมชาติ
 ที่สทรคด้วยโสมนํส. ในมรรคที่พระโยคี

บริษัท นิพนธ์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิปัสสนานิยามเม จ โหติ. เตสมปิ ทิ กระทำฌานที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ในปัญจกนัย
 ปุพฺพภาควิปัสสนา โสมนสุสสทกตาปิ ให้เป็นบาท แล้วให้เกิดขึ้น ย่อมมีฌานอันมี
 อุเปกฺขาสทกตาปิ โหติ. ฐฎฺฐานคามินี องค์ ๔ องค์ ๓ และองค์ ๒ ตามลำดับ
 โสมนสุสสทกตา. ปญฺจมชฺฌานํ ปาทกํ นั้นเทียว. แต่ว่าในทุกมรรค ย่อมมีองค์-
 กตฺวา นิพฺพตฺติตมกฺเค ปน อุเปกฺขา- มรรค ๑. ในมรรคที่ ๔ (คือในมรรคที่มี
 จิตฺเตกฺกตฺวาเสณ เทว ฌานงฺคานิ ฌานที่ ๔) ย่อมมีโพชฌงค์ ๖. ความแตกต่าง
 โพชฌงฺกมกฺกงฺคานิ ฉ สตฺต เจว. อยมฺปิ กันชื่อนี้ ย่อมมีตามข้อกำหนดแน่นอนแห่งฌาน
 วิเสโส อุภยนิยมวเสณ โหติ. อิมฺสมิ ทิ ที่เป็นบาท และตามข้อกำหนดแน่นอนแห่ง
 นเย ปุพฺพภาควิปัสสนา โสมนสุสสทกตา วิปัสสนา. ก็วิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น แม้
 วา อุเปกฺขาสทกตา วา โหติ. ฐฎฺฐานคามินี แห่งมรรคเหล่านั้น ย่อมเป็นธรรมชาติที่
 อุเปกฺขาสทกตา. อรูปชฺฌานานิ ปาทกานิ สหฺรคตด้วยโสมนัสบ้าง เป็นธรรมชาติที่
 กตฺวา อุปาทิตมกฺเคปิ เอเสว นโย. เอวํ สหฺรคตด้วยอุเบกขาบ้าง. ฐฎฺฐานคามินี-
 ปาทกชฺฌานโต ฐฎฺราย เยเกจิ สงฺขารา วิปัสสนาเป็นธรรมชาติ ที่สหฺรคตด้วยโสมนัส
 สมฺมสํติววา นิพฺพตฺติตมกฺกสฺส อาสนนฺนปฺเทเส อย่างเดียว. แต่ในมรรคที่พระโยคีทำ
 ฐฎฺจิตฺตสมาปตฺติ อตฺตโน สทิสภาวํ กโรติ ปัญฺจมฌานให้เป็นบาท ให้บังเกิดแล้ว มี
 ฐฎฺมิวณฺโณ วีย โภชวณฺณสฺส. องค์ฌาน ๒ ก็อุเบกขาและเอกํกตาแห่ง
 จิต มีโพชฌงค์ ๖ และมีองค์มรรค ๑.
 ความแตกต่างกันแน้นี้ ย่อมมีด้วยอำนาจ
 ข้อกำหนดแน่นอนทั้ง ๒ ทาง. ก็ในนัยนี้
 วิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้น ย่อมเป็น

บริษัท นินธ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิปัสสนาธรรม น.พ. ๖-๑๘

ธรรมชาติที่สทรคด้วยโสมนัสบ้าง เป็น
 ธรรมชาติที่สทรคด้วยอุเบกขาบ้าง. วุฏฐาน-
 กามินีวิสัสนาเป็นธรรมชาติ ที่สทรคด้วย
 อุเบกขาอย่างเดียวกัน. แม้ในมรรคที่พระโยคี
 กระทำรูปฌานทั้งหลายให้เป็นบาท แล้วให้
 เกิดขึ้น ก็มีขึ้นแหละ. สมบัติที่พระโยคีออก
 ในที่ใกล้แห่งมรรค ที่ออกจากฌานที่เป็นบาท
 พิจารณาสังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ให้บังเกิด
 ขึ้นได้ ย่อมสร้างภาวะที่มรรคเหมือนกับตน
 กุศลสันของพื้นดิน ย่อมสร้างภาวะที่สันของ
 ทราย เหมือนกับสันของตน ฉะนั้น ด้วย
 ประการดังกล่าวมานี้.

๑๙๙. พุทฺธิยตุเถรวาทะ ปน ยโต ยโต
 สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เย เย สมาปตฺติธมฺเม
 สมฺมสฺติวา มคฺโค นินฺทิตฺติโต โหติ,
 ตํตํสมาปตฺติสฺทิสฺสว โหติ, ๑สมฺมสฺติสมาปตฺติ-
 สฺทิสฺสยตุเถ. สเจ ปน กามาวจรธมฺเม
 สมฺมสฺติ ปจฺมชฺฌานินฺทว โหติ? ตตุราปี

๑๙๙. ส่วนในวาทะของพระเถระรูป
 ที่ ๒ มรรคที่พระโยคีออกจากสมบัติใด ๆ
 แล้วพิจารณาสมบัติธรรมใด ๆ ทำให้บังเกิด
 ขึ้น, ก็ย่อมเป็นเหมือนกับสมบัตินั้น ๆ นั้น-
 ทีเดียว, หมายความว่าเหมือนกับสมบัติที่
 พิจารณา. แต่ถ้าหากว่าพิจารณากามาวจร-

๑-๑ ฉ. อีเม ปาฐาน ทิสฺสนฺติ.

จ อัย^๑ วิปัสสนานิยาม วุฏฺฏคนเยเนว ธรรม ก็ย่อมเป็นปฐมฌานิกะเท่านั้น. ก็ข้อ
 เวทิตฺตโพ. กำหนดแน่นอนแห่งวิปัสสนา แม้ในวาทะของ
 พระเถระรูปที่ ๒ นั้น ก็พึงทราบตามนัยที่
 ได้กล่าวแล้วนั้นเทียว.

๘๐๐. ตติยตุเถรวาทะ ปน อตฺตโน
 อตฺตโน อชฺฌาสนยานุรูปเณ ยํ ยํ ฌานํ ปาทกั
 กตฺวา เย เย ฌานธมฺเม สมฺมสึทฺวา มคฺโค
 นิพฺพตฺติโต, ตํคํฌานสทิสฺสว โทติ.
 ปาทกชฺฌานํ ปน สมฺมสึทฺชฌานํ วา วิชา
 อชฺฌาสนยมตฺเตเนว ตํ น อชฺฌตฺติ. สฺวายมตฺตโถ
 นนฺทโกวาทกสฺสฺสฺส^๒ ที่เปตฺตโพ.

๘๐๐. ส่วนในวาทะของพระเถระรูป
 ที่ ๓ มรรคที่พระโยคีกระทำฌานใด ๆ ให้
 เป็นบาทแล้วพิจารณาฌานธรรมทั้งหลายใด ๆ
 ตามความเหมาะสมแก่อัชฌาศัยของตน ของ-
 ตน ให้บังเกิดได้, ย่อมเป็นเหมือนกับฌาน
 นั้น ๆ นั้นเทียว. แต่่ว่าความที่มรรคที่เกิดขึ้น
 เหมือนกับฌานนั้น ๆ นั้น เว้นฌานที่เป็นบาท
 หรือฌานที่พิจารณาเสีย ย่อมไม่สำเร็จด้วย-
 เหตุสักว่าอัชฌาศัยเท่านั้น. ก็ความข้อนี้
 บัณฑิตพึงแจ่มแจ้งได้ด้วยนันทโกวาทสูตร.

^๑ วุฏฺฏคฺคฺปิ เจตํ : "เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว
 ตทฺทโปสฺสเถ นฺนฺนเรเส น โทติ พุชฺชนสฺส^๓ สมจริง คั้งที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้
 ว่า : "คฺกูกรภิกฺขุทั้งหลาย เปรียบเหมือนว่า

^๑ ฉ. อัย ปาโร น ทิสฺสติ.
^๒ ม. ฉ. ๑๔/๕๐๒.
^{๓-๓} ฉ. อิม ปาธา น ทิสฺสนฺติ.

บริษัท นิพนธ์ จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุทฺถมรรค ป.ท. ๔๖-๑๘

กิงฺขา วา วิมฺติ วา อุโน นุ โช จนฺโท ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น ชนส่วนมากย่อม
 ปุณฺณโณติ อถ โช ปุณฺณโณ จนฺโทเตว โทติ ไม่มีความสงสัย หรือความลังเลใจว่า
 เอวเมว โช ภิกฺขเว ตา ภิกฺขุณฺโณ พระจันทร์พร่อง หรือว่าเต็มดวงหนอ แต่ทว่า
 นนฺทกสฺส ธมฺมเทศนาย อุตฺตมฺนา เจว จะมีแต่ความปลงใจว่า พระจันทร์เต็มดวง
 ปริปุณฺณสงฺกปฺปา จ ตาสฺ ภิกฺขเว ปณฺจณฺุ อย่างเดียว แม้ฉันใด, กุกรภิกษุทั้งหลาย
 ภิกฺขุณฺโณสฺตานํ ยา ปจฺฉิมิกา ภิกฺขุณฺโณ ส่า ภิกษุณีเหล่านั้น ก็เป็นผู้มีความพอใจ และมี
 โสตาปนฺนา อวินิปาตธมฺมา นียตา ความคำริเต็มเปี่ยมในธรรมเทศนาของพระ-
 สมุโหติปฺรายนา^๑ติ. ตาสฺ หิ ยสฺสา ภิกฺขุณฺนียา นั้นทงะฉันนั้น กุกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุณี
 โสตาปคฺติผลสฺส อุปนิสฺสโย ส่า โสตาปคฺติ- ๕๐๐ รูป เหล่านั้น ภิกษุณีรูปใดมีคุณธรรม
 ผลเนว ปริปุณฺณสงฺกปฺปา อโหสิ ยสฺสา คำสุค ภิกษุณีรูปนั้นก็เป็นผู้โสตาบัน มีอัน
 สกทาคามิ... อนากามิ... อรหตฺตสฺส ไม่ตกไปในอบายเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้
 อุปนิสฺสโย ส่า อรหตฺเตเนว เอวเมว แน่นอนจะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้า" ดังนี้.
 อุตฺตโน อุตฺตโน อชฺฌาสยานุรูปฺเป ยํ ยํ จจริงอยู่ ในบรรดาภิกษุณีเหล่านั้น ภิกษุณีรูปใด
 ฌานํ ปาทกํ กตฺวา ๗เปฯ วินา มีอุปนิสัยแห่งโสตาปคฺติผล ภิกษุณีรูปนั้น ก็เป็น
 อชฺฌาสยมตฺเตเนว ตํ น อชฺฌคฺติ? เอกุถาปิ ผู้มีความคำริเต็มเปี่ยม ด้วยโสตาปคฺติผล
 จ วิปสฺสนานียโม วุตฺตนเยเนว เวทิตฺตโพ. นั้นเอง ภิกษุณีรูปใดมีอุปนิสัยแห่งพระ-
 อธิปคฺติโยปี กสฺสจฺ ภิกฺขุโน จคฺคฺสุ มกฺกเสฺ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา. ก็ปฏิปทาเป็น

^๑ ฉ. อิม ปาชา น ทิสฺสนฺติ.

^๒ ม.จ. ๑๔/๔๐๒.

บริษัท นิพนธ์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวี ทาว สงฺขารุเปกฺขา โปชฺฌนฺก- สกทากามิผล... แห่งพระอนาคามิผล...
 มกฺกญฺจนํกานํ นียเมตฺติ เวทิตฺตพฺพา. แห่งพระอรหัตผล ภิกษุณีนั่นก็เป็นผู้มี
 ความคำริเต็มเปี่ยม ด้วยพระอรหัตผลนั่นเอง
 มรรคที่พระโยคีกระทำมานใด ๆ ให้เป็นบาท
 แล้วพิจารณาตามธรรมทั้งหลายใด ๆ ให้
 เกิดขึ้น ตามความเหมาะสมแก่อัชฌาสัยของ
 ตน ๆ ฯลฯ ความที่มรรคเหมือนกับมานั้น ๆ
 แทะละ เว้นมานที่เป็นบาท หรือมานที่พิจารณา
 แล้ว ย่อมไม่สำเร็จด้วยเหตุสักว่า อัชฌาสัย
 เท่านั้น ด้วยประการดังกล่าวมานั้น เทียว.
 ก็ข้อกำหนดแน่นอนแห่งวิปัสสนา แม้ในวาทะ
 ของพระเถระรูปที่ ๓ นี้ ก็พึงทราบตามนัยที่
 ได้กล่าวแล้วที่เดียว. พึงทราบว่าสังขารุ-
 เบกชาญาน กำหนดแน่นอนซึ่งโปชฌนค์ องค์-
 มรรคและองค์มาน ด้วยประการดังกล่าว
 มานก่อน.

๘๐๑. สเจ ปนายํ อาทิตฺโต กิเลสํ ๘๐๑. ก็ถ้าหากว่า สังขารุเบกขานี้
 วิกฺขมฺภยมาณา ทฺถุเชน สบฺบโยเคน จะข่มกิเลสมาตั้งแต่ต้น สามารถข่มได้
 สสงฺขาราเรน วิกฺขมฺภกฺตํ อสภฺขิ, ทฺถุชาปฺปฏิปทา โดยยาก คือโดยมีปโยคะ (ความอุตสาหะ)

คุณสุ เนตรา คงสิริ

อุทิศส่วนกุศลให้ พระยานิพนธ์พจนานาถ และม.ร.ว.เลื่อนอรณพ นิพนธ์พจนานาถ

นาม โหติ. วิปริยาเยน สุชาปฏิบัติทา. กิเลสึ ปน วิกฺขมฺเภตฺวา วิปัสสนาปริวาสสิ มคฺคปาตุภาวํ สณฺฑิกํ กุรุมาณา ทนฺธาภิญญา นาม โหติ. วิปริยาเยน ชิปฺปาภิญญา. อิติ อัยํ สงฺขารุเปกฺขา อากมฺมณียฺฐาเน จตฺวา อตฺตโน อตฺตโน มคฺคสุสฺ นามํ เทติ. เตน มคฺโค จตฺตารี นามานิ ลภติ.

โดยมีสังขาร(ความพยายาม) ไซริ, ก็ชื่อว่า เป็นทุกขาปฏิบัติทา(ปฏิบัติยาก). โดยปริยาย ตรงกันข้าม ก็ชื่อว่าเป็นสุชาปฏิบัติทา(ปฏิบัติง่าย). แต่ว่าพอข่มกิเลสได้แล้วก็ค่อย ๆ ทำการบ่มวิปัสสนาไปให้มรรคปรากฏได้ ก็ชื่อว่าเป็นทันธาภิญญา (รู้ช้า). โดยปริยาย ตรงข้ามก็ชื่อว่าเป็นชิปปาภิญญา (รู้เร็ว). สังขารุ เบกขานึ ตั้งอยู่ในฐานะอันเป็นเหตุมา ก็ให้ชื่อแก่มรรคของตนของตน ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้. มรรคย่อมได้ชื่อ ๔ ชื่อ โดย ชื่อที่ได้ตามฐานะอัน เป็น เหตุมานั้น.

สา ปนายํ ปฏิปทา กสฺสจฺจิ ภิกฺขุโน นานา โหติ, กสฺสจฺจิ จตฺตสุปิ มคฺคเคสุ เอกาว. พุทฺธานํ ปน จตฺตาโรปิ มคฺคา สุชาปฏิบัติทา ชิปฺปาภิญญา อหสิ. ตถา ฐมฺมเสนาปติสุสฺ. มหาโมคฺคัลลานตฺเถรสุสฺ ปน ปจฺจมมคฺโค สุชาปฏิบัติโท ชิปฺปาภิญโธ อโหสิ. อูปริ ตโย ทุกฺขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิญญา. ยถา จ ปฏิปทา, เอว

ก็ปฏิบัติกัน สำหรับภิกษุบางรูปมี ต่าง ๆ กัน, สำหรับบางรูป ในมรรคทั้ง ๔ มีเป็นอย่างเดียวกันทีเดียว. ส่วนมรรคทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นสุชาปฏิบัติทา-ชิปปาภิญญาอย่างเดียวกัน. ของท่านพระธรรมเสนาบดีก็อย่างนั้นเหมือนกัน. ส่วนของ พระมหาโมคคัลลานเถระ มรรคแรกเป็น สุชาปฏิบัติทาชิปปาภิญญา. มรรค ๓ เบื้องบน

คุณสุ เนตรา คงสิริ

อุทิศส่วนกุศลให้ พระยานิพนธ์พจนาคถ์ และม.ร.ว. เลื่อนอรณพ นิพนธ์พจนาคถ์

นानา โทหนฺติ. กสฺสจฺจิ จตุสฺสปี เอกาว. เอวํ สงฺขารุเปกฺขชา ปฏิปทาวิเสสํ นียเมติ. ยถา ปน วิโมกฺขวิเสสํ นียเมติ. ตํ ปุพฺเพ วุตฺตเมว.

ฉันใด, แม้อธิปไตยทั้งหลายก็เป็นฉันนั้น สำหรับ แก่ภิกษุบางรูปในมรรค ๔ ย่อมมีอธิปไตยต่าง ๆ กัน. บางรูปในมรรคทั้ง ๔ มีอธิปไตยอย่างเดียวนั้นเทียว. สังขารุเบกขา ย่อมกำหนดแน่นอนซึ่งความแตกต่างกันแห่งปฏิบัติ ด้วยประการดังกล่าวมานี้. ส่วนว่าสังขารุเบกขา กำหนดแน่นอนซึ่งความแตกต่างกันแห่งวิโมกข์ อย่างไร. ความซอมนั้นข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ตอนต้นเทียว.

๔๐๒. อปิ จ มกุโธ นาม ฌญฺหิ การณฺเหติ นามํ ลภฺติ สรเสณ วา ปจฺจนี้เกณ วา สกฺุณฺณ วา อารมฺมณฺณ วา อากมเนน วา. สเจ ทิ สงฺขารุเปกฺขชา อนิจฺจโต สงฺขาราเร สมฺมุสฺสิตฺวา ฐฺฐาติ, อนิมิตฺต- วิโมกฺกฺเขน วิมฺุจฺจติ. สเจ ทฺกฺุชฺโต สมฺมุสฺสิตฺวา ฐฺฐาติ, อปฺปณฺธิทฺติวิโมกฺกฺเขน วิมฺุจฺจติ. สเจ อนตฺตฺโต สมฺมุสฺสิตฺวา ฐฺฐาติ, สฺุณฺณตฺติวิโมกฺกฺเขน วิมฺุจฺจติ, อิทํ สรสฺสโต นามํ นาม.

๔๐๒. อีกนัยหนึ่ง ธรรมคาวามรรค ย่อมได้ชื่อโดยเหตุ ๔ คือโดยรส(สภาวะ) ของตนบ้าง โดยธรรมที่เป็นข้าศึกบ้าง โดยคุณของตนบ้าง โดยอารมณ์บ้าง โดยธรรมอันเป็นเหตุมาบ้าง. ก็ว่า ถ้าหากว่า สังขารุเบกขาย่อมออก เพราะพิจารณา สังขารทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง, บุคคล ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรคนั้น ย่อมหลุดพ้นด้วย อนิมิตตวิโมกข์. ถ้าหากว่าสังขารุเบกขาย่อมออกเพราะพิจารณาว่าเป็นทุกข์, บุคคล

คุณสุเนตรา คงสิริ

อุทิศส่วนกุศลให้ พระยานิพนธ์พจนานาถ และม.ร.ว.เลื่อนอรณพ นิพนธ์พจนานาถ

ผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรคนั้น ย่อมหลุดพ้นด้วย
อัปปฏิบัติวิโมกข์. ถ้าหากว่าสังขาร เบกขา
ย่อมออกเพราะพิจารณาว่า เป็นอนัตตา,
บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรคนั้น ย่อมหลุดพ้น
ด้วยสัญญาวิโมกข์, นี้ ชื่อว่า ชื่อที่ได้โดยรส
ของตน.

ยสุมา ปเนส อนิจจานุปัสสนาย
สงฺขารานํ ฆนวินิพฺโภกํ กตฺวา นิจฺจนิมิตฺต-
ฐฺวณิมิตฺตสฺสสฺสทณิมิตฺตานิ ปชทฺนโต อากโต,
ตสฺมา อนิมิตฺโต. ทุกฺขานุปัสสนาย ปน
สุขสฺสณฺณํ ปหาย ปณฺธิ ๑ ปฏฺฐนํ^๑ สุกฺขยาเปตฺวา
อากตฺตฺตา อปฺปติหิตฺโต. อนตฺตานุปัสสนาย
อตฺตสฺสทฺตปุกฺกสฺสณฺณํ ปหาย สงฺขารานํ
สฺสณฺณโต ๑ วิทฺฐตฺตฺตา สฺสณฺณโตคฺติ. อิทํ ปจฺจนิกโต
นามํ นาม.

ก็เพราะเหตุที่ มรรคนี้ชื่อว่ามาแล้ว
เพราะใช้อนิจจานุปัสสนากระทำการกระจาย
ขณะ(ความเป็นกลุ่มก้อน)แห่งสังขารทั้งหลาย
แล้วละอยู่ซึ่งนิจจนิมิต ฐฺวณิมิต และสัสสทณิมิต,
ฉะนั้นจึงชื่อว่าอนิมิตตะ. ชื่อว่าอัปปฏิบัติตะ
โดยภาวะที่มาแล้ว เพราะใช้ทุกขานุปัสสนา
ละสุขสฺสณฺณแล้วทำปณฺธิ คือความปรารถนา
ให้เหือกแห้งไป. ชื่อว่าสัญญาตะ เพราะใช้
อนัตตานุปัสสนาละอตฺตสฺสณฺณ สิตฺตสฺสณฺณและ
ปุกฺกสฺสณฺณ แล้วเห็นว่าสังขารทั้งหลายเป็น
ของว่างเปล่า. นี้ชื่อว่าชื่อที่ได้โดยธรรม
ที่เป็นข้าศึก.

^๑ ฉ. ปตฺถนํ.

คุณสุเนตรา คงสิริ

อุทิศส่วนกุศลให้ พระยานิพนธ์พจนาคถ์ และบ.ร.ว. เลื่อนอรุณ นีพนธ์พจนาคถ์

รากาที ปเนส สุธตฺตา สุธตฺโต,
รูปนิมิตฺตาที รากนิมิตฺตาทีเยว วา
อภาเวน อนิมิตฺโต, รากปณฺธิอาที อภาวโต
อปฺปณฺธิโตติ อิทฺมสฺส สฺกฺตฺโต นามิ.

ส่วนว่า มรรคน^{๕๕}ชื่อว่าสฺกฺตฺตะ เพราะ
ว่างเปล่าจากกิเลสทั้งหลาย มีรากะเป็นต้น,
ชื่อว่าอนิมิตตะ เพราะไม่มีรูปนิมิตเป็นต้น
หรือเพราะไม่มีรากนิมิตเป็นต้น นั้นเทียว,
ชื่อว่าอปฺปณฺธิตะ เพราะไม่มีรากปณฺธิเป็นต้น
นี้ ชื่อว่า ชื่อที่ได้โดยคุณธรรมของน^{๕๕} แห่ง
มรรคน^{๕๕}.

สฺวายํ สุธตฺตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณฺธิตฺตจ
นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรตีติปิ สุธตฺโต
อนิมิตฺโต อปฺปณฺธิโตติ วุจฺจติ. อิทฺมสฺส
อารมฺมณโต นามิ.

มรรคน^{๕๕}น^{๕๕} ท่านเรียกว่า สฺกฺตฺตะ
อนิมิตตะ และอปฺปณฺธิตะ แม้เพราะอรรถว่า
กระทำพระนิพพานอันว่างเปล่า อันทานิมิต
มิได้ และหาปณฺธิมิได้ ให้เป็นอารมณ^{๕๕}. นี้ชื่อ
ว่า ชื่อที่ได้โดยอารมณแห่งมรรคน^{๕๕}.

๘๐๓. อากมฺนิ ปน ทฺวิธํ วิปฺสฺสนากมฺนิ
มกฺกาคกมฺนจ. ตฺตถ มกฺเก วิปฺสฺสนากมฺนิ
ลพฺภติ, ผล มกฺกาคกมฺนิ. อนตฺตานุปฺสฺสนา
ที สุธตฺตา นาม, สุธตฺตวิปฺสฺสนาย มกฺโก
สุธตฺโต, อนิจฺจานุปฺสฺสนา อนิมิตฺตา นาม,

๘๐๓. ส่วนธรรมอันเป็นเหตุมามี
๒ อย่าง ได้แก่เหตุมาคือวิปฺสฺสนา และ
เหตุมาคือมรรค. ในธรรมอันเป็นเหตุมา
๒ อย่างนั้น เหตุมาคือวิปฺสฺสนาย่อมได้ใน
มรรค, เหตุมาคือมรรคยอมได้ในผล.

๑. ฉ. ลภติ.

อนิมิตฺตวิปัสสนาย มกฺโค อนิมิตฺโต. อิหิ ความว่า อนัตตานุปัสสนาชื่อว่าสุญญตา,
 ปน นามํ น อภิชมฺมปริยาเยน สพฺพติ, มรรคแห่งสุญญตวิปัสสนา ชื่อว่าสุญญตมรรค,
 สุตฺตฺนตฺตปริยาเยเนว^๑ สพฺพติ. ตตฺร ทิ วจนิจานุปัสสนาชื่อว่าอนิมิตตา, มรรคแห่ง
 โคตรภูฏาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ อนิมิตตานุปัสสนา ชื่อว่า อนิมิตตมรรค,
 กตฺวา อนิมิตฺตนามกํ หุตฺวา สยฺม แต่ชื่อ(ว่า อนิมิตตมรรค)นี้ ย่อมไม่ได้โดย
 อากมณียฺภูฏาเน จตฺวา มกฺกสฺส นามํ เทตฺติ ปริยายพระอภิธรรม, ย่อมได้แต่โดยปริยาย
 วทฺตฺติ. เตน มกฺโค อนิมิตฺโตติ วุตฺโต. พระสูตรเท่านั้น. จริงอยู่ ในปริยายพระสูตร
 มกฺกาคมเนน ปน ผลํ อนิมิตฺตฺตฺติ นั้น อาจารย์หลายท่านกล่าวไว้ว่า โคตรภู-
 ยุชฺชติเยว. หุตฺวานุปัสสนา สงฺขารेषุ ญาณ กระทำพระนิพพานอันทานิมิตมิได้ให้เป็น
 ปณฺธิ สุกฺขาเปตฺวา อากตฺตฺตา อปฺปณฺธิตา อารมฺณ์ เป็นญาณที่มีชื่อว่าอนิมิตตะ ตนเอง
 นาม, อปฺปณฺธิตวิปัสสนาย มกฺโค อปฺปณฺธิโต. ก็ตั้งอยู่ในฐานะอันเป็นเหตุมา แล้วก็ให้ชื่อ
 อปฺปณฺธิตมกฺกสฺส ผลํ อปฺปณฺธิตํ. เอว แก่มรรค ดังนี้. เพราะเหตุนี้จึงเรียกมรรค
 วิปัสสนา อตฺตโน นามํ มกฺกสฺส เทติ, ว่า อนิมิตตะ. ส่วนผลเรียกว่า อนิมิตตะ
 มกฺโค ผลสฺสาคิ, อิหิ อากมฺมโต นามํ. เพราะเหตุมาก็คือมรรค ย่อมถูกต้องที่เดียว.
 เอวมยฺย สงฺขารุเปกฺขา วิโมกฺขวิเสสํ หุตฺวานุปัสสนาชื่อว่าอปฺปณฺธิตา เพราะมาทำ
 นียเมตฺติ. ปณฺธิ(ความปรารถนา) ในสังขารทั้งหลาย
 ให้เหือดหายไป. มรรคแห่งอปฺปณฺธิตวิปัสสนา
 ชื่อว่าอปฺปณฺธิตมรรค. ผลแห่งอปฺปณฺธิตมรรค
 ชื่อว่าอปฺปณฺธิตผล. วิปัสสนาย่อมให้ชื่อ

๑. สุตฺตฺนตฺตปริยาเยน .

คุณวีระศักดิ์ กิติวัฒน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ของตนแก่มรรค, มรรคยอมให้ชื่อ(ของตน) แก่ผล ตามประการตั้งกล่าวมานี้ แล. นี้ ชื่อว่า ชื่อที่ได้ โดยธรรมอันเป็นเหตุมา. สังขารเบกขานี้ ย่อมกำหนดแน่นอนซึ่งความ ต่างกันแห่งวิโมกข์อย่างนี้ ฉะนั้นแล.

สังขารเบกขาณานิ นิฏฐิตํ.

จบสังขารเบกขาญาณ.

อนุโลมญาณกถา

กล่าวด้วยอนุโลมญาณ

๘๐๔. ทสฺส ทํ สังขารุเบกขาณานิ อาเสวนุทสฺส ภาเวณุทสฺส พหุลิกโรนุทสฺส อธิโมกฺขสทฺธา พลวตฺธา นิพฺพตฺตติ, วิริยํ สุปฺกฺกหิตํ โทติ, สติ สุปฺกฺกจิตฺตา, จิตฺตํ สุตฺมาหิตํ, ติกฺขตฺธา สังขารุเบกฺขา อุปฺปชฺชติ. ทสฺส "อิทานิ"^๒ มคฺโค อุปฺปชฺชิสฺสตี"^๑ติ สังขารุเบกฺขา สงฺขารे

๘๐๔. เมื่อพระโยคีนั้นชองเสพออยู่ เจริญอยู่ ทำให้มากอยู่ซึ่งสังขารเบกขาญาณ นั้น อธิโมกขสัทธา ย่อมบังเกิดเป็น ธรรมชาติที่มีกำลังยิ่ง, วิริยะก็เป็นอัน ประคองไว้ด้วยดี, สติก็เป็นอันเข้าไปตั้งไว้ดี, จิตก็เป็นอันตั้งมั่นดี, สังขารเบกขาญาณย่อม เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติกล้าแข็งยิ่ง. เมื่อ

^๑ ฉ. สุปฺกฺกจิตฺตา.
^๒ ฉ. ทานิ.

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนิจจาติ วา ทุกขชาติ วา อนตตชาติ วา พระโยคีนั้น คำนึงอยู่ว่า "มรรคจักเกิดขึ้นใน
 สมมุติตฺวา ภวังกิ โอตฺตติ. ภวังกานนฺตริ บัดนี้ละ" ดังนี้ สังขารุเบกขาก็พิจารณา
 สังขารุเบกฺขาย กตฺนเยเนว สงฺขารเ สังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง หรือว่าเป็นทุกข์
 อนิจจาติ วา ทุกขชาติ วา อนตตชาติ วา หรือว่าเป็นอนัตตา แล้วหยั่งลงสู่ภวังค์.
 อารมฺมณิ กุรุมาณิ อุปฺปชฺชติ มโนทวาราว มโนทวาราวชชนะ ย่อมเกิดขึ้นในลำค้ำแห่ง
 วชฺชนิ. ตโต ภวังกิ อาวฺภูเฏตฺวา ภวังค์ ทำสังขารทั้งหลายให้เป็นอารมณ์
 อุปฺปนฺนสฺส ตสฺส กิริยจิตฺตสฺसानนฺตริ อวิจิกิ โดยอาการว่าไม่เที่ยง หรือว่าเป็นทุกข์
 สนฺตติมนุปฺพนฺธมานิ ตเถว สงฺขารเ หรือว่าเป็นอนัตตา ตามนัยที่สังขารุเบกขาได้
 อารมฺมณิ กตฺวา อุปฺปชฺชติ ปจฺฉมึ ชวนจิตฺตํ, ทำไว้ นั่นเอง. ต่อจากนั้น ชวนจิตขณะที ๑
 ยิ ปริกมฺมฺนติ วุจฺจติ. ตทฺนฺตริ ตเถว ย่อมเกิดขึ้นในลำค้ำ แห่งกิริยาจิตอันที่เกิดขึ้น
 สงฺขารเ อารมฺมณิ กตฺวา อุปฺปชฺชติ ทฺติยิ หยุดยั้งภวังค์ไว้ สืบต่อสันตติอันไม่มีระหว่าง
 ชวนจิตฺตํ, ยิ อุปฺจารนฺติ วุจฺจติ. ทำสังขารทั้งหลายให้เป็นอารมณ์โดยประการ
 ตทฺนฺตรมฺปิ ตเถว สงฺขารเ อารมฺมณิ นั้นนั่นแหละ, ซึ่งเป็นชวนจิตขณะที่เรียกว่า
 กตฺวา อุปฺปชฺชติ ตฺติยิ ชวนจิตฺตํ, ยิ ปริกกรรม. ในลำค้ำแห่งชวนจิตขณะที่ ๑ นั้น
อนุโลมฺนติ วุจฺจติ. อิทํ เนสิ ปาฏฺิเยกุกิ ชวนจิตขณะที่ ๒ ย่อมเกิดขึ้นทำสังขารทั้ง-
 นามิ. หลายให้เป็นอารมณ์ โดยประการนั้น
 เหมือนกัน, ซึ่งเป็นชวนจิตขณะที่เรียกว่า
อุปฺจาระ. แม้ในลำค้ำแห่งชวนจิตขณะที่ ๒
 นั้น ชวนจิตขณะที่ ๓ ย่อมเกิดขึ้น ทำสังขาร

๑ ฉ. จิตฺตสนฺตติ อนุปฺพนฺธมานิ.

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทั้งหลายให้เป็นอารมณ์ โดยประการนั้น
เหมือนกัน, ซึ่งเป็นชวณจิตขณะที่เรียกว่า
อนุโลม. นี้ เป็นชื่อเฉพาะแต่ละขณะ แห่ง
ชวณจิตเหล่านั้น.

อวิเสเสน ปน ทิวิมุเปตัง
อาเสวนนุติปิ ปริกมฺมนุติปิ อูปจารนุติปิ
อนุโลมนุติปิ วตฺตํ วฏฺฏกฺติ. กิสฺसानุโลมํ ?
ปุริมาภกฺกจฺฉิมภากานํ. ตณฺหิ ปุริมานํ
อฏฺฐนุณํ วิปสฺสนาณานานํ ตณฺหิจฺจตาย
จ อนุโลเมติ อูปริ จ สตฺตคฺคีสาย
โพธิปักขิยธฺมมานํ. ตณฺหิ อนิจฺจลฺกฺขณาทิวเสณ
สงฺฆาเร อารพฺภ ปวตฺตตฺตคา "อุทฺทยพฺพย-
วนฺตฺตานํเยว วต ธฺมมานํ อุทฺทยพฺพยณานํ
อูปาทวเย อหฺตสา"ติ จ "ภงฺกวนฺตฺตานํเยว
วต ภงฺกานุปสฺสนํ ภงฺกมทฺตสา"ติ จ
"สภยํเยว วต ภยตฺตปฏฺฐานสฺส ภยโต
อูปฏฺฐิตนุ"ติ จ "สาทฺนเวเยว วต
อาทฺนวานุปสฺสนํ อาทฺนวมทฺตสา"ติ จ
"นิพฺพิทฺตพฺเพเยว วต นิพฺพิทาณานํ

แต่ว่าโดยไม่แปลกกัน ชวณจิตทั้ง ๓
อย่างนี้ ควรจะเรียกว่า อาเสวนะก็ได้ ว่า
ปริกรรมก็ได้ ว่าอุปจาระก็ได้ ว่าอนุโลมก็ได้.
ถามว่าอนุโลมต่ออะไร ? ตอบว่า อนุโลมต่อ
ส่วนแห่งธรรมทั้งหลาย ทั้งตอนต้น ทั้งตอน
หลัง. ถ้าวว่าอนุโลมญาณนั้น ย่อมอนุโลมต่อ
วิปัสสนาญาณ ๘ ช้างต้น เพราะความที่มีกิจ
อย่างนั้น, และอนุโลมต่อโพธิปักขิยธรรม ๓๗
เบื้องต้น. จริงอยู่ อนุโลมญาณนั้นเพราะ
เป็นไปปรารภสังขาร โดยเกี่ยวกับไตรลักษณ์
มีอนิจจลักษณะเป็นต้น จึงชื่อว่าย่อมอนุโลมต่อ
ญาณ ๘ เหล่านี้ เพราะความที่มีกิจอย่างนั้น
คุณบอกกล่าวโดยความว่า "อุทฺทยพฺพยญาณ
ได้เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมไป แห่งธรรม
ที่มีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแล้วหนอ"

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิพพิทนนุ^๑ จ "มฤตพิพพหิเยว วต
 มฤตจตุกมฺยตาณานิ มฤตจตุกามิ ชาตฺนุ^๑ติ
 จ "ปฏิสงฺขาทพฺพิเยว วต ปฏิสงฺขาณาณ
 ปฏิสงฺขาทฺนุ^๑ติ จ "อุเปกฺขิตพฺพิเยว วต
 สงฺขารุเปกฺขาย อุเปกฺขิตฺนุ^๑ติ จ อตฺตโต
 วทฺมานิ วิย อิมสฺสจ อฏฺฐนฺนิ ณาณานิ
 ตถกิจฺจตาย อนุโลเมติ, อุปฺริ จ สตฺตคฺคิสา
 โทธิปฺกฺขิยธฺมฺมานิ ตาย ปฏิปฺตฺติยา
 ปตฺตพฺพตฺตา.

ว่า "ภังคานุปัสสนาญาณ ก็ให้เห็นความแตก-
 ดับไป แห่งธรรมที่มีความแตกดับแล้วหนอ"
 ว่า "ภยตฺตฺฐานญาณ มีแต่สิ่งที่มีภัยนั้น เทียว
 อันปรากฏแล้วว่า เป็นภัยหนอ" ว่า "ในสิ่งที่มี
 มีแต่โทษนั้น เทียว อาทิวานุปัสสนาญาณก็
 เห็นโทษแล้วหนอ" ว่า "ในสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย
 นิพพิทาญาณก็ ได้ เบื่อหน่ายแล้วหนอ" ว่า
 "ในสิ่งที่น่าจะหันไปนั้น เทียว มฤตจตุกมฺยตา-
 ญาณ มีอันเกิดความใคร่จะหันแล้วหนอ" ว่า
 "สิ่งที่ควรพิจารณานั้น เทียว อันปฏิสงฺขาญาณ
 ได้พิจารณาแล้วหนอ" และว่า "สิ่งที่ควร
 วางเฉยนั้น เทียวอันสังขารุเปกฺขา ก็
 วางเฉยแล้วหนอ" ดังนี้, และชื่อว่าอนุโลม
 ต่อโทธิปฺกฺขิยธฺมฺ ๓๗ ในเบื้องบนเพราะ
 โทธิปฺกฺขิยธฺมฺทั้งหลาย พระโยคีพึงบรรลุ
 ได้ด้วยข้อปฏิบัติ.

ยถา หิ ธฺมฺมิโก ราชา วินิจฺฉญฺฐาเน เปรียบเหมือนว่า พระราชาผู้ทรงธรรม
 นิสินฺโน อฏฺฐนฺนิ โวหาริกมฺหามตฺตฺตานิ ประทับ ณ สถานที่วินิจฉัย ทรงสับข้อวินิจฉัย

^๑ อ . ม . นิพพิทนนุติ .

คุณวีระศักดิ์ กิติวัฒน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วินิจฉัย สุตฺวา อคคิกมนํ ปหาย มชฺชตฺโต
 หุตฺวา "เอวํ โทศฺว"ติ อนุโมทฺมานิ เตสฺสจ
 วินิจฉยสฺส อนุโลเมติ โปราณสฺส จ
 ราชธมฺมสฺส, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตฺทํ.
 ราชา วิย ทิ อนุโลมณานิ. อญฺส
 โวหาริกมทฺตคา วิย อญฺส ณาณานิ.
 โปราณ ราชธมฺโม วิย สตฺตคฺคิสี
 โทธิปกฺขียา. ตตฺถ ยถา ราชา "เอวํ
 โทศฺว"ติ วทฺมานิ โวหาริกานณฺจ วินิจฉยสฺส
 ราชธมฺมสฺส จ อนุโลเมติ, เอวมิทํ
 อนิจฺจาทิวเสน สงฺขารา อารพฺภ
 อุปฺชชฺชมานํ อญฺสนฺนณฺจ ณาณานิ ตถกิจฺจตาย
 อนุโลเมติ อุปฺริ จ สตฺตคฺคิสียา โทธิปกฺขีย-
 ธมฺมานิ. เตเนว สจฺจอนุโลมิกณฺฑนฺติ
 วุจฺจตีติ.

ของมหาอำมาตย์ผู้แถลงคดีทั้ง ๘ แล้ว ก็ทรง
 ละการถึงความลำเอียง ทรงเป็นกลางเห็น
 คล้อยตามอยู่ ว่า "จงเป็นอย่างที่วินิจฉัยมานี้
 เถอะ" ทั้งนี้ ชื่อว่าทรงอนุโลมต่อข้อวินิจฉัย
 ของมหาอำมาตย์เหล่านั้นด้วย ชื่อว่า ทรง
 อนุโลมต่อราชธรรมโบราณด้วย ฉันทิ, ก็
 พึงทราบอุปมัยนี้ ฉันทิ. ก็ว่าอนุโลมญาณ
 เป็นคุณพระราชา. ญาณ ๘ เป็นคุณมหา-
 อำมาตย์ผู้แถลงคดีทั้ง ๘. โทธิปกฺขียธรรม
 ๓๗ เป็นคุณราชธรรมโบราณ. ในอุปมานั้น
 พระราชาเมื่อรับสั่งว่า "จงเป็นอย่างที่
 วินิจฉัยนี้เถิด" ทั้งนี้ ชื่อว่า ทรงอนุโลมต่อ
 ข้อวินิจฉัย ของมหาอำมาตย์ผู้แถลงคดีด้วย
 ชื่อว่าทรงอนุโลมต่อราชธรรมด้วย ฉันทิ,
 อนุโลมญาณนี้ เกิดขึ้นปรารภสังขาร โดย
 เกี่ยวกับไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ก็
 ชื่อว่าอนุโลมต่อญาณ ๘ เพราะความที่มีกิจ
 เป็นอย่างนั้นด้วย ชื่อว่าอนุโลมต่อโทธิ-
 ปกฺขียธรรม ๓๗ ในเบื้องต้นด้วย. เพราะ

วิสุทธิธรรมรค บ.ท. ๖-๒๐

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เหตุที่นั่นนั่นเอง ท่านจึงเรียกว่า สัจจานุ-
โลมิกญาณ ฉะนั้นแล.

อนุโลมญาณ นิภูจติ.

จบอนุโลมญาณ.

วุฏฐานคามินีวิปัสสนากถา

กถาว่าด้วยวุฏฐานคามินีวิปัสสนา

๔๐๕. อิทถ ปน อนุโลมญาณัง
สงฺขารารมมณาย วุฏฐานคามินิยา วิปัสสนาย
ปริโยสานัง โทติ. สพุเพน สพุพํ ปน
โคตรภูญาณัง วุฏฐานคามินิยา วิปัสสนาย
ปริโยสานัง. อิทานิ ตสฺสาเยว วุฏฐาน-
คามินิยา วิปัสสนาย อสมฺโมหตถํ อยํ
สุตฺตสฺสันทนา เวทิตพฺพา.

๔๐๕. ก็อนุโลมญาณนี้ เป็นที่สุดแห่ง
วุฏฐานคามินีวิปัสสนา อันมีสังขารเป็น
อารมณ์. แต่ว่า โคตรภูญาณเป็นที่สุดแห่ง
วุฏฐานคามินีวิปัสสนา โดยประการทั้งสิ้น
ทั้งปวง. บัดนี้เพื่อความไม่หลง ในวุฏฐาน-
คามินีวิปัสสนานั้น จึงควรทราบ ความ
เปรียบเทียบกับพระสูตรดังต่อไปนี้.

เสยฺยถิทํ :

คืออย่างไร :

อद्यถิทํ วุฏฐานคามินี วิปัสสนา
สพฺพายตนวิภังกสุตฺตเต "อตมฺมยตํ ภิกฺขเว
นิสฺสาย อตมฺมยตํ อากมฺม ยายํ อูเปกฺขา

คือว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนานี้ ใน
สพฺพายตนวิภังกสุตฺตร ตรีสเรียกว่า อตมฺมยตา
(ภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตัณหา) อย่างนี้ว่า

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวํ สณฺณกฺกนฺติ วุฑฺฒา.

ไปฏฐปาหะ สันฺญาแลเกิดขึ้นก่อน, ญาณย่อม
เกิดขึ้นในภายหลัง" ดังนี้.

ทสฺสตรสฺสฺสฺส "ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
ปาริสฺสฺสฺสฺสฺส" เอวํ ปาริสฺสฺสฺส-
ปธานิยงฺกนฺติ วุฑฺฒา.

ในทสฺสตรสฺสฺส ท่านเรียกว่า ปาริสฺสฺส-
ปธานิยงฺก (องค์แห่งความเพียรเพื่อความ
บริสุทธิ์) อย่างนี้ว่า "ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
อันเป็นปาริสฺสฺสฺสฺส" ดังนี้.

ปฺปฺปฺปฺปฺป "ยา จ มฺมฺมฺม
ยา จ ปฺปฺปฺป ย่า จ
สฺงฺขารุเปกฺขา, อิม ฐมฺมา เอกตฺถา
พฺยณฺชนเมว นานนุ"^๑ เอวํ ตีหิ นามะหิ
วุฑฺฒา.

ในปฺปฺปฺป กล่าวถึงโดย ๓
ชื่อ อย่างนี้ว่า "มฺมฺม
ปฺปฺป กิติ สฺงฺขารุเปกฺขา-
มฺมฺม กิติ, ธรรมเหล่านี้มีสภาพเป็นอัน
เดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น" ดังนี้.

ปฺปฺป "อนุโลมํ โคตฺตรกฺกสฺส, อนุโลมํ
โวทานสฺสา"^๒ เอวํ ตีหิ นามะหิ"^๓ วุฑฺฒา.

ในปกรณัมปฺป ตรัสไว้โดย ๓ ชื่อ
อย่างนี้ว่า "อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตตรกฺก,
อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โวทาน" ดังนี้.

^๑ ม. ม. ๑๒/๒๔๑.

^๒ ชุ. ป. ๓๑/๓๔๗.

^๓ อภิ. ป. ๔๐/๑๗๓.

^๔ อนุโลมโคตตรกฺกโวทานสงฺขาเตหิ ตีหิ
นามะหิตี ฎีกา.

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รตวินิตสูตเต "ก็ ปนาวุโส
 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธกถ์ ภควติ พุทธมจริย
 วุสสตี^๑ เอว ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ
 วุคคา.

ในรตวินิตสูต เรียกว่า ปฏิปทาญาณ-
ทัสสนวิสุทธิ อย่างนี้ว่า "ท่านผู้มีอายุ ท่าน
 อยู่ประพาศิพุทธมจรรย ในพระผู้มีพระภาค
 เพื่อปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิหรือ" ดังนี้.

อติเนเกหิ นามเอหิ
 กิตติกา ยา มเสลินา
 วุจฺจณคามินี สุตตา
 ปริสุทฺธา วิปัสสนา.
 วุจฺจาทุกาโม สัสสาร-
 ทุกุขปงฺกา มทพฺภยา
 กเรยฺย สตคํ ตคฺค
 โยคํ ปณฺติตชาติโกติ.

วุฒฐานคามินีวิปัสสนาที่สงบ บริสุทธ์
 ที่พระมเหสีเจ้าทรงยกย่องไว้ โดยชื่อ
 หลายชื่อใด. ภิกษุผู้มีชาติเป็นบัณฑิต
 ผู้ใคร่จะออกจากเบือกตม คือสังสาร-
 ทุกข์ซึ่งเป็นภัยใหญ่ พึงทำการประกอบ
 เนื่อง ๆ ในวุฒฐานคามินีวิปัสสนานั้น
 เด็ด แล.

อติ สารุชนปามุชชตถาย กเต
 วิสุทฺธิมคฺเค ปณฺณภาวนาธิกारे
 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทฺธินิตฺเทโส นาม
 เอกวิสตีโม ปริจฺเจโท.

ปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อว่าปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ-
 นิเทศ ในอธิการแห่งปัญญภาวนา
 ในปกรณวิสุทธิมรรค ที่ข้าพเจ้าแต่ง
 เพื่อความปราโมทย์แห่งสาธุชน
 ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ที. ปาฐ. ๑๑/๓๒๘.

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๒. ญาณทสฺสนวิสฺฐิณีเทส

ปรมมคฺคญาณกถา

๔๐๖. อิติ ปรี โคตรภูฏาณํ โหติ.
 ทํ มคฺคสฺส อาวชฺชณฺญจานียตฺตา เนว
 ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสฺฐิณี น ญาณทสฺสนวิสฺฐิ
 ภชฺติ, อนุตฺตรา อพฺโพหาริกเมว โหติ.
 วิปัสสนาโสเต ปตฺติตฺตา ปน วิปัสสนาติ
 สงฺขํ กจฺจติ. โสตาปตฺติมคฺโค สกทาคามิ-
 มคฺโค อนาคามิมคฺโค อรหตฺตมคฺโคติ
 อิมสฺส ปน จตฺตสฺส มคฺเคสฺส ญาณํ
 ญาณทสฺสนวิสฺฐิณี นาม.

ตตฺถ ปรมมคฺคญาณํ ตาว สมฺปาเทสุ-
 กามเน อญฺญํ กิญฺจิ กาทพฺพํ นาม นตฺถิ.
 ยญฺติ อนเนน กาทพฺพํ สียา, ตํ
 อนุโลมาวาสานํ วิปัสสนํ อุปฺปาเทนฺเตน
 กตเมว. เอวํ อุปฺปนฺนอนุโลมญาณสฺส

๒๒. ญาณทสฺสนวิสฺฐิณีเทส

กถาวาดัวยปฐมมรรคญาณ

๔๐๖. ญาณตฺถคฺคตฺถจากอนุโลมญาณํไป
 เป็นโคตรภูฏาณ. โคตรภูฏาณํนั้นไม่สมทบ
 เข้ากับปฏิปทาญาณทสฺสนวิสฺฐิณี ไม่สมทบ
 เข้ากับญาณทสฺสนวิสฺฐิณี เพราะเป็นญาณตั้งอยู่
 ในฐานะเป็นอวิชชณะแห่งมรรค, จึงเป็น
 อัปโพหาริกญาณอยู่ในระหว่าง (วิสฺฐิณีทั้ง ๒)
 นั้นเอง. แต่เพราะตกไปในกระแสแห่ง
 วิปัสสนา จึงถึงซึ่งความนับว่าวิปัสสนา. ส่วน
 ญาณในมรรค ๔ เหล่านี้คือ โสตาปตฺติมรรค
 สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหตฺตมรรค
 ชื่อว่าญาณทสฺสนวิสฺฐิณี.

ในญาณทั้ง ๔ นั้น ชื่อว่ากิจอะไร ๆ
 อื่นที่พระโยคาวจรผู้ใคร่จะทำมรรคญาณที่ ๑
 ให้ถึงพร้อมก่อน พึงกระทำหามีไม่, เพราะ
 ว่ากิจใด เป็นกิจที่เธอพึงทำ กิจนั้นเธอผู้ทำ
 วิปัสสนาญาณอันมีอนุโลมญาณเป็นที่สุกให้ เกิด-

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปนัสส เตหิ คีหิปี อนุโลมณาณเหติ อตฺตโน ชัน ได้ทำแล้วที่เดียว. ก็เมื่อความมีค้อย่าง
 ฬลानุรูปเณ ญฺลญฺเล สจฺจปฏิจฺฉาทเก หยาบ ๆ ที่ปักบังสัจจะ ถูกอนุโลมณาณทั้ง ๓
 ตมฺมเหติ อนุตฺตรธาปิเต สพฺพสงฺขารคเตสุ เหล่านั้น ทำให้อันตรธานไป ตามสมควรแก่
 จิตฺตํ น ปกฺขนฺนฺตฺติ, น สนฺตฺติญฺจฺติ, นาริมนฺจฺจฺติ, กำลังของตน จิตของพระโยคาวจรนั้นผู้เกิด
 น สชฺชฺติ, น ลกฺกฺติ, น พชฺชฺติ, อนุโลมณาณแล้วอย่างนี้ ก็ย่อมไม่แล่นไป,
 ปทุมปฺลาสโต อุกฺกํ วิย ปฏิสฺสยฺติ ปฏิญฺญฺติ ไม่หยุดอยู่, ไม่น้อมไป, ไม่ติด, ไม่ข้อง,
 ปฏิวฺญฺญฺติ. สพฺพํ นิमितฺตคารมฺมณฺณปิ สพฺพํ ไม่ผูกพันอยู่ในสังขารทั้งปวง, ย่อมถอยกลับ
 ปวตฺตฺตคารมฺมณฺณปิ ปฺลิวฺโธโต อฺปฺญฺจฺจฺติ. ย่อมมีวนกลับ ย่อมเวียนกลับ คูกน้ำกลิ้งกลับ
 อถสฺส สพฺพสฺสมิ นิमितฺตปวตฺตฺตคารมฺมณฺณ จากไปปทุม ฉะนั้น. ทั้งอารมณ์คือนิमितทั้งปวง
 ปฺลิวฺโธโต อฺปฺญฺจฺจฺเต อนุโลมณาณสฺส ทั้งอารมณ์คือปวัตตะทั้งปวง ย่อมปรากฏโดย
 อาเสวนนฺเต อนิमितฺตํ อปฺปวตฺตํ วิสงฺขาริ เป็นเครื่องกังวล. ลำดับนั้น เมื่ออารมณ์คือ
 นิโรธํ นิพฺพานํ อารมฺมณฺณํ กุรุมาณํ นิमितและปวัตตะทั้งปวงปรากฏโดยเป็นเครื่อง
 ปุฏฺฐชฺชนโคตฺตํ ปุฏฺฐชฺชนสงฺขํ ปุฏฺฐชฺชนญฺมิ กังวล โศตรภูญาณก็ย่อมเกิดขึ้นแก่พระ-
 อติกกมฺมานํ อริยโคตฺตํ อริยสงฺขํ อริยญฺมิ โยคาวจรนั้น ในที่สุดแห่งอาเสวนะของ
 โอกกมฺมานํ นิพฺพานารมฺมณฺณ ปจฺมาวชฺชน- อนุโลมณาณ กระทำพระนิพพานอันไม่มีนิमित
 ปจฺมาโลกปจฺมสมฺมุนาหารภูตํ มกฺกสฺส ไม่มีปวัตตะ ปราศจากสังขาร เป็นนิโรธ
 อนนฺตฺรสมฺมุนตราเสวนอฺปนิสฺสยฺนตฺติวิกิตฺวาเสน ให้เป็นอารมณ์ ก้าวล่วงโศตรปุฏฺชน ความนับ
 ฉหิ อากาเรหิ ปจฺจยภาวํ สาธยมาณํ ว่าเป็นปุฏฺชน ญฺมิปุฏฺชน ก้าวลงสู่โศตรอริยะ
 สิขาปฺปตฺตํ วิปสฺสนาย มุทฺตญฺจฺติ อฺปนฺนราวตฺตํ ความนับว่าเป็นอริยะ ญฺมิอริยะ เป็นการ
 อฺปฺปชฺชฺติ โศตรภูญาณ. นึกหน่วงครั้งแรก การคำนึงครั้งแรก การ

คุณวีระศักดิ์ กิติวัฒน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๐๑-๒๐ ๐-๗๐ ๒๕๖๓

ประมวลครั้งแรก ในอารมณีก่อพระนิพพาน
สำเร็จความเป็นปัจฉัยแก่มรรคโดยอาการ ๖
คืออนันตรปัจฉัย สมันตรปัจฉัย อาเสวน-
ปัจฉัย อุปนิสสยปัจฉัย นัตถิปัจฉัย และ
วิกตปัจฉัย เป็นญาณที่ถึงยอด(คือ) เป็นยอด
ของวิปัสสนา ไม่หมุนเวียนกลับมาเกิดขึ้นอีก.

ยี่ สุนธาย วุตตะ :

กัณฑ์ท่านพระสารีบุตร เถระหมายเอา
กล่าวไว้ว่า :

"กถิ พหิทฺฐาภูฐานวิภูฏเน
ปญฺเฑา โคตรฎฺฎาณิ. อุปฺปาหิ
อภิกฺขุยฺยตีติ โคตรฎฺ. ปวตฺตติ ๗เปฯ
อุปายาสิ อภิกฺขุยฺยตีติ โคตรฎฺ.
พหิทฺฐา สงฺขารนิมิตฺตํ อภิกฺขุยฺยตีติ
โคตรฎฺ. อนุปฺปาหิ ปกฺขนฺนทตีติ
โคตรฎฺ. อุปฺปวตฺตติ ๗เปฯ อนุปายาสิ
นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺนทตีติ โคตรฎฺ.
อุปฺปาหิ อภิกฺขุยฺยิตฺวา อนุปฺปาหิ

'ปัญญาในการวนเวียน คือการ
ออกจากสังขารภายนอก ชื่อว่า
โคตรฎฎาณเป็นอย่างไร. ญาณชื่อว่า
โคตรฎฎ เพราะอรรถว่าครอบงำเสีย
ได้ซึ่งอุปปาหะ. ชื่อว่า โคตรฎฎ เพราะ
อรรถว่าครอบงำเสียได้ซึ่งปวัตตะฯลฯ
อุปายาสะ. ชื่อว่า โคตรฎฎ เพราะ
อรรถว่าครอบงำเสียได้ซึ่งสังขารนิมิต
ภายนอก. ชื่อว่า โคตรฎฎ เพราะ

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปกฺขนุหตฺติ โคตรฏฺฐ"^๑
สพฺพํ วิตุถาเรตพฺพํ.

อรรถว่า เล่นไปสู่อนุปาหะ. ชื่อว่า
โคตรฏฐ เพราะอรรถว่าเล่นไปสู่
อัปวัตตะ ฯลฯ อนุปายาสะ นิโรธ
นิพพาน, ชื่อว่า โคตรฏฐ เพราะ
อรรถว่าครอบงำเสียซึ่งอนุปาหะ แล้ว
เล่นไปสู่อนุปาหะ" ดังนี้

ซึ่งคำทั้งหมดบัดนี้ควรขยายให้พิสดาร.

๘๐๗. ตตฺตฺราญํ เอกาวชฺชเนน เอกวีถียํ
ปวตฺตมานานมฺปิ อนุโลมโคตรฏฺฐนํ
นानารมฺมณเ ปวตฺตนาการทปิภา อูปมา :
ยถา ทิ มหามาติกํ ลงฺขิตฺวา ปรีตีเร
ปตฺติจฺจาทุกาโม ปุริโส เวเคน ธาวิตฺวา
มาติกาย โอริมตีเร รุกฺขสาขาย พฺนุธิตฺวา
โอลมฺพิตฺติ รชฺชํ วา ยฺญุสฺสิ วา กเหตุวา
อุลลฺลงฺขิตฺวา ปรีตฺรินฺนุ โปณฺนพฺการกาโย
หุตฺวา ปรีตฺริสฺส อฺปรีภาคํ ปตฺโต ตํ
มฺฤจฺจิตฺวา เวธมาโน ปรีตีเร ปตฺติตฺวา สนิกํ
ปตฺติจฺจาทิ, เอวเมวายํ โยคาวจโรปิ

๘๐๗. ในการทำกิจแห่งอนุโลมญาณและ
โคตรฏฐญาณนั้น ต่อไปนี้เป็นเรื่องอุปมาที่แสดง
อาการเป็นไป ในอารมณ์ต่าง ๆ กัน แห่ง
อนุโลมญาณ และโคตรฏฐญาณ แม้ที่เป็นไปด้วย
อวิชชณะเดียวกัน ในวิถีเดียวกัน :
เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้ใคร่จะกระโดดข้าม
ร่องน้ำใหญ่ ไปยืนอยู่ที่ฝั่งนอก ย่อมวิ่งไป
โดยเร็ว คว่าเชือกที่เขาผูกห้อยไว้กับกิ่งไม้
ที่ฝั่งในแห่งร่องน้ำใหญ่ หรือไม้ค้ำ แล้วก็
โหนขึ้น มีกายโน้มไป โน้มไป เจ้มไป
ยังฝั่งนอก ถึงตอนบนของฝั่งนอกแล้ว ก็ปล่อย

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๔๕.

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ภวโยนิคจิตินิवासานํ ปรีติรภูเต นิพพานे
 ปฏิจจาทฎกาโม อุทยัพพยานุปัสสนาทีนา
 เวเคน ธาวิตุวา อตุคภาวรุกขสาชาย
 พนุธิตุวา โอลมพิคํ รูปรัชชํ วา เวทนาทีสุ
 อดนทรทนต์ วา อนิจจนุติ วา ทุกขनुติ วา
 อนตตาคี วา อนุโลมาวชชเนน กเหตุวา
 คํ อมุดจมาโนว ปจเมเน อนุโลมจิตุเคน
 อุลลจนุติวา หุติเยเน ปรีตริณินุโปณพพการ-
 กาโย วีย นิพพานินินุโปณพพการมานโส
 หุตตุวา ตติเยเน ปรีตริสสุ อปรีภาคํ ปตโต
 วีย อิทานี ปตตพพสสุ นิพพานสสุ อาสนุโน
 หุตตุวา ทสสุ จิตุสสุ นีโรธเน คํ
 สงขารารมมณํ มุดจิตุวา โคตฺรภูจิตุเคน
 วิสงขารา ปรีติรภูเต นิพพานे ปตติ.
 เอกการมมणे ปน อลหุธาเสวนตาย
 เวธมาโน โส ปรีโส วีย น ตาว
 สุปฏิจฺจโต โหติ, ตโต มกฺกณาดเน
 ปฏิจฺจาทิตี.

เชือก หรือไม้ค้ำนั้นเสีย ตกลงไปบนฝั่งนอก
 โงนเงนอยู่นิดหน่อย แล้วจึงค่อย ๆ ยื่น
 ันใด, แม้พระโยคาวจรผู้ใคร่ตั้งมั่นใน
 พระนิพพานอันเป็นฝั่งนอกแห่งภพ กำเนิด กติ
 ฐิติ และนิวาสนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน แล่นไป
 โดยเร็วด้วยอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นตัน
 คว้าเอาเชือก คือรูปขันธ์ที่ผูกห้อยไว้กับกิ่งไม้
 คืออัมภัพ หรือท่อนไม้คือเวทนาขันธ์เป็นตัน
 อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยอวัชชนะแห่งอนุโลม
 ว่าไม่เที่ยงบ้าง ว่าเป็นทุกขบ้าง ว่าเป็น
 อนัตตาบ้าง ยังไม่ปล่อยอารมณ์นั้นเลยก็
 กระโดดขึ้นด้วยอนุโลมจิตขณะที ๑ เป็นผู้มีใจ
 น้อมไป โอนไป เจื่อมไป ในพระนิพพาน
 ด้วยอนุโลมจิตขณะที ๒ คัจจบุรุษผู้มีกายน้อม
 ไป เจื่อมไป โอนไปยังฝั่งนอก ฉะนั้น
 เป็นผู้อยู่ใกล้พระนิพพาน ที่จะพึงบรรลุเดี่ยวนั้น
 ด้วยอนุโลมจิตขณะที ๓ คัจจบุรุษผู้ถึงตอนบน
 ของฝั่งนอก ฉะนั้น ปล่อยอารมณ์ที่เป็น
 สิ่งขารนั้น โดยความดับไปแห่งจิตดวงนั้น
 แล้วตกไปในพระนิพพาน อันเป็นฝั่งนอกคือ

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสังขาร ด้วยโคตรภูจิต. แต่ว่ายังไม่มั่นคงก็
เพราะไม่ได้เอาเสวนปัจจัย ในอารมณ์
เดียวกัน คุชบุรุษผู้โงเงงอยู่ ฉะนั้น
ต่อจากนั้นจึงตั้งมั่นด้วยมรรคญาณ ฉะนั้นแล.

๘๐๘. ตตฺถ อนุโลมํ สจฺจปฏิจฺฉาทกํ
กิเลสทมํ วิโนเหตุํ สกฺโกติ, น นิพฺพาน-
มารมฺมณํ กาคฺคํ. โคตรภู นิพฺพานเมว
อารมฺมณํ กาคฺคํ สกฺโกติ, น สจฺจปฏิจฺฉาทกํ
ทมํ วิโนเหตุํ. ตตฺตฺราญํ อูปมา : เอโก
กิริ จกฺขมา ปุริโส "นกฺขตฺตโยคํ
ชานิสฺสามี"ติ รตฺติภาเค นิกฺขมิตฺวา จนฺทํ
ปสฺสิตฺตํ อุตฺถํ อุลฺโลเกสิ. ตสฺส พลาทเกหิ
ปฏิจฺฉนฺนตฺตา จนฺโท น ปณฺณายิตฺถ. อเถโก
วาโต อฏฺฐหิตฺวา อุลฺลนฺนเล พลาทเก
วิทฺถํเสสิ. อปโร มชฺฌิเม, อปโร สุขุเมปิ.
ตโต โส ปุริโส วิคตพลาทเก นเก จนฺทํ
ทิสฺวา นกฺขตฺตโยคํ อณฺณาสิ.

๘๐๘. ในการทำกิจคนละอย่างแห่ง
อนุโลมญาณและโคตรภูญาณทั้ง ๒ นั้น อนุโลม-
ญาณสามารถบรรเทาความมืด คือกิเลสที่
ปิดบังสังขจะได้, (แต่)ไม่อาจทำพระนิพพาน
ให้เป็นอารมณ์ได้. โคตรภูญาณ สามารถทำ
พระนิพพานนั้นแลให้เป็นอารมณ์ได้ (แต่)ไม่
อาจบรรเทาความมืดที่ปิดบังสังขจะได้. ต่อไป
นี้เป็นอุปมาในการทำกิจแห่งญาณทั้ง ๒ นั้น :
มีเรื่องเล่าว่าบุรุษผู้มีตาดีคนหนึ่ง คิดว่า
"เราจักรู้ว่าเป็นวันนักขัตตโยคะ" จึงออกไป
ในตอนกลางคืน แหงนาคดวงจันทร์. ดวงจันทร์
ไม่ปรากฏแก่เขา เพราะถูกเมฆปิดบังไว้.
ลำดับนั้น ลมลูกหนึ่งตั้งขึ้นพัดขจัดเมฆอย่าง
หนา ๆ ไป. ลมอีกลูกหนึ่งพัดขจัดเมฆอย่าง
กลาง ๆ ไป, ลมอีกลูกหนึ่งพัดขจัดเมฆแม้

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อย่างละเอียดไปเสียได้. ต่อจากนั้น บุรุษ
ผู้นั้น จึงมองเห็นดวงจันทร์บนฟ้าที่ปราศจาก
เมฆ แล้วทราบว่า เป็นวันนักขัตตโยคะ.

ตตฺถ ตโย พลาทกา วีย สจฺจ-
ปฏิจฺฉาทกฺกญฺมชฺฌิมสฺสขุมกิลฺลสนฺธการํ. ตโย
วาทา วีย ทฺมิ อนุโลมจิตฺตานิ. จกฺขมา
ปุริโส วีย โคตรกฺกญฺม. จนฺโท วีย
นิพฺพานํ. เอเกกฺสฺส วาทสฺส ยถากฺกเมน
พลาทกตฺตยวิทฺธํสนํ วีย เอเกกฺสฺส
อนุโลมจิตฺตสฺส สจฺจปฏิจฺฉาทกตฺตมวิโนทฺนํ.
วิกตพลาทเก นเก ตสฺส ปุริสสฺส
วิสุทฺถจฺนทสฺสสนํ วีย วิกเต สจฺจปฏิจฺฉาทเก
ตเม โคตรกฺกญฺมสฺส วิสุทฺถนิพฺพานทสฺสสนํ.

ในอุปมาเหล่านั้น ความมืดคือกิเลส
อย่างหนาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด
ที่ปิดบังสิ่งจะ เปรียบเหมือนเมฆ ๓ อย่าง.
อนุโลมจิต ๓ ขณะ เปรียบเหมือนลม ๓ ลูก.
โคตรกฺกญฺมเปรียบเหมือนบุรุษผู้มีตาดี. พระ-
นิพพานเปรียบเหมือนดวงจันทร์. การที่
อนุโลมจิตแต่ละขณะบรรเทาความมืด ที่ปิดบัง
สิ่งจะ เปรียบเหมือนการที่ลมแต่ละลูกขจัด
เมฆ ๓ อย่างตามลำดับ. การที่เมื่อความมืด
ที่ปิดบังสิ่งจะปราศไปแล้ว โคตรกฺกญฺมก็มี
การเห็นพระนิพพานอันหมดจด เปรียบเหมือน
การที่เมื่อท้องฟ้าปราศจากเมฆแล้ว บุรุษผู้นั้น
ก็จะเห็นดวงจันทร์ที่แจ่มแจ้งได้ ฉะนั้น.

ยเดว ทิ ตโย วาทา จนฺทปฏิจฺฉาทเก
พลาทเกเยว วิทฺธํเสตฺถํ สกฺโกนฺตฺติ, น จนฺทํ
ทฺฐํ, เอวมฺอนุโลมานิ สจฺจปฏิจฺฉาทกํ

ก็แล ลม ๓ ลูก สามารถขจัดเมฆ
ทั้งหลายที่ปิดบังดวงจันทร์เท่านั้น ไม่สามารถ
เห็นดวงจันทร์ได้ ฉนฺใด, อนุโลมญฺมทฺธ-

คุณวีระศักดิ์ กิตติวัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๐๘. ตตฺตฺรา ยํ อูปมา : เอโก กิร
 อีสฺสาโส อฏฺฐอุสมตฺเต ปเทเส ผลกสฺสํ
 ฐปาเปตฺวา วตฺถเนน มุขํ เวเจตฺวา สรํ
 สนนฺยหิตฺวา จกฺกณฺเต อฏฺฐาสี. อญฺโณ
 ปุริโส จกฺกณฺตํ อวิชฺฌิตฺวา ยทา
 อีสฺสาสฺสสฺส ผลกํ อภิมุขํ โทติ, ตทา ตตฺถ
 ทนฺตเกน สณฺณํ เทติ. อีสฺสาโส ทนฺตกสฺสณฺณํ
 อมฺฤตฺจิตฺวาว สรํ ชิปิตฺวา ผลกสฺสํ นิพฺพิชฺฌติ.
 ตตฺถ ทนฺตกสฺสณฺณา วีย โคตฺตรภูฏาณํ.
 อีสฺสาโส วีย มกฺกณฺณํ. อีสฺสาสฺสสฺส
 ทนฺตกสฺสณฺณํ อมฺฤตฺจิตฺวาว ผลกสฺสณิพฺพิชฺฌณํ
 วีย มกฺกณฺณาสฺส โคตฺตรภูฏาณเณ ทินฺนสณฺณํ
 อมฺฤตฺจิตฺวาว นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา
 อนิพฺพิทฺตฺพุพฺพานํ อปทาลิตฺพุพฺพานํ โลกโทส-
 โมทกฺขนฺธานํ นิพฺพิชฺฌณปทาลนํ.

๘๐๘. ต่อไปนี้ เป็นอุปมาในการที่
 มรรคไม่ละเลยสัญญาที่โคตรภูให้ไว้ แล้ว
 กำจัดกิเลสนั้น : มีเรื่องเล่าว่า นาย
 ชมังธนูคนหนึ่ง ให้บุคคตตั้งแผ่นเข้าไว้
 ๑๐๐ แผ่น ณ สถานที่ไกลชั่ว ๘ อุสสะ เอาผ้า
 หันหน้า(ปิดตา)ไว้ สอดลูกศร ยืนอยู่บน
 แผ่นนั้น. บุรุษอีกผู้หนึ่งหมุนแผ่นนั้นไป
 ใช้ท่อนไม้(เคาะ)ให้สัญญาที่แผ่นนั้นนั้น ใน
 เวลาที่แผ่นเข้าหมุนปรากฏตรงหน้านายชมัง-
 ธนู. นายชมังธนูไม่ละเลยสัญญาท่อนไม้
 เลยเที่ยว ใส่ลูกศรยิงทะลุแผ่นเข้า ๑๐๐ แผ่น
 ได้. ในอุปมานั้นโคตรภูญาณ เปรียบเหมือน
 สัญญาท่อนไม้. มรรคญาณเปรียบเหมือน
 นายชมังธนู. การที่มรรคญาณไม่ละเลยสัญญา
 ที่โคตรภูญาณให้ไว้เลยเที่ยว แล้วกระทำ
 นิพพานให้เป็นอารมณ์ กำจัดทำลายกองโลภะ
 กองโทสะ กองโมหะ ที่ไม่เคยกำจัดได้
 ที่ไม่เคยทำลายได้ เปรียบเหมือนการที่

คุณวีระศักดิ์ กิติวัฒน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นายมังงฐุ ไม่ละเลย สัญญาท่อนไม้เลย
เที่ยว แล้วยิงทะลุแผ่นเป่า ๑๐๐ แผ่นได้
ฉะนั้น.

๘๑๐. น เกวลณเจส มกุโก
โลกขุณฐาทีนั นินพิชณเมว กโรติ. อปิ
โย อนมคคกัสนัสารวัญญุททุกขสมุทโท โสเสติ,
สหุพพายทวารานิ ปิหติ, สตุคณุ
อริยธณานั สมมุขีภาวั กโรติ, อญจุงกั
มิจฉามกุกั ปชหติ, สหุพเวรภยานิ วุสเมติ,
สมุมาสมุพุทฐัสส โอรสบุตฺตภาวั อูปเนติ,
อญเณสญจ อเนกสทานั อานิสัสนันุ ปฏิลภาย
สัวตฺตตีติ เอว อเนกานิสัสทายเกน
โสตาปตฺติมกฺเกน สมุပ္ยุตฺตัง ฅาณั
โสตาปตฺติมกฺเก ฅาณณติ.

๘๑๐. ก็มรรคนี้ จะทำการกำจัดกอง
โลภะเป็นต้น แต่อย่างเดียวกันเท่านั้น หามิได้.
แต่ว่ายังทำทะเล คือทุกข์ในสังสารวัฏอัน
หาที่สุดเบื้องคั้นมิได้ ให้เหือกแห้งไปอีกด้วย,
ปิกประตูแห่งอบายทั้งปวง, ทำอริยทรัพย์ ๑
ให้มีอยู่ต่อหน้า, ละมิจฉามรรคมีองค์ ๘,
สงบเวรภัยทั้งปวง, นำเข้าไปสู่ความเป็น
บุตร คือโอรสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า,
และเป็นไปพร้อมเพื่อได้ อานิสงส์อย่างอื่น
หลายร้อยอย่าง ญาณที่สัมปยุตกับโสตาปัตติ-
มรรค อันให้อานิสงส์หลายอย่าง ด้วยประการ
ดังกล่าวมาฉะนี้ นี้ ชื่อว่าโสตาปัตติมรรคญาณ
แล.

ปฐมมกฺกฅาณั นิฏฺฐิตัง.

จบปฐมมรรคญาณ.

คุณทวีศักดิ์ สีทองสุวรรณา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โศตاپนุณปุคฺคกถา

กถาว่าด้วยพระโศตاپันนุคค

๘๑๑. อิมัสส ปน ฌานัสส อนนฺตรํ
 ตสฺสเสว วิปากญฺทานิ เทว ตึณิ วา
 ผลจิตฺตานิ อุปฺปชฺชุนฺติ. อนนฺตรวิปากตฺตาเยว
 ทิ โลกุตฺตรกุสลานํ "สมาธิมานนฺตริ-
 กถฺมมาหุ"^๑ จ "ทฺนุธ อานนฺตริกํ ปาปฺภาติ
 อาสวานํ ขยายา"^๒ จ อาทิ วุคฺคํ. เกจิ
 ปน เอกํ เทว ตึณิ จตฺตาริ วา ผลจิตฺตานํติ
 วทฺนฺติ, ตํ น กเหตุพฺพํ.

๘๑๑. อนึ่ง ในลำดับแห่งญาณนี้ ย่อม
 เกิดผลจิตอันเป็นวิบากของโศตاپัตติมรรคจิต
 นั้นนั้นแหละ ๒ หรือ ๓ ขณะ. จริงอยู่
 เพราะความที่โลกุตตรกุศลทั้งหลาย มีวิบาก
 ในลำดับ จึงตรัสว่า "บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า
 เป็นอนันตริกสมาธิ" และว่า "ย่อมบรรลุ
 อนันตริกสมาธิ เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ
 ได้เนิ่นช้า" ดังนี้เป็นต้น. ส่วนอาจารย์
 บางพวกกล่าวว่า ย่อมเกิดผลจิต ๑ ขณะก็ได้
 ๒ ขณะก็ได้ ๓ ขณะก็ได้ ๔ ขณะก็ได้ ดังนี้,
 คำนั้นบัณฑิตไม่พึงถือเอา.

อนุโลมัสส ทิ อาเสวนนฺเต
 โคตรภูญานํ อุปฺปชฺชติ. ตสฺมา สพฺพนฺติเมน
 ปริจฺเจเทน ทฺวิทิ อนุโลมจิตฺเตทิ ภวิตพฺพํ.
 น ทิ เอกํ อาเสวนปจฺจยํ ลภติ,

เป็นความจริงว่า โคตรภูญาณ ย่อม
 เกิดขึ้นในที่สุดแห่งอาเสวนะของอนุโลมญาณ.
 เพราะฉะนั้น โดยการกำหนดอย่างต่ำสุด
 พึงมีอนุโลมจิต ๒ ขณะ. จริงอยู่ อนุโลมจิต

^๑ พ. พ. ๒๕/๖.

^๒ อัง. จตุกก. ๒๑/๒๐๐.

สตฺตจิตฺตปรมา จ เอกาวชฺชนวฺธิ. ตสฺมา
 ยสฺส เทว อนุโลมานิ, ตสฺส ตติยํ
 โคตรภู จตฺตํ มกฺกจิตฺตํ ตีณิ ผลจิตฺตานิ
 โหนฺติ. ยสฺส ตีณิ อนุโลมานิ, ตสฺส จตฺตํ
 โคตรภู ปณฺจมํ มกฺกจิตฺตํ เทว ผลจิตฺตานิ
 โหนฺติ. เตน วุตฺตํ "เทว ตีณิ วา ผลจิตฺตานิ
 อุปฺปชฺชนตี"ติ.

ขณะเคี้ยวย่อมไม่ได้อาเสวนปัจจัย, และวิถี
 ที่มีอาวัชชนะเดียวกันก็มี (ชวน)จิต ๑ ขณะ
 เป็นอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น พระอริยบุคคล
 โทมีอนุโลม ๒ ขณะ, พระอริยบุคคลนั้นย่อม
 มีโคตรภูเป็นขณะที่ ๓ มรรคจิตเป็นขณะที่ ๔
 ผลจิต ๓ ขณะ. พระอริยบุคคลโทมี
 อนุโลม ๓ ขณะ, พระอริยบุคคลนั้นก็มีโคตรภู
 เป็นขณะที่ ๔ มรรคจิตเป็นขณะที่ ๕ ผลจิต
 ๒ ขณะ. เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่
 "ย่อมเกิดผลจิต ๒ หรือ ๓ ขณะ" ดังนี้.

เกจิ ปน ยสฺส จตฺตาริ อนุโลมานิ,
 ตสฺส ปณฺจมํ โคตรภู ญฺจ มกฺกจิตฺตํ เอกํ
 ผลจิตฺตุนฺติ ทนฺติ, ตํ ปน ยสฺมา จตฺตํ
 ปณฺจมํ วา อุเปตี, น ตโต ปริ
 อาสนฺนาวงฺกตฺตาคิ ปฏิชฺชิตฺตํ, ตสฺมา
 น สารโต ปจฺเจตฺตพฺพํ.

ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระ-
 อริยบุคคลโทมีอนุโลม ๔ ขณะ, พระอริย-
 บุคคลนั้น มีโคตรภูเป็นขณะที่ ๕ มรรคจิตเป็น
 ขณะที่ ๖ ผลจิตขณะเดียว ดังนี้, ก็คำนั้น
 บัณฑิตไม่ควรเชื่อถือโดยเป็นสาระ เพราะ
 เหตุที่ ท่านปฏิเสธแล้วว่า ชวนจิตขณะที่ ๔
 หรือขณะที่ ๕ ย่อมถึงอัปปนา, ไม่เกินเลย
 ไปกว่านั้น เพราะใกล้วังก์ดังนี้.

คุณวิศักดิ์ สีทองสุวรรณา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธรบรรณ บ.พ. ๖-๒๑

๘๑๒. เอกตาวตา ปเนส โสคาปนโน
 นาม ทุติโย อริยบุคคล โหติ. ภูสุมตโตปิ ภูตวา สตุตถุชตุตฺ เตเวสุ
 จ มนุสฺเสสุ จ สนุธาวิตฺวา สัสริตฺวา
 ทุขสฺสสนฺตกรณสมตฺโต โหติ. ผลปฺริโยสาเน
 ปนสฺส จิตฺตํ ภวํกํ โอตฺตริ, ตโต ภวํกํ
 อฺปจฺฉินฺทิตฺวา มคฺคปจฺจเวกฺขณตฺถาย
 อฺปชฺชติ มโนทวาราวชฺชนํ, ตสฺมี นฺิรฺุเท
 ปฺฏิปญฺญา สตุต มคฺคปจฺจเวกฺขณชวณานํติ.
 ปฺน ภวํกํ โอตฺตริตฺวา เตเนว นเยน
 ผลาทันํ ปจฺจเวกฺขณตฺถาย อวชฺชนาทันํ
 อฺปชฺชชฺชติ, เยสํ อฺปชฺชติยา เอส มคฺคํ
 ปจฺจเวกฺขติ, ผลํ ปจฺจเวกฺขติ, ปหฺนิกิเลเส
 ปจฺจเวกฺขติ, อวสิญฺจกิเลเส ปจฺจเวกฺขติ,
 นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ.

๘๑๒. ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระ-
 โยคาวจรผู้^๕ ย่อมเป็นพระอริยบุคคลที่ ๒
 ชื่อว่าพระโสคาปน. แม้ว่าจะเป็นผู้ประมาท
 มากอยู่ ก็แล่นไป ท่องเที่ยวไปในเทวดาและ
 มนุษย์ทั้งหลายสิ้น ๑ วาระ แล้วก็เป็นผู้ที่
 สามารถกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ส่วนใน
 เวลาที่ผลสิ้นสุดลง จิตของท่าน ก็หยั่งลงสู่
 ภวังค์, ต่อจากนั้น มโนทวาราวชชนจิตย่อม
 เกิดขึ้น เข้าไปตัดภวังค์ เพื่อประโยชน์แก่
 การพิจารณามรรค, เมื่อมโนทวาราวชชนะ
 นั้นดับไป ชวณะที่พิจารณามรรค ๑ ขณะย่อม
 เกิดขึ้นตามลำดับแล. จิตทั้งหลายมีอวชชนะ
 เป็นต้น หยั่งลงสู่ภวังค์แล้วก็เกิดขึ้น เพื่อ
 ประโยชน์แก่การพิจารณาผลเป็นต้น โดยนัย
 นั้นนั่นแหละอีก, ซึ่งเป็นบรรคาจิตที่เกิดขึ้น
 อันเป็นเหตุให้พระโสคาปนท่าน^๕ พิจารณา
 มรรค, พิจารณาผล, พิจารณาภิเลสที่ละได้,

^๕ ฉ. ภูสมมตโตปิ.

คุณทวีศักดิ์ สีทองสุวรรณ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พิจารณากิเลสที่ยังเหลือ, พิจารณาพระ-
นิพพาน.

โศ ทิ "อิมินา วตาทิ มกุเคน
อากโต"ติ มกุกิ ปจฺจเวกฺขติ, ตโต "อัย
เม อานิสฺโส ลหุโร"ติ ผลิ ปจฺจเวกฺขติ.
ตโต "อิเม นาม เม กิเลสํ ปหีนํ"ติ
ปหีนกิเลสํ ปจฺจเวกฺขติ. ตโต "อิเม
นาม เม กิเลสํ อวสิญฺจํ"ติ
อุปริมกุกตฺตยวชฺเณ กิเลสํ ปจฺจเวกฺขติ.
อวसानเ จ "อัย เม ธมฺโม อารมฺมณโต
ปฏิวิหโร"ติ อมตํ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ.
อิติ โสดาปนฺนุสฺส อริยสาวกสฺส ปน
ปจฺจเวกฺขณานิ โทหนฺติ. ยถา จ
โสดาปนฺนุสฺส, เอวํ สกทาคามิณํคามีณํปิ.
อรทโต ปน อวสิญฺจกิเลสํปจฺจเวกฺขณํ
นาม นตฺถิติ. เอวํ สพฺพานิปี เอกุณวีสฺติ
ปจฺจเวกฺขณานิ นาม.

ด้วยว่า พระโศดาบันนั้น ย่อมพิจารณา
มรรค ว่า "เรามาโดยมรรคนี้ หนอ",
ต่อจากนั้น ก็ย่อมพิจารณาผล ว่า "นี่ เป็น
อานิสงส์ที่เราได้". ต่อจากนั้น ก็ย่อม
พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว ว่า "ชั้นชื่อว่า
กิเลสเหล่านี้ เราละได้แล้ว", ต่อจากนั้น
ก็ย่อมพิจารณากิเลสที่มรรค ๓ เบื้องบนจะพึง
ฆ่า ว่า "ชั้นชื่อว่ากิเลสเหล่านี้ ยังคงเหลือ
อยู่แก่เรา". และในที่สุด ก็ย่อมพิจารณา
พระอมตนิพพานว่า "ธรรมนี้เราได้แทงตลอด
แล้ว โดยกระทำให้เป็นอารมณ์". สำหรับ
พระอริยสาวกชั้นพระโศดาบัน ย่อมมีการ
พิจารณา ๕ อย่าง ตามประการดังกล่าว
มานี้. สำหรับพระโศดาบัน ฉันทิ, แม้
สำหรับพระสกทาคามี และพระอนาคามีก็
ฉันทิ. ส่วนสำหรับพระอรหันต์ ชื่อว่าการ
พิจารณากิเลสที่ยังเหลือ ย่อมไม่มี ฉันทิ.

คุณกาญจนา จีระแพทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๖-๒๕๑

ชื่อว่าปัจจเวกขณ์ (การพิจารณา) ทั้งหมด มี ๑๙ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

อุกุกกุฏปริจฺเจโทเยว เจโส. ปทีนาว- สิกฺขิสิเลสปจฺจเวกฺขณฺณทฺติ เสกฺขานมฺปิ โทติ วา น วา. ทสฺส ทิ ปจฺจเวกฺขณฺณสฺส อภาเวเนว มหานาโม ภควนฺตํ ปุจฺฉิ "โกสุ นาม เม ธมฺโม อชฺชตฺตํ อปฺปทีโน, เยน เม เอกทา โลกธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ทิฏฺฐนฺตํ"^๑ สพฺพํ วิตุถารโต เวทิตพฺพํ.

ก็ข้อนี้ เป็นการกำหนดอย่างสูงสุด ที่เดียว. ด้วยว่าพระอริยสาวกทั้งหลาย แม้ที่เป็นเสกขะจะมีการพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว และที่ยังเหลืออยู่ ก็ได้ ไม่มีก็ได้. จริงอยู่ เพราะไม่มีการพิจารณานั้นนั้นเทียว ท่านมหา- นาม จึงทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า "ชื่อว่า ธรรมอะไรหนอ ที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้อยู่ ภายใน, ที่เป็นเหตุให้บางครั้ง แม้โลกธรรม ตั้งอยู่ครอบงำจิตของข้าพระองค์" ดังนี้ ซึ่งบัณฑิตควรทราบคำทั้งหมดโดยพิสดาร.

ทุตติยมคฺคณฺณกถา

กถาว่าด้วยทุตติยมรรคญาณ

๘๑๓. เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปน โส โสตาปนฺโน อริยสวโก ทสฺมีเยว อาสเน

๘๑๓. ก็แลพระอริยสาวกผู้เป็นพระ- โสตาบันั้น ครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว นั่งบน

^๑ ม. ม. ๑๒/๑๗๔.

คุณกาญจนา จีระแพทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิสินโน อปเรน วา สมเยน กามราค-
 พุยาปาทานิ ตมฺภาวาย หุตฺติยาย ภูมฺิยา
 ปตฺติยา โยคํ กโรติ. โส อินฺทฺริยผล-
 โภชณฺุคานิ สโมธาเนตฺวา ตเทว
 รูปเวทนาสณฺุณาสงฺขารวิญฺญาณเกทํ สงฺขารคตํ
 อนิจฺจํ ทุกฺขมฺนตฺตาติ ณาณณ ปริมฺหตฺติ,
 ปริวตฺเตติ วิปสฺสนาวิถิ โอคาทติ. ตสฺสเสว
 ปฏิปนฺนสฺส วุตฺตนเยเนว สงฺขารุเปกฺขา-
 วสาเน เอกาวชฺชเนน อนฺุโลมโกตฺตรภฺวณฺุค
 อฺุปนฺนเนสฺส โกตฺตรภฺวนนฺุตรํ สกทาคามิมฺคโค
 อฺุปนฺนชฺชติ. เตน สมฺปยุตฺตํ ณาณํ
สกทาคามิมฺคเก ณาณฺุติ.

อาสนะนั้นนั่นแหละ หรือในสมัยอื่น ย่อม
 กระทำความพยายาม เพื่ออันบรรลุมิที่ ๒
 เพื่อความเบาบางไปแห่งกามราคะ และ
 พยาบาท. ท่านประมวลอินทรีย์ ผละ
 โภชนงคทั้งหลายได้แล้ว ก็ย้ายสังขาร อันมี
 ประเภทเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ
 วิญญานนั้นนั่นแหละ ด้วยญาณ ว่าไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ทบทวนไป หยั่งลงสู่
 วิปัสสนาวิถิ. เมื่อท่านปฏิบัติไปอย่างนี้ เมื่อ
 อนฺุโลมญาณและโกตฺตรภฺวณฺุคเกิดขึ้นแล้ว ใน
 ที่สุดแห่งสังขารุ เบกขาญาณ ด้วยอวิชชนะ
 เกี่ยวกัน ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้น เทียว
สกทาคามิมรรค ย่อมเกิดขึ้นในลำดับแห่ง
 โกตฺตรภฺว. ญาณที่สัมปยุตกับสกทาคามิมรรคั้น
 ชื่อว่า สกทาคามิมรรคญาณ แล.

หุติยณานํ นิฏฺฐิตํ.

หุติยมรรคญาณจบ.

วสุทถมรรค บ.พ. ๖-๒๑

คุณกาญจนา จีระแพทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตติยมคฺคญาณกถา

กถาวาดัวยตติยมรรคญาณ

๘๑๔. อิมสฺสาปิ ฌานสฺส อนนฺตรํ
 วุตฺตณเยเนว ผลจิตฺตานิ เวทิตฺตพฺพานิ.
 เอตฺตาวตฺตา เจส สกทาคามิ นาม จตฺตโถ
 อริยบุคคลโล โหติ สกิทเว อิมิ โลกํ
 อากฺขตฺวา ทุกฺขสฺส นฺตกรณสมฺตฺโถ. ตโต
 ปรี ปจฺจเวกฺขณํ วุตฺตณยเมว.

๘๑๔. ในลำดับแห่งญาณ (ที่ ๒) แม้
 พึงทราบผลจิตตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นเทียว.
 ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระโยคาวจรผู้นี้ จัก
 เป็นพระอริยบุคคลที่ ๔ ชื่อว่า พระสกทาคามิ
 มาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น แล้วก็สามารถ
 กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. ถัดจากนั้นไป ก็มี
 การพิจารณา ซึ่งมีนัยอันได้กล่าวแล้วนั้น-
 เทียว.

เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา จ โส สกทาคามิ
 อริยสาวโก ทสฺมีเยว อาสเน นิสินฺโน
 อปเรเน วา สมเยเน กามราคพฺยาปาทานํ
 อนวเสสฺสปฺทานาย ตติยาย ญฺมिया ปตฺติยา
 โยคํ กโรติ, โส อินฺทฺริยพลโพชฌณฺคานิ
 สโมธานेतฺวา ตเทว สงฺขารคํ อนิจฺจํ
 ทุกฺขมนตฺตาคิ ฌาเณน ปริมฺหตฺติ, ปรีวตฺตเตติ,
 วิปสฺสนาวีถิ โอคาทติ. ตสฺสเสวํ ปฏฺิปนฺนสฺส
 วุตฺตณเยเนว สงฺขารุเปกฺขาวสาเน

ก็พระอริยสาวกผู้เป็นพระสกทาคามินั้น
 ครั้นพิจารณาอย่างนั้นแล้ว นั่งบนอาสนะนั้น
 นั้นแหละ หรือในสมัยอื่น ย่อมกระทำความ
 พยายามเพื่ออันบรรลุมิที่ ๓ เพื่อละ
 กามราคะและพยาบาทไปไม่เหลือ, ท่าน
 ประมวลอินทรีย์ ฬละ โพชฌงค์ทั้งหลายแล้ว
 ก็ย้ายสังขารนั้นนั้นแหละ ักวญาณ ว่า
 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ทบทวนไป,
 หยั่งลงสู่วิปัสสนาวิถิ. เมื่อท่านปฏิบัติไป

คุณกาญจนา จีระแพทย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอภาวชฺชเนน อนุโลมโกตรภูยาณเส ออย่างนี้ เมื่ออนุโลมญาณและโกตรภูญาณ
 อุปฺปนฺเนสุ โกตรภูอนนฺตรํ อนาคามิมกโก เกิดขึ้นแล้ว ในที่สุดแห่งสังขารุ เบกชาญาณ
 อุปฺปชฺชติ. เทน สมฺปยุตฺตํ ฌานํ ทั่วยาวชฺชณะเดียวกัน ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว
อนาคามิมกเก ฌานนฺติ. นั้นเทียว อนาคามิมรรค ย่อมเกิดขึ้นในลำดับ
 แห่งโกตรภู. ญาณอันสัมปยุตกับอนาคามิมรรค
 นั้น ชื่อว่า อนาคามิมรรคญาณ แล.

ตติยฌานํ นิฏฺฐิตํ.

ตติยมรรคญาณ จบ.

จตุตถมกคุณาณกถา

กล่าวด้วยจตุตถมรรคญาณ

๘๑๕. อิมสฺสาปิ ฌานสฺส อนนฺตรํ ๘๑๕. ในลำดับแห่งญาณ (ที่ ๓) แม้
 วุตฺตนเยเนว ผลจิตฺตานิ เวทิตพฺพานิ. ก็พึงทราบผลจิตตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้นเทียว.
 เอกุตฺตาวตา เจส อนาคามิ นาม ฌฺุโธ ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระโยคาวจรนี้
 อริยมกฺกโล โทติ โอบปาติโก ตตฺถ ย่อมเป็นพระอริยมกคฺลที่ ๖ ชื่อว่า พระ-
 ปรีนิพฺพายี อนาวตฺตฺธิมฺโม ปฏฺิสนฺธิวเสน น^๑ อนาคามิ เป็นโอบปาติกะปรีนิพพานไปในภพ

^๑ ฉ. อิมํ โลกํ ปุณฺ อนาคมนฺตา, สี. นยิมํ
 โลกํ ปุณฺราคมนฺตา, ม. อิมํ โลกํ ปุณ
 อนาคมนฺตวา.

คุณโกมล ปัตตะพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิมิ โลกิ ปุณ อากนฺตฺวา? ตโต ปริ นั้น มีอันไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้นอีกเป็น
ปัจจุเวกฺขณิ วุตฺตณฺยเมว. ธรรมคา คือไม่มาสู่โลกนี้ อีกด้วยอำนาจ

ปฏิสนธิ. ต่อจากนั้นไปก็มีการพิจารณา อันมี
นัยดังได้กล่าวแล้วนั้นเทียว.

เอวํ ปัจจุเวกฺขิตฺวา จ โส อนาคามี
อริยสาวโก ทสฺมีเยว อาสเน นิสินฺโน
อปเรเน วา สมเยเน รุปราคะอรุปราคะมาน-
อุทฺตจฺจอวิชฺชานํ อนวเสสฺสปุทธานาย
จตุตฺตถาย ภูมียา ปตฺตติยา โยคิ กโรติ, โส
อินฺทฺริยพลโพชฺฌณฺคานิ สโมธาเนตฺวา ตเทว
สงฺขารคคิ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาคติ ณาณเณ
ปริมฺหตฺติ, ปริวตฺตเตติ, วิปสฺสนาวีถิ
โอคาหติ. ตสฺเสวํ ปฏิปนฺนสฺส วุตฺตณฺยเมเนว
สงฺขารุ เบกฺกชาวสา เน เอกาวชฺชเนน
อนุโลมโกตฺตรภฺยูวเณสฺ อูปฺปนฺเนสฺ โกตฺตรภฺ-
อนนฺตรํ อรหตฺตมกฺโก อูปฺปชฺชติ. เตน

ก็พระอริยสาวก ผู้เป็นพระอนาคามีนั้น
ครั้นพิจารณาอย่างนั้นแล้ว นั่งบนอาสนะนั้น
นั้นแหละ หรือในสมัยอื่น ย่อมกระทำความ
พยายาม เพื่ออันบรรลุมิที่ ๔ เพื่อการละ
รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทฺธัจจะ และ
อวิชชาไปไม่เหลือ, ท่านประมวลอินทรีย์
ผละ และโพชฌณกัทั้งหลายแล้ว ก็ย้ายสังขาร
นั้นนั้นแหละ ด้วยญาณว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตา, ทบทวนไป, หยั่งลงสู่วิปัสสนา-
วิถิ. เมื่อท่านปฏิบัติไปอย่างนี้ เมื่ออนุโลม-
ญาณและโกตฺตรภฺยูวเณสฺเกิดขึ้นแล้ว ในที่สุดแห่ง
สังขารุ เบกฺกชาญาณ ด้วยอวิชชณะเดียวกัน

๑ ฉ. อิมิ โลกิ ปุณ อนาคนฺตฺวา, สี. นยิมิ
โลกิ ปุณราคนฺตฺวา, ม. อิมิ โลกิ ปุณ
อนาคนฺตฺวา.

คุณโกมล บัณฑิตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัมปยุตต์ ฌาน อรหตฺตมคฺเค ฌานนฺติ. โดยนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้น เทียว อรหัตมรรค
 ย่อมเกิดขึ้นในลำดับแห่งโคตรภู. ญาณอัน
 สัมปยุตกับอรหัตมรรคนั้น ชื่อว่า อรหัตต-
มรรคญาณ แล.

จตุตถฌาน นิรุจติ.

จตุตถมรรคญาณ จบ.

อรหนตปุคฺคกถา

กล่าวด้วยพระอรหันตบุคคล

๔๑๖. อิมสฺสาปิ ฌานสฺส อนนฺตรํ
 วุตฺตน เยเนว ผลจิตฺตานิ เวทิตพฺพานิ.
 เอกุทาวตา เจส อรหา นาม อฏฺฐโม
 อริยปุคฺคโล โหติ มหาชีณาสโว
 อนฺติมเทธาริ โอิทฺถภาโร อนุปตฺตสทฺตโต
 ปริกฺขิณาวสโยชโน สมนฺทณฺณา วิมุตฺโต
 สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิณฺเอยโยติ.

๔๑๖. ในลำดับแห่งญาณ (ที่ ๔) แม้
 พึงทราบผลจิตตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้น เทียว.
 ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระโยคาวจรนี้ เป็น
 พระอริยบุคคลที่ ๘ ชื่อว่า พระอรหันต์ เป็น
 พระมหาชีณาสพผู้ทรงร่างกายสุดท้าย ผู้ปลง
 ภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนได้ตามลำดับ
 แล้ว สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว
 เพราะรู้ชอบ เป็นอัครทักษิณเอยบุคคลแห่งโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก แล.

คุณโกมล ปัตตะหงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิติ ย^๑ วุฑฺฒิ "โสตาปัตติมกุโ
 สกทากามิมกุโ อนากามิมกุโ อรหตฺต-
 มกุโคติ อิมะสุ ปน จตุสุ มกุเกสุ ฌานั
 ญาณทัสสนวิสุทธิ นามา^๑ติ, ตั อิมานิ อิมินา
 อนุกฺกเมน ปตฺตพฺพานิ จตฺตาริ ฌานานิ
 สนุธาย วุฑฺฒิ.

ด้วยประการฉะนี้ คำที่ข้าพเจ้ากล่าว
 ไว้ว่า "ก็ญาณในมรรค ๔ เหล่านี้ คือ
 โสตาปัตติมรรค สกทากามิมรรค อนากามิ-
 มรรค อรหัตมรรค ชื่อว่าญาณทัสสนวิสุทธิ"
 ดังนี้, คำนั้นข้าพเจ้ากล่าวหมายเอา
 ญาณ ๔ เหล่านี้ ที่พึงบรรลุตามลำดับนี้.

โพธิปักขิยกถา

กล่าวด้วยโพธิปักขิยธรรม

๘๑๑. อิทานิ อิมิสฺสาเยว จตฺตณฺณาย
 ญาณทัสสนวิสุตฺธิยา อานุกฺกววิชานนคฺคิ :

๘๑๑. บัคนี้ เพื่อทราบซัดถึงอานุภาพ
 แห่งญาณทัสสนวิสุทธิ คือญาณ ๔ นั้นนี้เทียว :

ปริบุญฺณโพธิปักขิยาโว

บัดนี้จึงพึงทราบความที่มรรค มีโพธิ-

ฐฺฐานพลสมายโยโค

ปักขิยธรรมบริบูรณ์ พึงทราบวฏฐฺฐานะ

เย เยน ปหาตพฺพา

(การออก) พึงทราบความประกอบ

ธมฺมา เตสึ ปทานณฺจ.

พร้อมด้วยผละ พึงทราบว่าธรรม

กิจฺจานิ ปริณฺณาทินิ

เหล่าใด พึงถูกญาณใดละไป และพึง

ยานิ วุฑฺฒานิ อภิสมฺยกาเล

ทราบการละธรรมเหล่านั้น. อนึ่ง กิจมี

^๑ ฉ. ย^๑ ต.

ตานี จ ยถาสภาเวน
ชานิตพพานิ สพพานีติ.

ปริณฺญากิจเป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้ใน
เวลาตรัสรู้ได้ ฟังทราบกิจทั้งหมดนั้น
ตามสภาวะแล.

๘๑๘. ตตฺถ ปริปฺพณโพธิปักขิยาวาทิ
โพธิปักขิยานํ ปริปฺพณาโว. จตุตฺตารโ
สตีปฺภุจฺจนา, จตุตฺตารโ สมนฺนปฺปชานา,
จตุตฺตารโ อธิธิปาทา, ปณฺจอินฺทริยานิ, ปณฺจ
พลานิ, สตฺต โพชฺฌนฺกา, อริโย
อญฺจกฺโก มกฺโกติ ทิ อิม สตฺตคฺคิสฺส
ธมฺมา พุชฺฌนฺนุเจเน โพธิติ สทฺธนามสฺส
อริยมกฺคสฺส ปกฺเข ภวตฺตาทิ โพธิปักขิยา
นาม. ปกฺเข ภวตฺตาทิ อูปการภาเว
จิตฺตาทา.

๘๑๘. ในข้อที่ฟังทราบเหล่านั้น คำว่า
ความที่มรรคมีโพธิปักขิยธรรมบริบูรณ์ คือ
ความที่โพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย มีภาวะ
บริบูรณ์. ก็ธรรม ๓๗ อย่างเหล่านั้นคือ
สติปัฏฐาน ๔, สัมมปชาน ๔, อิทธิบาท ๔,
อินทริย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗,
อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่า โพธิปักขิยธรรม
เพราะเป็นธรรมมีในฝ่ายแห่งพระอริยมรรค
ซึ่งได้ชื่อว่าโพธิ เพราะอรธว่าตรัสรู้.
คำว่า เพราะเป็นธรรมมีในฝ่าย คือเพราะ
ตั้งอยู่ในความเป็นธรรมมีอุปการะ.

๘๑๙. เตสุ^๑ อารมฺมณฺเสสุ โอกฺกนฺทิตฺวา
ปกฺกชนฺทิตฺวา อฺปนฺนุจฺจนาโต ปฺภุจฺจนา. สตีเยว
ปฺภุจฺจนา สตีปฺภุจฺจนา. กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ

๘๑๙. ในบรรดาโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้
นั้น ชื่อว่าปัฏฐาน เพราะก้าวลง คือเล่น
เข้าไปตั้งอยู่ที่อารมณ์ทั้งหลาย. สตินั้นเอง

^๑ ฉ. เตสุ เตสุ.

วิธียะ. สัมมัตถานนั้นย่อมให้สำเร็จกิจคือ การละอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว กิจ คือการไม่ทำอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น กิจคือการทำอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น และกิจ คือการดำรงไว้ซึ่งอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น แล้ว เพราะเหตุนี้จึงมี ๔ อย่าง, เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า สัมมัตถาน ๔.

๘๒๑. ปุพเพ วุตฺเตน อชฺฌณฺเณ
 อธิติ. ตสฺสา สมฺปยุคฺตาย ปุพฺพกมฺมฺเณ
 ผลญฺตาย ปุพฺพภากรณฺเณ จ อธิติยา
 ปาโทติ อธิติปาโท. โส ฉนฺทาทิวเสน
 จตฺตฺพิโร โทติ, ตสฺมา จตฺตฺาโร
 อธิติปาหาคิ วุจฺจติ. ยถา "จตฺตฺาโร
 อธิติปาทา ฉนฺทิตฺติปาโท วิริยิตฺติปาโท
 จิตฺตฺิตฺติปาโท วิมฺงฺสิตฺติปาโท"^๑ อิเม
 โลกุตฺตราว. โลกิยา ปน "ฉนฺทญฺเจ
 ภิกฺขุ อธิปฺตี กริตฺวา ลภติ สฺมาธิ, ลภติ

๘๒๑. ชื่อว่า อธิติ โดยความหมายว่า สำเร็จ ซึ่งได้กล่าวแล้วในก่อน. ธรรม ชื่อว่า อธิติบาท เพราะอรรถว่า เป็นบาท แห่งอธิติ โดยอรรถว่าเป็นหัวหน้าแห่งอธิติ ที่สัมปยุตนั้น และอรรถว่าเป็นเหตุกระทำใน ส่วนเบื้องต้น แห่งอธิติที่เป็นผล. อธิติบาทนั้น มี ๔ อย่าง คือฉันทะเป็นต้น, เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อธิติบาท ๔. เหมือนอย่างที่เรา ครัสไว้ว่า "อธิติบาทมี ๔ คือ ฉันทิตธิบาท วิริยิตธิบาท จิตติตธิบาท วิมงฺสิตธิบาท" ดังนี้.

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๓๐๑.

คุณโกมล ปัตตะพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จิตตสุเสกกุคคํ. อัย วุจฺจติ ฉนฺทสมาริ^๑ติ^๑
อาทิวจนโต ฉนฺทาทิอธปทิวเสน ปฏิลท-
ธฺมาปิ โทหนฺติ.

ธรรมมีฉันทะเป็นต้นเหล่านี้ เป็นโลกุตระ
อย่างเดียวกัน. ส่วนอิทธิบาทที่เป็นโลกิยะ แม้
เป็นธรรมที่ได้ด้วยอำนาจอธิปัตติ มีฉันทาธิปัตติ
เป็นต้น ย่อมมีได้ ตามพระบาลีว่า "ถ้า
หากภิกษุ ทำฉันทะให้เป็นอธิปัตติ แล้วได้สมาธิ
ได้. เอกกตาแห่งจิต. สมาธินี้เรียกว่า ฉันท-
สมาธิ" ดังนี้เป็นต้น.

๘๒๒. อสฺสทฺธิยโกสชฺชปมาทวิกฺเขป-
สมฺโมทานํ อภิวนโต อภิวนสงฺขาเตน
อธปตฺติญฺเฐน อินฺทริยํ. อสฺสทฺธิยาทีหิ จ
อนภิวนียโต อกมฺปิญฺเฐน ผลํ. ตทฺถกมฺปิ
สทฺธาทิวเสน ปณฺณวริธํ โทคิ, ตสฺมา
ปณฺณจินฺทริยานิ ปณฺณ ผลานํติ วุจฺจติ.

๘๒๒. ชื่อว่า อินฺทริย โดยความหมาย
ว่าเป็นใหญ่ กล่าวคือครอบงำ เพราะ
ครอบงำเสียซึ่งธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ คือ
อสังฺกัธยะ (ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา) โกสฺสชฺช
(ความเกียจคร้าน) ปมาทะ(ความเผอเรอ)
วิกฺเขปะ (ความฟุ้งซ่าน) และสมฺโมทะ
(ความหลง)ได้. และชื่อว่า ผละ โดยอรรถ
ว่าเป็นธรรมไม่หวั่นไหว เพราะไม่ถูก
อกุศลธรรมมีอสังฺกัธยะเป็นต้นครอบงำ. อินฺทริย
และผละทั้ง ๒ นั้น จึงมี ๕ อย่างคือศรัทธา

^๑ อภ. วิ. ๓๔/๒๔๒.

เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อินทรีย์ ๕ พละ ๕.

๘๒๓. พุชฺฌณกสฺสทสฺส ปน องฺกภาเว-
สฺตีอาทโย สฺตค โโพชฌงฺกา. นียฺยานิกฺกุเจ-
จ สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อฺภูสฺ มคฺคกฺงฺกา
โทนฺติ. เตน วุตฺถํ "สฺตค โโพชฌงฺกา
อริโย อฺภูจฺงฺกโก มคฺโค"ติ.

๘๒๓. ส่วนธรรม ๑ อย่างมีสติเป็นต้น
ชื่อว่า โพชฌงค์ เพราะความเป็นองค์แห่ง
สัตว์ผู้ตรัสรู้. และธรรม ๘ อย่าง มีสัมมาทิฏฐิ
เป็นต้น ชื่อว่า เป็นองค์มรรค เพราะอรธ
ว่า สลักออกไปจากวัฏฏะ. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่ "โพชฌงค์ ๑ อริยมรรคมี
องค์ ๘" ดังนี้.

๘๒๔. อิติ อิมเ สฺตคตฺตคฺสิ โโพธิปักขิย-
ธมฺมา ปุพฺพภาเค โลกียวิปสฺสนาย
ปวตฺตมานาย จุทฺทสฺวิเณ กายํ ปริกฺกณฺหโต
จ กายานุปสฺสนาสฺติปฺปฺฐานํ, นววิเณ
เวทนี ปริกฺกณฺหโต จ เวทนานุปสฺสนา-
สฺติปฺปฺฐานํ, โสฬสฺวิเณ จิตฺตํ ปริกฺกณฺหโต
จ จิตฺตานุปสฺสนาสฺติปฺปฺฐานํ, ปณฺจวิเณ
ธมฺเม ปริกฺกณฺหโต จ ธมฺมานุปสฺสนา-
สฺติปฺปฺฐานํ. อิมสฺมี อตฺตภาเว อนุปฺปณฺนปฺพทํ
ปรสฺส อฺปฺปณฺนํ อกฺุสลํ ทิสฺวา "ยถา

๘๒๔. โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ
เหล่านี้ทั้งกล่าวมานี้ ในส่วนเบื้องต้น ย่อม
ได้ในจิตต่าง ๆ กัน อย่างนี้ คือ เมื่อ
โลกียวิปัสสนาเป็นไปอยู่ สำหรับพระโยคา-
วจรผู้กำหนดกายโดยอาการ ๑๔ ย่อมได้
กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน, สำหรับพระโยคา-
วจรผู้กำหนดเวทนาโดยอาการ ๕ ย่อมได้
เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน, สำหรับพระ-
โยกาวจรผู้กำหนดจิตโดยอาการ ๑๖ ย่อม
ได้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน, และสำหรับ

คุณเขวาสลภกษณ์ ปัตตะพงค์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปฏิบัติจนสุเสถอ อนุปนฺนํ, น ทถา ปฏิชฺชิสฺสามิ
 เอวํ เม เอตํ นุปนฺนํชฺชิสฺสตี"ติ ทสฺส
 อนุปนฺนํทหาย วายมนกาเล ปจฺมํ
 สมฺมปฺธานํ. อุตฺตโน สมฺทาจารปฺตํ
 อุกฺกสฺสํ ทิสฺวา ทสฺส ปทานาย วายมนกาเล
 ทฺทิตฺยํ. อิมสฺมि อุตฺตมาเว อนุปนฺนํปฺพ
 ฌานํ วา วิปฺสฺสนํ วา อฺปฺปาเทตฺถ
 วายมนทสฺสํ ทฺทิตฺยํ. อฺปฺปนฺนํ ยถา น
 ปรีทหายติ, เอวํ ปฺนฺนํ อฺปฺปาเทตฺถ
 จตฺตํ สมฺมปฺธานํ. "ฉนฺทิตฺธิปาทาทีสุ
 ตํ ตํ" ฐรํ กถฺวา กุสลฺปฺปาทนกาเล
 ฉนฺทิตฺธิปาทาโท.^๑ มิฉฺฉวาจาที
 วิรมณกาเล สมฺมาวาจาทโยตี^๒ เอวํ
 นานาจิตฺเตสฺส ลพฺภนฺติ. อิมสฺส ปน จตฺนํ
 ฌานานํ อฺปฺปตฺตีกาเล เอกจิตฺเต ลพฺภนฺติ.
 ผลกฺขณฺเต ชเปตฺวา จตฺตารो สมฺมปฺธานเ
 อวเสสฺสา เตตฺตีสฺส ลพฺภนฺติ.

พระโยคาวจรผู้กำหนดธรรมโดยอาการ ๕
 ย่อมได้ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน. สัมมัปธาน
 ที่ ๑ ย่อมได้ในเวลาที่เห็นอกุศลที่ไม่เคยเกิด-
 ขึ้น (แก่ตน) ในอภิปาณนี้ แต่เกิดขึ้นแก่คนอื่น
 จึงคิดว่า "อกุศลนี้เกิดขึ้นได้ แก่ผู้ปฏิบัติโดย
 ประการใด, เราจักไม่ปฏิบัติโดยประการนั้น
 อกุศลนี้จักเกิดขึ้นแก่เรามีได้ โดยประการ
 อย่างนี้" ดังนี้ แล้วพยายามเพื่อความไม่
 เกิดขึ้นแห่งอกุศลนั้น. สัมมัปธานข้อที่ ๒
 ย่อมได้ในเวลาที่เห็นอกุศล อันถึงความฟุ้งซัน
 ของตน แล้วพยายามเพื่อละอกุศลนั้น.
 สำหรับพระโยคีย์ผู้พยายามเพื่อยังฌาน หรือ
 วิปัสสนา ที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในอภิปาณนี้ให้
 เกิดขึ้น ก็ย่อมได้สัมมัปธานข้อที่ ๓. สำหรับ
 พระโยคีย์ ผู้ทำให้เกิดขึ้นได้อยุ่บ่อย ๆ โดย
 ประการที่ฌาน หรือวิปัสสนาอันเกิดขึ้นแล้ว
 ย่อมไม่เสื่อมไป ก็ย่อมได้สัมมัปธานข้อที่ ๔.

^๑ ฉ. ฉนฺทํ.
^๒ ฉ. ฉนฺทิตฺธิปาโท.
^๓ ฉ. สมฺมาวาจาตี.

คุณเขาวลัทธิ บัณฑิตพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ในอิทธิบาททั้งหลายมีฉันทอิทธิบาทเป็นต้น ย่อม
 ได้ฉันทอิทธิบาทเป็นต้น ในเวลาที่ทำฉันทะ
 เป็นต้นนั้น ๆ ให้เป็นธูระ แล้วทำกุศลให้
 เกิดขึ้น. ธรรมทั้งหลายมีสัมมาวาจาเป็นต้น
 ย่อมได้ในจิตต่าง ๆ กัน ในเวลาที่งกเว้น
 จากมิจฉาวาจาเป็นต้น ดังนี้. ส่วนในเวลา
 ที่ญาณ ๔ เหล่านี้เกิดขึ้น ย่อมได้ในจิต
 ณะเดียวกัน. ในขณะแห่งผลย่อมได้โพธิ-
 ปักขิยธรรม ๓๓ ที่เหลือ ยกเว้น
 สัมมัปปธาน ๔.

๘๒๕. เอวํ เอกจิตฺเต ลพฺภมาเนสุ
 เจเตสุ เอกาว นิพฺพานารมฺมณา สติ
 ภายาทีสุ สุภสฺสณฺหาทิปทานกิจฺจสาธนวเสน
 จตุตฺตารโ สติปญฺจนาตติ วุจฺจติ. เอกเมว
 วิริยํ อนุปฺปนฺนํ อนุปฺปาทาทิกิจฺจสาธนวเสน
 จตุตฺตารโ สมนุปฺปธานาตติ วุจฺจติ. เสเสสุปิ
 ทาปนวตฺตณํ นตฺถิ.

๘๒๕. ก็ในบรรดาโพธิปักขิยธรรมที่ได้
 อยู่ในจิตขณะเดียวเหล่านี้ ตามประการ
 ดังกล่าวมานี้ สติซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์
 ตัวเดียวเท่านั้น ท่านเรียกว่า สติปญฺจนา ๔
 ด้วยอำนาจแห่งการให้สำเร็จกิจ มีการละ
 สุภสฺสณฺหาเป็นต้น ในกายเป็นต้น. วิริยะ
 ตัวเดียวเท่านั้น เรียกว่า สมนุปฺปธาน ๔ ด้วย
 อำนาจแห่งการให้สำเร็จกิจ มีการทำกุศล
 ะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น เป็นต้น.
 ไม่มีการลดและการเพิ่ม แม้ในธรรมที่เหลือ.

คุณเขาวัดเกษม บัณฑิตพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๒๖. อปิง เทศ :

นว เอกวิชา เอโก
เทวธาด จตุปณฺจธา
อฏฺฐธา นวธา เจว
อิติ ฉธา ภวนฺติ เต.

นว เอกวิชาติ ฉนฺโท จิตฺตํ ปิตี
ปัสสฺสทฺธิ อุกฺเขชา สงฺกปฺโป วาจา กมฺมฺนฺโต
อาชีโวติ อิม นว ฉนฺทิตฺธิปาทาหิวเสน
เอกวิชาว โทษฺติ, น ฉนฺทํ โภจฺจาสฺ
ภชนฺติ. เอโก เทวธาดิ สฺฐธา
อินฺทฺริยพลวเสน เทวธา จิตฺตา. อฏ
จตุปณฺจธาติ อณฺโณ เอโก จตุธา, อณฺโณ
ปณฺจธา จิตฺติ อตุโธ. ศคฺค สมฺมาธิ เอโก
อินฺทฺริยพลโพชฺฌณฺกมฺกฺกฺวเสน จตุธา จิตฺ.
ปณฺณา เตสฺ จตฺตุนํ อิตฺธิปาทโภจฺจาสฺสฺส จ

๘๒๖. ในโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย
เหล่านั้น ยังมีการจำแนกอีกอย่างหนึ่งคือ :

ธรรมเหล่านั้นมีอยู่โดย ๖ ประการ
คือธรรม ๔ อย่าง เป็นโพธิปักขิย-
ธรรมอย่างเดียว ธรรม ๑ อย่าง เป็น
โพธิปักขิยธรรม ๒ อย่าง อนึ่ง ธรรม
อันเดียว เป็นโพธิปักขิยธรรม
๔ อย่าง ๕ อย่าง ๘ อย่าง และ
๘ อย่าง.

คำว่า ธรรม ๔ อย่างเป็นโพธิปักขิย-
ธรรมอย่างเดียว ความว่า ธรรม ๔ อย่าง
เหล่านั้นคือ ฉันทะ จิต ปิตี ปัสสฺสทฺธิ อุกฺเขชา
สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ เป็น
โพธิปักขิยธรรมอย่างเดียวกันเท่านั้น คือเป็น
ฉันทิตฺธิปาทเป็นต้น, ไม่สมทบเข้ากับส่วนอื่น.
คำว่า ธรรม ๑ อย่างเป็นโพธิปักขิยธรรม
๒ อย่าง คือศรัทธา ตั้งอยู่เป็น ๒ อย่าง
โดยเป็นอินทรีย์และผละ. คำว่า อนึ่งธรรม
อันเดียวเป็นธรรม ๔ อย่าง ๕ อย่าง

คุณเขวาสลภชฌ์ บัณฑิตพะงศ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วเสน ปณฺจธา. อฺฐธา นวธา เจวาทิ
 อปโร เอโก อฺฐธา, เอโก นวธา
 จิตฺติ อตุโก. จตุสฺติปฏฺฐานอินฺทฺริย-
 พลโพชฺฌกมกฺกฺวเสน สติ อฺฐธา จิตฺตา.
 จตุสมฺมปฺธานอิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌก-
 มกฺกฺวเสน วิริยํ นวธาติ. เอวํ :

ความว่า อนึ่งธรรมอันเกี่ยวอันหนึ่ง ตั้งอยู่
 เป็นโพธิปักขิยธรรม ๔ อย่าง, อนึ่งธรรม
 อันเกี่ยวอันหนึ่งตั้งอยู่เป็นธรรม ๕ อย่าง.
 ในธรรม ๒ อย่างนั้น ธรรมหนึ่งคือสมาธิ
 ตั้งอยู่เป็นโพธิปักขิยธรรม ๔ อย่าง คือ
 อินทรีย์ ๑ ผละ ๑ โพชฌงค์ และองค์มรรค.
 ปัญญาตั้งอยู่เป็นโพธิปักขิยธรรม ๕ อย่าง คือ
 ๔ อย่างเหล่านั้น และส่วนหนึ่งแห่งอิทธิบาท.
 คำว่า ๔ อย่างและ ๕ อย่าง ความว่า
 ธรรม ๑ อย่างหนึ่งตั้งอยู่เป็นโพธิปักขิยธรรม
 ๔ อย่าง, ธรรม ๑ อย่างหนึ่งตั้งอยู่เป็น
 โพธิปักขิยธรรม ๕ อย่าง คือ สติตั้งอยู่เป็น
 โพธิปักขิยธรรม ๔ อย่าง ด้วยอำนาจ
 สติปฏฺฐาน ๔ อินทรีย์ ๑ ผละ ๑ โพชฌงค์ ๑
 องค์มรรค ๑. วิริยะตั้งอยู่เป็นโพธิปักขิย-
 ธรรม ๕ อย่าง ด้วยอำนาจสัมมปฺธาน ๔
 อิทธิบาท ๑ อินทรีย์ ๑ ผละ ๑ โพชฌงค์ ๑
 องค์มรรค ๑ ฉะนั้นแล. ตามประการดังกล่าว
 มา นี้ :

วสุทธรคค บ.พ. ๖-๒๒

คุณเขาวลัทธิ ปัตตะหงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จตุทเสว อสมภินา
 โทคติ เต โทธิปักขิยา
 โกฎฐาสโต สตุตวิธา
 สตุตตีส ปเภทโต.
 สกัจจนิปผาทโต
 สรุเปเน จ วุคฺคิตโต
 สพเพว อริยมกฺกสฺส
 สมภเว สมภวตฺติ เตติ.

โทธิปักขิยธรรมเหล่านั้น ไม่เจือปนกัน
 ก็มี ๑๔ อย่างเท่านั้น มี ๖ อย่างโดย
 โกฎฐาส (หมวก) มี ๓๗ อย่างโดย
 ประเภท (การจำแนก). โทธิปักขิย-
 ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดนั้นเพียง ย่อม
 เกิดขึ้นในเวลาทีพระอริยมรรคเกิดขึ้น
 โดยการทำกิจของตนให้สำเร็จ และ
 โดยความเป็นไปโดยเป็นสภาวะที่มีอยู่
 แล.

เอวฺ ตาเวคฺคตฺติ ปรินุญฺจโทธิปักขิยาโว
 ชานิตฺตพฺโพ.

พึงทราบความที่มรรคมีโทธิปักขิยธรรมบริบูรณ์
 ในญาณทัสสนวิสุทธินี้ ตามประการดังกล่าว
 มาจะนี้ ก่อน.

วฏฺฐานพฺลสฺมาโยคกถา

กถาว่าด้วยวฏฐานะและพลสมาโยคะ

๘๒๑. วฏฐานพลสมาโยโคติ วฏ-
 ฐานณเจว พลสมาโยโค จ. โลกียวิปัสสนา
 ติ นิมิตฺตารมฺมณคฺคตา เจว ปวตฺตการณสฺส
 จ สมุทฺยสฺส อสมฺมุจฺฉินฺทโต เนว นิมิตฺตา

๘๒๑. คำว่า วฏฐานพลสมาโยโค
 ความว่า วฏฐานะ (การออก) และ
 พลสมาโยคะ (ความประกอบพร้อมด้วย
 พละ). ด้วยว่า โลกียวิปัสสนา ชื่อว่ายังไม่

คุณเขาวลักษณะ ปัตตะหงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

น ปวตุตา วุฏฐาติ. โคตรภูณณัม สมุทยสฺส ออกจากนิमित ชื่อว่ายังไม่ออกจากปวัตตะ
 อสมฺมุจฺฉินฺทนโต ปวตุตา น วุฏฐาติ. เพราะมีนิमितเป็นอารมณ์ และเพราะยังไม่
 นิพพานารมฺมณโต ปน นิमितฺตา วุฏฐาติติ ตักขาคสมุทฺถย อันเป็นเหตุแห่งปวัตตะ.
 เอกโต วุฏฐานํ โหติ. เตนาท โคตรภูณณณ ชื่อว่ายังไม่ออกจากปวัตตะ
 "พหิทฺธา วุฏฐาน วิวภูฏเณ ฌณฺญา เพราะยังไม่ตักขาคสมุทฺถย. แต่ชื่อว่าออกจาก
 โคตรภูณณณ"ติ^๑ ตถา "อุปปาทา วิวภูฏิตฺวา นิमित เพราะมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เพราะ
 อุปปาทํ ปกฺขณฺทตฺติ โคตรภู, ปวตุตา เหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นเอกโตวภูฐานะ (การ
 วิวภูฏิตฺวา"ติ^๒ สหฺมํ เวทิตฺพํ. อิมานิ ปน ออกโดยส่วนเดียว). เพราะเหตุนี้ ท่าน
 จตุตตาริปี ฌณฺยานิ อนิมิตฺตารมฺมณตฺตา พระสารีบุตร เถระจึงกล่าวไว้ว่า "ปัญฺญาใน
 นิमितฺตโต วุฏฐนฺตฺติ, สมุทยสฺส สมฺมุจฺฉินฺทนโต เพราะการออก การเวียนออกจกนิमितภาย-
 ปวตุตา วุฏฐนฺตฺติ ทุโกโต วุฏฐานานิ โทนฺตฺติ. นอก ชื่อว่าโคตรภูณณณ" ดังนี้. อย่างนั้น
 เหมือนกัน คำทั้งหมดที่ว่า "ชื่อว่าโคตรภู
 เพราะอรรถว่า เวียนออกจากอุปาทะ
 แล่นไปสู่อุปาทะ, ชื่อว่าโคตรภู เพราะ
 อรรถว่า เวียนออกจากปวัตตะ" ดังนี้เป็นต้น
 ก็ควรทราบ. ส่วนว่า ญาณทั้ง ๔ เหล่านี้ย่อม
 ออกจากนิमित เพราะมิได้มีนิमितเป็นอารมณ์,

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๔๕.

^๒ ขุ. ป. ๓๑/๔๗.

คุณเขาวลัทธิ บัณฑิตพะงศ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ย่อมออกจากปวัตตะ เพราะตัดสมุทัยได้
เกิดขาด เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เป็นทุกโตะ-
วุฏฐานะ (ออกจากส่วนทั้ง ๒).

แทน วุฑฺฒิ :

เพราะเหตุนี้ ท่านพระสารีบุตรเถระ
จึงกล่าวไว้ว่า :

"กถิ ทุกโตะ วุฏฺฐานวิมฺภูเณ
ปณฺณวา มคฺเค ฌานํ ? โสคาปตฺติ-
มคฺคกฺขเณ ทสฺสนฺนุเจเน สมนฺมาทิสฺสุ
มิจฺฉาทิสฺสุยา วุฏฺฐาติ, ททฺนฺวตฺตก-
กิลเสสฺสึ จ ขนฺธेषฺสึ จ วุฏฺฐาติ,
พหิทฺฐา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ วุฏฺฐาติ.
แทน วุฑฺฒิ "ทุกโตะ วุฏฺฐานวิมฺภูเณ
ปณฺณวา มคฺเค ฌานํ. อภินิโรปนฺนุเจเน
สมนฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปา ฯเปฯ
ปริกฺคหนฺนุเจเน สมนฺมาวาจา มิจฺฉา-
วาวาย. สมนฺนุสาณฺนุเจเน
สมนฺมากมฺมฺนฺโต. โวทานฺนุเจเน
สมนฺมาอาชีโว. ปคฺคหนฺนุเจเน
สมนฺมาวายาโม. อูปฺนุสาณฺนุเจเน

"ปัญญา ในเพราะการออกการ
เวียนออกจากส่วนทั้ง ๒ ชื่อว่า
มัคคญาณ อย่างไร ? ธรรมชื่อว่า
สัมมาทิสฺสุ เพราะอรรถคือความเห็น
ในขณะแห่งโสคาปตฺติมรรค ย่อม
ออกจากมิจฉาทิสฺสุ, ย่อมออกจาก
กิลเลส อันคล้อยตามมิจฉาทิสฺสุนี้ด้วย
จากขั้นทั้งหลายด้วย ย่อมออกจาก
นิमितฺตังปวงในภายนอกด้วย. เพราะ
เหตุนี้ จึงกล่าวว่ "ปัญญาในเพราะ
การออกการเวียนออกจากส่วนทั้ง ๒
ชื่อว่ามัคคญาณ. สมนฺมาสังกัปปะ
เพราะอรรถว่ามีสภาวะยกขึ้น ย่อม
ออกจากมิจฉาสังกัปปะ ฯลฯ สมนฺมา-

คุณเขาวลัทธิ ปัตตะหงศ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมาสติ. อวิกเขปนฺนุเจเน สสมา-
 สมาริ มิจฺฉาสมาริโต วุฏฺฐาติ,
 ตทนฺวตฺตกิกิเลเสหิ จ ขนฺนุเชหิ จ
 วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ
 วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ "ทุกฺโก
 วุฏฺฐานวิมฺมูฏฺเณ ปณฺณา มคฺเค
 ณาณฺน"ติ.

วาจา เพราะมีสภาวะที่กำหนดคือเอา
 ย่อมออกจากมิจฉาวาจา ฯลฯ ธรรม
 ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ เพราะอรรถว่า
 มีสภาวะที่ตั้งขึ้นโดยชอบ จึงออกจาก
 มิจฉากัมมันตะ ฯลฯ สัมมาอาชีวะ
 เพราะอรรถว่ามีสภาวะที่ผ่องแผ้ว จึง
 ออกจากมิจฉาอาชีวะ ฯลฯ สัมมา-
 วายามะ เพราะอรรถว่ามีสภาวะที่
 ประคองไว้ จึงออกจากมิจฉาวายามะ
 ฯลฯ สัมมาสติ เพราะอรรถว่ามี
 สภาวะที่เข้าไปตั้งไว้ จึงออกจาก
 มิจฉาสติ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เพราะ
 อรรถว่ามีสภาวะที่ไม่ฟุ้งซ่าน จึง
 ออกจากมิจฉาสมาธิ, ออกจากกิเลส
 ทั้งหลาย อันคล้อยตามมิจฉาสมาธินั้น
 ด้วย จากชั้นทั้งหลายด้วย, จากนิมิต
 ะที่ปวงในภายนอกด้วย. เพราะเหตุ
 นั้น จึงกล่าววว่า "ปัญฺญาในเพราะ
 การออก การเวียนออกจากส่วนทั้ง
 ๒ ชื่อว่า มัคคญาณ" ดังนี้.

วิสุทธิมรรค ป.ท. ๖-๒๒

คุณสรรงค์ สังข์ทอง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สกทาคามิมกุกกุชเณ ทสฺสณฺเณ
 สมฺมาทิฏฺฐิ ๗เปฯ อวิกฺเขปนฺนฺเณ
 สมฺมาสมาธิ โสฬาริกา กามราค-
 สํโยชนา ปฏิฆสํโยชนา โสฬาริกา
 กามราคานุสฺยา ปฏิฆานุสฺยา ฐฺฐจาทิ
 ๗เปฯ.

ในขณะที่ แห่งสกทาคามิมรรค
 ธรรมชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า
 มีสภาวะที่เห็น ๗๗ ธรรมชื่อว่า
 สัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่ามีสภาวะ
 ที่ไม่ฟุ้งซ่าน จึงออกจากกามราค-
 สังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ที่เป็น
 อย่างหยาบ จากกามราคานุสัย จาก
 ปฏิฆานุสัยที่เป็นอย่างหยาบ ๗๗.

อนาคามิมกุกกุชเณ ทสฺสณฺเณ
 สมฺมาทิฏฺฐิ ๗เปฯ อวิกฺเขปนฺนฺเณ
 สมฺมาสมาธิ อดุสฺสทคฺคา กามราค-
 สํโยชนา ปฏิฆสํโยชนา อดุสฺสทคฺคา
 กามราคานุสฺยา ปฏิฆานุสฺยา ฐฺฐจาทิ
 ๗เปฯ.

ในขณะที่ แห่งอนาคามิมรรค ธรรม
 ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะอรรถว่ามี
 สภาวะที่เห็น ๗๗ ธรรมชื่อว่า
 สัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่ามีสภาวะ
 ที่ไม่ฟุ้งซ่าน จึงออกจากกามราค-
 สังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ ที่เป็น
 อย่างละเอียดจากกามราคานุสัย จาก
 ปฏิฆานุสัย ที่เป็นอย่างละเอียด ๗๗.

อรหตฺตมกุกกุชเณ ทสฺสณฺเณ
 สมฺมาทิฏฺฐิ ๗เปฯ อวิกฺเขปนฺนฺเณ
 สมฺมาสมาธิ รูปราคา อรูปราคา

ในขณะที่ แห่งอรหัตมรรค ธรรม
 ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะอรรถว่ามี
 สภาวะที่เห็น ๗๗ ธรรมชื่อว่า

คุณสรรงค์ สังข์ทอง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มานา อุตฺตจฺจา อวิชฺชา ย มานานุสฺยา
 ภวราคานุสฺยา อวิชฺชานุสฺยา วุฏฺฐาติ,
 ททฺทวตฺตกฺกิลเสสฺสึ จ ชนฺเธสิ จ
 วุฏฺฐาติ, พหิทฺธา จ สหฺพนิมิตฺเตสิ
 วุฏฺฐาติ. เตน วุจฺจติ "หฺมโต
 วุฏฺฐานวิวุฏฺฐเน ปณฺณา มกฺเค
 ฌานนฺ"ติ?

สัมมาสมาธิ เพราะอรรถว่ามีสภาวะ
 ที่ไม่ฟุ้งซ่าน จึงออกจากรูปราคะ จาก
 อรูปราคะ จากมานะ จากอุทธัจจะ
 จากอวิชชา จากมานานุสัย จาก
 ภวราคานุสัย จากอวิชชานุสัย, ย่อม
 ออกจากกิเลสทั้งหลาย อันคล้อยตาม
 มิจฉาสมานินั้นด้วย จากชั้นทั้งหลาย
 ด้วย, ... จากนิมิตทั้งปวง ในภายนอก
 ด้วย. เพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่
 "ปัญญา ในเพราะการออกการเวียน
 ออกจากส่วนทั้ง ๒ ชื่อว่า มรรคญาณ"
 ดังนี้.

๘๒๘. โลกียานนฺจ อฏฺฐนฺนํ สฺมาปตฺตึนํ
 ภาวนากาเล สมถผลํ อธิกํ โทติ.
 อนิจฺจานุสฺสนาเทน ภาวนากาเล วิปสฺสนา-
 ผลํ. อริยมกฺกกฺขณเ ปน ยุกนฺตฺธา เต
 ธมฺมา วตฺตุนฺติ อณฺณมณฺณํ อนตฺิวตฺตุนฺนุจฺเณ.

๘๒๘. ก็ในเวลาที่เกิดวิญญูโลกียสมาบัติ ๘
 สมถผละย่อมเป็นธรรมชาติมีกำลังยิ่ง. ใน
 เวลาที่เกิดวิญญูวิปัสสนาทั้งหลาย มีอนิจจา-
 นุปัสสนาเป็นต้น วิปัสสนาผละย่อมเป็น
 ธรรมชาติมีกำลังยิ่ง. แต่ในขณะที่

๑ ขุ. ป. ๓๑/๔๔.

ตสฺมา อิมสฺ จตุสฺปิ ณาณสฺ อุกฺกมฺ-
สฺมาโยโค โทติ ยถาท :

อริยมรรค ธรรมเหล่านั้นเป็นไป เป็น
ธรรมชาติขนานกันเป็นคู่ ด้วยสภาวะที่เป็นไป
ไม่เกินกันและกัน. เพราะเหตุนี้ ในญาณแม้
ทั้ง ๔ เหล่านี้ จึงมีการประกอบพร้อมด้วย
ผลทั้ง ๒ เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตร-
เถระได้กล่าวไว้ว่า :

"อุทฺธจฺจสทกตฺทิกเลเสหิ จ

ขนฺธเหหิ จ วุฏฺฐหโต จิตฺตสฺส
เอกกุกฺกตา อวิกฺกเขโป สมาริ
นิโรธโคจโร, อวิชฺชาสทกตฺทิกเลเสหิ
จ ขนฺธเหหิ จ วุฏฺฐหโต อนุปฺสฺสนญฺเณ
วิปฺสฺสนา นิโรธโคจรา. อิติ
วุฏฺฐานญฺเณ สมถวิปฺสฺสนา เอกรสฺมา
โทนฺติ, ยุกนฺทฺธา โทนฺติ. อณฺณมณฺณ
นาทิวตฺตุนฺตฺติ. เตน วุจฺจติ
วุฏฺฐานญฺเณ สมถวิปฺสฺสนํ ยุกนฺทฺธ
ภาเวตฺติ. เอวเมตฺถ วุฏฺฐาน-
ผลสฺมาโยโค เวทิตฺพฺโพ.

"เมื่อพระโยคี ออกจากกิเลสที่

สทรคตด้วยอุทฺธจจะทั้งหลาย และจาก
ชั้นทั้งหลายอยู่ สมาริคือความไม่-
ฟุ้งซ่านแห่งจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มี
นิโรธเป็นอารมณ์, เมื่อออกจากกิเลส
ที่สทรคตด้วยอวิชชาทั้งหลาย และ
จากชั้นทั้งหลายอยู่ ธรรมชื่อว่า
วิปฺสฺสนา เพราะอรรถว่ามีสภาวะที่
ตามเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์. ด้วย
ประการฉะนี้ สมถะและวิปฺสฺสนา
จึงเป็นธรรมมีรส เป็นอันเดียวกัน
ด้วยอรรถว่าสภาวะที่ออก, เป็น

๑ ขุ. ป. ๓๑/๔๔๒.

คุณสรรงค์ สังข์ทอง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธรรมที่เข้าคู่กัน ไม่เป็นไปเกิน
กันและกัน ดังนี้แล. เพราะเหตุนี้
จึงกล่าวว่า ย่อมเจริญสมณะและ
วิปัสสนาให้เข้าคู่กัน ด้วยอรรถว่า
สภาวะที่ออก" ดังนี้. บัณฑิตพึงทราบ
วฏฏานะ (การออก) และพลสมา-
โยคะ (ความประกอบพร้อมด้วย
ผล) ในญาณทัสสนวิสุทธินี้ ตาม
ประการดังกล่าวมานี้เถิด.

ปหัตตพหุหมปหานกถา

กล่าวว่าการละเมิดศีลธรรม

๘๒๘. เย เยน ปหัตตพหุ ฐมฺมา,
เตสํ ปหานญจาคิ อิมสฺส จ ปน จตุสฺส
ฉาเนสฺส เย ฐมฺมา เยน ฉาเนน ปหัตตพหุ,
เตสํ ปหานญจ ชานิตฺตพฺพํ. เอตานิ ทิ
ยถาโยคํ สํโยชนกิลเลสมิจฺฉตฺตโลกธมฺมมจฺฉริย-
วิปลาสคณฺฐอกฺคิอาสา โอมโยคณํวโรปฺรามาส-
อุปาทานอนุสยมลอกุสลกมฺมปถจิตฺตูปา-
สงฺฆาตานํ ฐมฺมานํ ปหานกรานิ.

๘๒๘. กล่าว ธรรมเหล่าใด ซึ่งถูกญาณ
ไถละไป, และพึงทราบการละธรรมเหล่านั้น
ความว่า ธรรมเหล่าใด ซึ่งถูกญาณไถ
ในบรรดาญาณ ๔ เหล่านี้ละไป, และพึง
ทราบการละธรรมเหล่านั้น. จริงอยู่ ญาณ
เหล่านั้นกระทำการละธรรมทั้งหลาย ที่นับว่า
เป็นสังโยชน์ กิลเลส มีฉัตตะ โลกธรรม
มัจฺฉริยะ วิปลาส คณฺฐะ อคฺคิ อาสวะ

คุณันทิวา วงศ์สอน และเพื่อน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โอมะ โยคะ นีวรณฺ์ ปรามาสะ อุปาทาน
อนุสัย มลทิน อุกุศลกรรมบถ และจิตตูปบาท
ตามควรแก่การประกอบ.

ตตฺถ สังโยชนานีติ ขนฺุเชตี ขนฺุธานํ,
ผลเน กम्मสฺส, ทฺุกฺเขน วา สฺตฺตฺตานํ
สังโยชกฺตฺตา รุปรากาทโย ทส ธมฺมา
วฺุจฺจนฺุติ. ยาวนฺุตี เต, ทาว เอเตสํ
อนฺุปรโมติ. ตฺตฺราปี รุปราคิ อฺุรูปราโค
มานิ อฺุทฺธจฺจํ อฺุวิชฺชาตี อฺุอิเม ปณฺจ อฺุทฺธํ
นิพฺพุตฺตณกขนฺุธาทีสังโยชกฺตฺตา อฺุทฺธมฺภาคิย-
สังโยชนานิ นาม. สกฺกายทฺิฏฺฐิ วิจฺจิจฺฉา
สํลพฺพตฺปรามาสํ กามราโค ปฏฺิโชนฺุติ อฺุอิเม
ปณฺจ อฺุโชนิพฺพุตฺตณกขนฺุธาทีสังโยชกฺตฺตา
อฺุโชนภาคิยสังโยชนานิ นาม.

ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรม ๑๐
อย่างมีรูปร่างเป็นต้น เรียกว่า สังโยชน์
เพราะประกอบชั้นเข้ากับชั้น, เพราะ
ประกอบกรรมเข้ากับผล หรือเพราะประกอบ
สัตว์เข้ากับทุกข์. เป็นความจริงว่า ตราบ-
เท่าที่ธรรมเหล่านั้นยังเป็นไปอยู่, ชั้น
เป็นต้นเหล่านั้น ก็ยังไม่ขาดไป (เป็นไปไม่
หยุดยั้ง) แล. แม้ในธรรม ๑๐ อย่างนั้น
ธรรม ๕ อย่างเหล่านั้นคือ รูปร่าง
อรูปร่าง มานะ อฺุทฺธจฺจะ อฺุวิชฺชา ชื่อว่า
อฺุทฺธมฺภาคิยสังโยชน์ เพราะประกอบชั้นที่
บังเกิดในเบื้องบนเป็นต้น. ธรรม ๕ อย่าง
เหล่านั้นคือสํกกายทฺิฏฺฐิ วิจฺจิจฺฉา สํลพฺพต-
ปรามาสะ กามราคะ ปฏฺิฆะ ชื่อว่า
อฺุโชนภาคิยสังโยชน์ เพราะประกอบชั้น
ที่บังเกิดในเบื้องต่ำเป็นต้น.

คุณจรรยา รัศมีแพทย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิเลสาคิ สยัม สงฺกิลิฏฺฐคฺคตา สมฺปยุตฺต-
ธมฺมานนฺจ สงฺกิลิฏฺฐคฺคตา โลโก โทโส
โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถีนํ อุทฺธจฺจํ
อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิมํ ทส ธมฺมา.

ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ คือ โสภะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ
อุทัจจะ อหิริกะ อโนตตปปะ เรียกว่า
กิเลส เพราะเศร้าหมองเอง และเพราะทำ
สัมปยุตธรรมทั้งหลายให้เศร้าหมอง.

มิจฺฉตฺตาคิ มิจฺฉาปวตฺตนฺโต มิจฺฉาทิฏฺฐิ
มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมฺนฺโต
มิจฺฉาอาชีโว มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ
มิจฺฉาสมาธิ อิมํ อญฺจ ธมฺมา. มิจฺฉา-
วิมุตฺติมิจฺฉาณาณฺเหติ वा สหฺธิ ทส.

ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ
มิจฉาสังกัปะะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ
มิจฉาอาชีวะะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ
มิจฉาสมาธิ. หรือเป็น ๑๐ พร้อมทั้งมิจฉา-
วิมุตติ และมิจฉาญาณ เรียกว่า มิจฉัตตะ
เพราะเป็นไปผิด.

โลกธมฺมาคิ โลกปฺวตฺตคฺคิยา สติ
อนุปรมธมฺมกคฺคตา ลาโก อลาโก ยโส
อยโส สุขํ ทุกฺขํ นินฺทา ปสฺสาคิ อิมํ อญฺจ.
อิธ ปน การโณปจาเรน ลากาหิวตฺตฺตฺส
อนุนยสฺส อลาภาหิวตฺตฺตฺส ปฏิมสฺส เจตฺ
โลกธมฺมกคฺคทณฺณ กถณฺ กถนฺติ เวทิตฺทพฺ.

ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ คือ ลาก
เสียมลาก ฆส เสียมยส สุข ทุกข์ นินทา
สรรเสริญ เรียกว่า โลกธรรม เพราะเมื่อ
โลกยังมีความเป็นไปอยู่ ก็ไม่มีความขาดสาย
เป็นธรรมดา. ก็คำว่า โลกธรรม ในที่นี้
พึงทราบว่าเป็นด้วยศัพท์ว่า โลกธรรม ทรง
ทำการถือเอาความยินดีอันมีลากเป็นต้นเป็นที่
ตั้งอาศัย และความยินดีร้ายอันมีความเสียม-

คุณจรรยา รัศมีแพทย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลามเป็นต้นเป็นที่ตั้งอาศัย โดยเป็น
การโอบจากรโหวทาร(คำพูดพาดพิงถึงเหตุ).

มัจฉริยานีติ อาวาสมัจฉริยํ กุลมัจฉริยํ
ลามมัจฉริยํ ธรรมมัจฉริยํ วุฒมัจฉริยณฺติ
อิมานิ อาวาสาทิสฺส อญฺเณสฺส สาธารณาวํ
อสหนากาเรน ปวตฺตทานิ ปญฺจ มัจฉริยานิ.

มัจฉริยะ(ความตระหนี่) ๕ อย่าง
เหล่านี้ คืออาวาสมัจฉริยะ (ความตระหนี่
ที่อยู่) กุลมัจฉริยะ(ความตระหนี่สกุล)
ลามมัจฉริยะ (ความตระหนี่ลาม)
ธัมมมัจฉริยะ (ความตระหนี่ธรรม) วัณ-
มัจฉริยะ (ความตระหนี่วรรณะ) อันเป็นไป
โดยอาการที่ทนไม่ได้ ซึ่งภาวะที่สิ่งใด
สิ่งหนึ่งในบรรดาสິงทั้งหลายมีอาวาสเป็นต้น
เป็นสาธารณะแก่คนอื่นเรียกว่า มัจฉริยะ.

วิปลลาสาติ อนิจฺจทุกฺขอนตฺตอสุภสฺสเยว
วตฺตตุสฺส "นิจฺจํ สุขํ อตฺตคา สุภนฺ"ติ เอว
ปวตฺตคา สณฺฑาวิปลลาโส จิตฺตวิปลลาโส
ทิกฺขวิปลลาโสติ อิมเ ทโย.

ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้คือสัญญาวิปลาส
จิตตวิปลาส ทิกฺขวิปลาส อันเป็นไปในวัตถุ
ทั้งหลายที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
และไม่งามมันเห็นด้วย โดยอาการอย่างนี้ว่า
"เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา เป็นของงาม"
คั้งนี้ เรียกว่า วิปลาส.

คุณจรรยา รัชมีแพทย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

คุณชาติ^๑ นามกายสฺส เจว รูปกายสฺส
 จ ฌณฺชนโต อภิซฺฆาทยโย จตฺตารโ. ตถา
 ทิ เต อภิซฺฆา กายฌณฺโจ พยาปาโท
 กายฌณฺโจ สึลฺลพฺพตปฺรามาโส กายฌณฺโจ
 อิทฺถสฺสจฺจาภินิเวโส กายฌณฺโจ อิจฺเจว^๒
 วุตฺตวา.

สังกิเลสสิกขธรรม ๔ อย่างมีอภิซฆา
 เป็นต้น ชื่อว่าคัมมฺฐะ เพราะร้อยรัดนามกาย
 และรูปกายไว้. จริงอย่างนั้น ตรีสเรียก
 ธรรม ๔ อย่างเหล่านั้นว่า อภิซฆากายคัมมฺฐะ
 พยาปาทกายคัมมฺฐะ สึลฺลพฺพตปฺรามาสกายคัมมฺฐะ
 อิทฺถสฺสจฺจาภินิเวสกายคัมมฺฐะ ดังนี้.

อกคฺติ ฉนฺทโทสโมหยาเยหิ อกคฺตพฺพ-
 กรณสฺส กคฺตพฺพากรณสฺส จ อธิวจฺนํ. ตถฺหิ
 อริเยหิ อกนฺตพฺพตฺตวา อกคฺติ วุจฺจติ.

คำว่า อกคฺติ เป็นชื่อเรียกการทำสิ่ง
 ที่ไม่ควรทำ และการไม่ทำสิ่ง^๑ที่ควรทำ
 เพราะฉันทะ โทสะ โมหะ และภยะ
 (กลัว). จริงอยู่ การทำสิ่งที่ไม่ควรทำและ
 การไม่กระทำสิ่ง^๒ที่ควรทำนั้น ท่านเรียกว่า
 อกคฺติ เพราะความเป็นสิ่ง^๓ที่พระอริยมุคค-
 ์ทั้งหลาย ไม่พึงดำเนิน.

อาสวาติ อารมฺมณฺวเสน.^๓ อา
 โคตฺตรภฺโต โโอกาสฺวเสน อา ภวคฺคโต^๓ จ
 สวณา. อสฺสูเตหิ วา ทฺวาเรหิ ฆฺยจฺฉิตฺเตหิ

ธรรมที่ไหลไปกระทั่งถึงโคตรภู ด้วย
 อำนาจแห่งอารมณ์และกระทั่งถึงภวคคพรหม
 ด้วยอำนาจแห่งโอกาส ชื่อว่า อาสวะ.

^๑ ฉ. คนฺธา.

^๒ อภ. วิ. ๓๕/๕๐๕.

^{๓-๓} ฉ. อาโคตฺตรภฺโต, อาภวคฺคโต.

อุทกั วิทย สวณโต นิจฺจปคฺขมฺภฺยฺ เณ คำว่า
สัสารทุกฺขสฺส วา สวณโต กามราคะวราคะ-
มิจฺฉาทิฏฺฐิอวิชฺชานเมตฺถ อธิวจฺนั.

อาสวะนี้เป็นชื่อเรียกกามราคะ
ภวราคะ มิจฉาทิฏฐิ และอวิชา โดยเป็น
การไหลไป จากทวารทั้งหลายที่ไม่สำรวม
เหมือนน้ำไหลจากรูรั่วของหม้อฉะนั้น หรือ
โดยการไหลไปแห่งสังสารทุกข์ เพราะมี
สภาวะหลั่งออกอยู่เป็นนิตย์.

ภวสาคะเร อากทฺตมฺภฺยฺ เณ
ทฺรุตฺตรมฺภฺยฺ เณ จ โยมาทีปึ อารมฺมณวิโยคสฺส
เจว ทุกฺขวิโยคสฺส จ อปฺปทานโต โยคาทีปึ
เตสึเยว อธิวจฺนั.

แม้คำว่า โยมะ ก็เป็นชื่อเรียก
ธรรม ๔ อย่างเหล่านั้นนั่นแหละ โดยความ-
หมายว่าคร่ำ(สัตว์) มาในภพสาคร และ
โดยความหมายว่าข้ามได้ยาก แม้คำว่า
โยคะ ก็เป็นชื่อเรียกธรรมมีกามราคะเป็นต้น
๔ อย่างเหล่านั้นนั่นแหละ โดยเป็นความ
ไม่ยอมให้พราวจากอารมณ์ และไม่ยอมให้
พราวจากทุกข์.

นัวรณานีติ จิตฺตสฺส อวารณนัวรณ-
ปฏิจฺฉาทมฺภฺยฺ เณ กามจฺจนฺตาทโย ปณฺจ.

ธรรม ๔ อย่างมีกามันทะเป็นต้น
เรียกว่า นัวรรณ โดยความหมายว่ากัน ห้าม
และปิดบังจิตไว้.

ปรามาโสติ ทสฺส ทสฺส ธมฺมสฺส
สภาวํ อติกฺกมฺม ปฺรโต อภูตสภาวํ มิจฺฉาทิฏฺฐิ

คำว่า ปรามาสะ นี้ เป็นชื่อเรียก
เพราะเป็นไปโดยอาการที่

คุณเจียมใจ สมถรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อามสนากาเรน ปวตฺตฺนโต มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ก้าวล่วงสภาวะของธรรมนั้น ๆ เสีย แล้ว
เอตํ อธิวณฺโณ. ถือมั่นสภาวะที่ไม่เป็นจริง โดยประการอื่น.

อุปาทานานีติ สัพพากาเรน ปฏิจฺจ- คำว่า อุปาทาน ได้แก่ อุปาทาน ๔
สมุပ္ปาตนิทฺเตเส วุตฺตานิ กามุปาทานาทีนึ มีกามุปาทานเป็นต้น ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้
จตฺตาริ. แล้วในปัจจุสมุပ္ปาตนิเทศ โดยอาการ
ทั้งปวง.

อนุสฺยาติ ฅามคตฺตฺวเจเน กามราคานุสโย ธรรม ๗ อย่างมีกามราคะเป็นต้น
ปฏฺิฆมานทิฏฺฐิวิจิจฺฉานาวรอกอวิชฺชานุสโยติ ที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า กามราคานุสย ปฏฺิฆมานุสย
เอวํ วุตฺตทา กามราคาทโย สตฺต. เต หิ มานานุสย ทิฏฺฐานุสย วิจิจฺฉานุสย
ฅามคตฺตฺตา ปุณฺปนฺนํ กามราคาทินึ ภวราคานุสย อวิชฺชานุสย เรียกว่า อนุสฺย
อุปฺปตฺติเหตุภาเวเน อนุเสนฺตฺติเยวาติ อนุสฺยา. โดยความหมายว่า ถึงความเป็นธรรมชาติมี
กำลัง.จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้น เพราะความ ที่ถึงกำลังจึงนอนติดตามไป โดยความเป็น
เหตุอุบัติแห่งกิเลสทั้งหลายมีกามราคะเป็นต้น บ่อย ๆ ที่เคี้ยว เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า
อนุสฺย.

มลาติ เตลลชนกल्ली วิย สยณฺจ ธรรม ๓ อย่าง คือ โสภะ โทสะ
อสุทฺตฺตฺตา อณฺเณสณฺจ อสุทฺตฺตฺทาวกรณโต และโมหะ เรียกว่า มลทิน เพราะไม่บริสุทธิ์
โลภโทสโมหา ตโย. เองด้วยและเพราะกระทำความไม่บริสุทธิ์ให้

คุณเจียมใจ สมทรัพย์
สร้างคณฉบัปพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จุฬารัตน ม.ท. ๖-๒๓

แก่ธรรมเหล่านี้ด้วย คุจน้ำมัน ยาทยอดตา และเปือกตม ฉะนั้น.

อกุศลกัมมปาตาติ อกุศลกัมมภาเวน เจว ทุกุกคีนณฺจ ปถภาเวน ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุ มิจฺฉาจารो มุสาวาโท ปิสฺสุวจา ผรุสฺวจา สมนฺุปลาโป อภิชฺฌา พุยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ทส.

ธรรม ๑๐ อย่าง เหล่านี้คือ ปาณา-
ติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร
มุสาวาท ปิสฺสุวจา ผรุสฺวจา สมนฺุปลาปะ
อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐี เรียกว่า
อกุศลกรรมบถ เพราะความเป็นอกุศลกรรม
และเพราะความเป็นทางแห่งทุกคติทั้งหลาย.

อกุศลจิตตูปาทาติ โลกมุลา อฏฺฐ ,
โทสมุลา เทว, โมหมุลา เทวติ อิเม
ทวาทส.

จิตตูปบาท ๑๒ อย่างเหล่านี้คือ จิตตูป-
บาทที่มีโลภะเป็นมูลมี ๘, จิตตูปบาทที่มี
โทสะเป็นมูลมี ๒, จิตตูปบาทที่มีโมหะเป็นมูล
มี ๒ เรียกว่า อกุศลจิตตูปบาท.

๘๓๐. อิติ เอเตสํ สํโยชนาทิ
ธมฺมานํ เอตานิ ยถาโยคํ ปทานกรานิ.
กถํ ? สํโยชนเนสฺส ทาว สกฺกายทิฏฺฐีวิจิกิจฺฉา-
สึลฺลพฺพตปฺรามาสึ อปายกมนียา จ
กามราคปฏฺิฆาติ เอเต ปณฺจ ธมฺมา
ปจฺจณณวชฺฌา, เสสา กามราคปฏฺิฆา

๘๓๐. ญาณเหล่านี้กระทำการละธรรม
มีสังโยชน์เป็นต้นเหล่านั้น ดังกล่าวมา ตาม
สมควรแก่การประกอบ. คืออย่างไร ? ว่า
ในสังโยชน์ทั้งหลายก่อน ธรรม ๕ อย่าง
เหล่านี้ คือ สักกายทิฏฐี วิจิกิจฉา สึลฺลพ-
ปฺรามาสะ กามราคะ และปฏิฆะอันเป็นเหตุ

คุณเจียมใจ สมทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โอฟาริกา หุคิยณาวชฺฌา, สุขุม
 คคิยณาวชฺฌา, รูปราคทโย ปญฺจบิ
 จตุตฺถณาวชฺฌา เอว. ปฺรโตปิ จ ยตุถ
 เอว-สทฺเทน นิยมํ น กริสฺสาม. ตตุถ^๑
 ยํ ยํ "อุปฺริณาวชฺโฌ"ติ วกุชาม, โส โส
 ปุริมณานเเทหิ หตาปายกมนียาทิภาโว หุตฺวา
 อุปฺริณาวชฺโฌ โทคิตฺติ เวทิตฺตฺโพ.

ไปอบาย ย่อมเป็นธรรมอันปฐมญาณพึงฆ่า,
 กามราคะและปฏิฆะที่เหลือซึ่งเป็นอย่างหยาบ
 ย่อมเป็นธรรมอันหุคิยญาณพึงฆ่า, ที่เป็นอย่าง
 ละเอียก ย่อมเป็นธรรมอันคคิยญาณพึงฆ่า,
 แม้ธรรมทั้ง ๕ อย่างมีรูปราคะเป็นต้น ย่อม
 เป็นธรรมอันจตุตถญาณ พึงฆ่ามันทีเดียว. อนึ่ง
 เมื่อต่อไปข้างหน้า ในที่ใดข้าพเจ้ามิได้ทำการ
 กำหนดแน่นอน ด้วยเอว-ศัพท์ ในที่นั้น
 ข้าพเจ้าจักกล่าวถึงธรรมใด ๆ ว่า "ย่อม
 เป็นธรรมอันญาณเบื้องสูงพึงฆ่า", ธรรม
 นั้น ๆ พึงทราบว่าเป็นธรรมมีความเป็นเหตุ
 ให้ไปขยายเป็นต้น ญาณข้างต้น ๆ ก่าจัก
 แล้นั้นแหละ จึงเป็นธรรมอันญาณเบื้องสูง
 จะพึงฆ่าเถิด.

กิเลสสุ ญฺญูวิจิกิจฺจนา ปจฺมณาวชฺฌา,
 โทโส คคิยณาวชฺโฌ, โลกโมหมาน-
 ถีนอุทฺธจฺจอหิริโกโนตฺตปฺปานิ จตุตฺถณาว-
 ชฺฌานิ.

ในบรรดากิเลสทั้งหลาย ญฺญูและ
 วิจิกิจฺจนา ย่อมเป็นธรรมอันปฐมญาณพึงฆ่า,
 โทสะย่อมเป็นธรรมอันคคิยญาณพึงฆ่า, โลกะ
 โมหะ มานะ ถีนะ อุทฺธจฺจะ อหิริกะ และ

^๑ ฉ. ตตุถ ตตุถ.

คุณเจียมใจ สมทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อ ถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธรคค บ.พ. ๖-๒๓

อโนตทัปปะ ย่อมเป็นธรรมอันจตุตถญาณ
พึงฆ่า.

มิจฺจตุเตสฺ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มุสวาทโ
มิจฺฉากมฺมฺนโตะ มิจฺฉาอาชีโวติ อิเม
ปฺรุมณฺณวชฺฌา, มิจฺฉาสงฺกปโป ปิสฺสววาจา
ผรุสฺวาจาติ อิเม ตติยณฺณวชฺฌา,
เจตนาเยว เจตฺต วาจาติ เวทิตฺตพฺพา.
สมฺมุขปลापมิจฺฉาวายามสฺทิสฺมาธิวิมฺมุคฺติณฺณานิ
จตุตฺถณฺณวชฺฌานิ.

ในบรรคามิจฉัตตะทั้งหลาย ธรรม
เหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ มุสวาท มิจฉา-
กัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ ย่อมเป็นธรรมอัน
ปฐมนุญจพิงฆ่า, ธรรมเหล่านี้ คือ
มิจฉาสังกัปปะ ปิสฺสววาจา ผรุสฺวาจา ย่อม
เป็นธรรมอันตติยญาณพิงฆ่า, ก็ในบรรคา
ธรรมเหล่านี้ พึงทราบว่ เจตนาอันนี้เทียว
ชื่อว่า วาจา. สัมคัปปลาปะ มิจฉาวายามะ
มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาวิมุตติ มิจฉาญาณ
ย่อมเป็นธรรมอันจตุตถญาณพิงฆ่า.

โลกธมฺเมสฺ ปฏิโม ตติยณฺณวชฺโณ,
อนุนโย จตุตฺถณฺณวชฺโณ, ยเส จ ปสฺสาย
จ อนุนโย จตุตฺถณฺณวชฺโณติ เอเก.
มจฺฉริยานิ ปฺรุมณฺณวชฺฌาเนว.

ในบรรคาลอกธรรมทั้งหลาย ความ
ยินร้าย(ปฏิฆะ) ย่อมเป็นธรรมอันตติยญาณ
พิงฆ่า, ความยินดี(อนุนยะ) ย่อมเป็นธรรม
อันจตุตถญาณพิงฆ่า, อาจารย์พวกหนึ่ง
กล่าวว่า ความยินดีในยศ และในความ
สรร เสริญ ย่อมเป็นธรรมอันจตุตถญาณ

ค.ญ.ชวณฺฑ-ค.ญ.ภณฺทิสสา ปวโรคม
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พึงฆ่า. มัจฉริยะทั้งหลาย ย่อมเป็นธรรม
อันปรุมนญาณพึงฆ่าอย่างเกี่ยว.

วิปลาสเสสุ อนิจฺเจ นิจฺจํ อนตฺตนิ
อตุคฺคาคิ จ สณฺณวจิตฺตทิกฺขวิปลาสา, ทุกฺเข
สุขํ อสุภะ สุภนฺตํ ทิกฺขวิปลาสํ จาคิ
อิมะ ปจฺมณาวชฺชณา, อสุภะ สุภนฺตํ
สณฺณวจิตฺตวิปลาสา ทตฺติยณาวชฺชณา, ทุกฺเข
สุขนฺตํ สณฺณวจิตฺตวิปลาสา จตฺตตฺตณาวชฺชณา.

ในบรรคาวิปลาสทั้งหลาย วิปลาส
เหล่านี้ คือ สันฺณววิปลาส จิตตวิปลาส
และทิกฺขวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง
และในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา, และ
ทิกฺขวิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ในสิ่ง
ที่ไม่งามว่างาม ย่อมเป็นธรรมอันปรุมนญาณ
พึงฆ่า, สันฺณววิปลาสและจิตตวิปลาสในสิ่ง
ที่ไม่งามว่างาม ย่อมเป็นธรรมชาติอัน
ตตฺติยญาณพึงฆ่า, สันฺณววิปลาสและจิตตวิปลาส
ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ย่อมเป็นธรรมอัน
จตฺตตฺตญาณพึงฆ่า.

กณฺเฐสุ สีสทฺตพฺพรามาสนิทฺสจฺจา-
ภินิเวสกายกณฺฐา ปจฺมณาวชฺชณา,
พฺยาปาทกายกณฺฐิโร ทตฺติยณาวชฺชเณ, อิกฺโร
จตฺตตฺตณาวชฺชเณ.

ในบรรคากัณฐะทั้งหลาย สีสทฺต-
พฺรามาสกายกัณฐะ อิทฺถสัจจาภินิเวสกาย-
กัณฐะ ย่อมเป็นธรรมอันปรุมนญาณพึงฆ่า,
พฺยาปาทกายกัณฐะ ย่อมเป็นธรรมอันตตฺติยญาณ
พึงฆ่า, กัณฐะนอกนี้ย่อมเป็นธรรมอัน
จตฺตตฺตญาณพึงฆ่า.

ค.ญ.ชวณฺท-ค.ญ.ภยทิสสา ปวโรคม
สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อกติ ปฐมฌานวชฺฌาว.

อกติ ย่อมเป็นธรรมอันปฐมฌานพึงฆ่า
อย่างเคียว.

อาสเวสุ ทัฏฐาสโว ปฐมฌานวชฺโฌ,
กามาสโว ตติยฌานวชฺโฌ, อิตเร เทว
จตุตถฌานวชฺฌาว. โขมโยเคสุปิ เอเสว
นโย.

ในบรรดาอาสวะทั้งหลาย ทัฏฐาสวะ
ย่อมเป็นธรรมอันปฐมฌานพึงฆ่า, กามาสวะ
ย่อมเป็นธรรมอันตติยฌานพึงฆ่า, อาสวะ
๒ อย่างนอกนี้ ย่อมเป็นธรรมอันจตุตถฌาน
พึงฆ่า. แม้ในโสมะ และโยคะทั้งหลาย ก็มี
นัยนี้แหละ.

นীরเณสุ วิจิกิจฉานีวรณํ ปฐมฌาน-
วชฺฌณํ, กามจฺจนฺโท พยาปาโท กุกฺกจฺจนฺติ
คีณิ ตติยฌานวชฺฌานิ, ถีนมิทฺธจฺจนฺติ
จตุตถฌานวชฺฌานิ.

ในบรรดานีวรณทั้งหลาย วิจิกิจฉา-
นีวรณํ ย่อมเป็นธรรมอันปฐมฌานพึงฆ่า,
นีวรณ ๓ อย่าง คือ กามฉันทะ พยาบาท
กุกกัจจะ ย่อมเป็นธรรมอันตติยฌานพึงฆ่า,
ถีนมิทธะและอุทัจจะ ย่อมเป็นธรรมอัน
จตุตถฌานพึงฆ่า.

ปฺรามาสึ ปฐมฌานวชฺโฌว.

ปฺรามาสะ ย่อมเป็นธรรมอันปฐมฌาน

อุปาทาเนสุ สหฺเพสมฺปิ โลกิชฺฌมฺมานํ
วตฺตูกามวเสน กามาติ อากตฺตฺตา

พึงฆ่าอย่างเคียว. ในอุปาทานทั้งหลาย แม้
รูปราคะและอรูปราคะ ก็ตกไปในกามูปาทาน

รูปารูปราโคปี กามุปาทาเน ปตคตติ^๑ คสฺมา
คํ จตุตถญาณวชฺฌํ, เสสํนิ ปจฺมญาณวชฺฌานิ.

เพราะความที่โลกิยธรรมแม้ทั้งปวง มาแล้ว
โดยชื่อว่ากาม โดยเกี่ยวกับเป็นวัตถุกาม,
เพราะฉะนั้น กามุปาทานั้นจึงเป็นธรรมอัน
จตุตถญาณพึงฆ่า, อุปาทานที่เหลือเป็น
ธรรมอันปฐมญาณพึงฆ่า.

อนุสเยสุ
ปจฺมญาณวชฺฌาว,
ตคฺคิยญาณวชฺฌา,
จตุตถญาณวชฺฌา.

ทิจฺฉวิจิกิจฺฉานุสฺยา
กามราคปฏิฆานุสฺยา
มานภวราคาวิชฺชานุสฺยา

ในอนุสัยทั้งหลาย ทิจฺฉานุสฺย และ
วิจิกิจฺฉานุสฺย เป็นธรรมอันปฐมญาณพึงฆ่า
อย่างเดียวกัน, กามราคานุสฺยและปฏิฆานุสฺย
เป็นธรรมอันตคฺคิยญาณพึงฆ่า, มานานุสฺย
ภวราคานุสฺย และอวิชชานุสฺย เป็นธรรมอัน
จตุตถญาณพึงฆ่า.

มเลสฺ โทสมลํ ตคฺคิยญาณวชฺฌํ,
อิตรานิ จตุตถญาณวชฺฌานิ.

ในมลทินทั้งหลาย มลทินคือโทสะ
เป็นธรรมอันตคฺคิยญาณพึงฆ่า, มลทินนอกนี้
เป็นธรรมอันจตุตถญาณพึงฆ่า.

อกุสลกมฺมปเถสุ ปาณาติปาโต
อทินฺนาทานํ กาเมสุ^๒ มิจฺฉาจาโร มุสาวาโท

ในอกุศลกรรมมถทั้งหลาย ธรรม
เหล่านี้ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน

^๑ ฉ. อธิ-สทฺโท น ทิสฺสติ.
^๒ ฉ. อยํ สทฺโท น ทิสฺสติ.

วสุทธรกร บ.พ. ๖-๒๓

มิจฺฉาทิฏฐีติ อีเม ปฐมฌานวชฺชา, ปิสฺสววาจา
ผรุสฺสววาจา พยาปาโทติ ตโย ตติยฌานวชฺชา,
สมฺมุขปลลาปภาชิชฺชา จตุตถฌานวชฺชา.

กาเมสุมิจฺฉาจาร มุสฺสาวาท มิจฺฉาทิฏฐี
เป็นธรรมอันปฐมฌานพึงฆ่า, ธรรม ๓ อย่าง
คือ ปิสฺสววาจา ผรุสฺสววาจา พยาบาท เป็น
ธรรมอันตติยฌานพึงฆ่า, สัมผัสปลลาปะ และ
อภิชฌา เป็นธรรมอันจตุตถฌานพึงฆ่า.

อกุสลจิตฺตูปปาเทสุ จตุตฺตารโ วิฏฐิ-
สมฺมุขยุตฺตา วิจิกิจฺฉาสมฺมุขยุตฺโต จาคิ ปณฺจ
ปฐมฌานวชฺชาว, เทว ปฏิมสมฺมุขยุตฺตา
ตติยฌานวชฺชา, เสสา จตุตถฌานวชฺชาติ.

ในอกุสลจิตฺตูปบาททั้งหลาย อกุสล-
จิตฺตูปบาท ๕ อย่าง คือ อกุสลจิตฺตูปบาทที่
เป็นทิฏฐีสัมมุข ๔ อกุสลจิตฺตูปบาทที่เป็น
วิจิกิจฉาสัมมุข ๑ เป็นธรรมอันปฐมฌาน
พึงฆ่าอย่างเดียว, อกุสลจิตฺตูปบาทที่เป็น
ปฏิมะสัมมุข ๒ เป็นธรรมอันตติยฌาน
พึงฆ่า, อกุสลจิตฺตูปบาทที่เหลือ เป็นธรรมอัน
จตุตถฌานพึงฆ่า ฉะนี้แล.

ยถจฺ เยน วชฺฉํ, ตํ เทน ปหาทพฺพํ
นาม. เทน วุคฺคํ "อิติ เอเตสํ สโยชนาทินิ
ธมฺมานํ เอตานิ ยถาโยคํ ปทานกรานี"ติ.

ก็กิเลสชาติใด อันญาณใดพึงฆ่า,
กิเลสชาตินั้นก็ชื่อว่าอันญาณนั้นพึงละ. เพราะ
เหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้ว่า "ญาณ ๔
เหล่านี้ เป็นผู้ทำการละธรรมทั้งหลายมี
สังโยชน์เป็นต้นเหล่านี้ ดังกล่าวมานี้ ตาม
สมควร" ดังนี้.

คุณวนิดา-คุณวิบูลย์ ปวโรดม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๓๑. ก็ ปเนตานิ เอเต ธมฺเม
 อตีตานากเต ปชทนต์ อุตาทุ ปจฺจุปฺนฺเนติ.
 ก็ ปเนตถ ยถิ ตาว อตีตานากเต, อสโโล
 วายาโม อาปชฺชติ. กสฺมา ? ปหาททฺทฺพหฺนํ
 นตฺถิตาย. อถ ปจฺจุปฺนฺเน, ตถาปิ อสโโล
 วายาเม สหฺริ ปหาททฺทฺพหฺนํ อตฺถิตาย,
 สงฺกิลเสสิกา จ มกฺกภาวนา อาปชฺชติ
 วิปฺยตฺตคา วา กิลเสสนํ, น จ
 ปจฺจุปฺนฺนํกิลเสสิ จิตฺตวิปฺยตฺตโต นาม
 อตฺถิติ. นายิ^๑ อาเวณิกา โจทนา.
 ปาฬิยฺเยว ทิ "สฺวายิ กิลเสเส ปชฺหติ,
 อตีเต กิลเสเส ปชฺหติ, อนาคต กิลเสเส
 ปชฺหติ, ปจฺจุปฺนฺเน กิลเสเส ปชฺหติ"^๒
 วตฺวา ปุณ "หมฺจิ อตีเต กิลเสเส ปชฺหติ,
 เตนทิ ชฺฉนฺ เชนฺเปติ, นิสฺสํ นิสฺสโรเชติ,
 วิคตํ วิคเมติ, อตฺถงฺกตํ อตฺถงฺกเมติ,
 อตีตํ ยํ นตฺถิ, ตํ ปชฺหติ"^๒ จ วตฺวา "น
 อตีเต กิลเสเส ปชฺหติ"^๒ ปฏิกฺขิตฺตํ.

๘๓๑. ถามว่า ก็ญาณ ๔ เหล่านี้
 ละธรรมเหล่านั้น ที่เป็นอดีต อนาคต หรือ
 หรือว่าเป็นปัจจุบันแล้ว. ตอบว่า ในเรื่องนั้น
 จะต้องหุคอะไรกันแล้ว ก่อนอื่น ถ้าหากว่า
 ญาณเหล่านั้น ละธรรมที่เป็นอดีตและที่เป็น
 อนาคตไซ้, ความพยายามก็ต้องไร้ผล.
 เพราะเหตุไร ? เพราะธรรมที่จะต้องละ
 ึ่งหลายไม่มีอยู่. เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ย่อม
 ละธรรมที่เป็นปัจจุบัน, แม้อย่างนั้น ความ
 พยายามก็จะไร้ผล เพราะธรรมที่ต้องละมีอยู่
 พร้อมกับความพยายาม, และมรรคภาวนา
 ก็จะกลายเป็นสังกิลเสสิกรรมไป หรือกลายเป็นว่า
 กิลเสสิทั้งหลาย มีความเป็นวิปฺยต
 (กับจิต) ก็กิลเสสิที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่า จะเป็น
 ธรรมที่ไม่ประกอบกับจิตได้หามีไม่แล. คำ
 ท้วงนี้ หาใช่เป็นคำท้วงเฉพาะเรื่องไม่.
 เพราะว่าในพระบาลีนั้นแหละ ท่านก็ได้
 กล่าวไว้ว่า "พระโยคาวจรนินน ย่อมละกิลเสสิ"

^๑ ม. อัย.
^๒ ชุ. ป. ๓๑/๖๐๕.

ทั้งหลาย, ย่อมละกิเลสทั้งหลายที่เป็นอดีต
หรือ, ย่อมละกิเลสทั้งหลายที่เป็นอนาคต
หรือ, ย่อมละกิเลสทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน
หรือ" ดังนี้แล้ว ก็กล่าวอีกว่า "ถ้าว่าจะ
กิเลสอดีตไซ้, ถ้าอย่างนั้น ก็ชื่อว่า ยังสิ่ง
ที่สิ้นไปแล้วให้สิ้นไป, ยังสิ่งที่ดับไปแล้วให้
ดับไป, ทำสิ่งที่ปราศไปแล้วให้ปราศไป,
ทำสิ่งที่ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ให้ตั้งอยู่
ไม่ได้, สิ่งใดที่ล่วงไปแล้วไม่มีอยู่, ย่อมละ
สิ่งนั้น" ดังนี้ แล้วปฏิเสธว่า "ไม่ใช่ละกิเลส
อดีตหรอก" ดังนี้.

ตถา "หฺมจฺ อนาคต กิเลส
ปชหติ, เชนทฺ อชาตํ ปชหติ, อนิพฺพตํ
ปชหติ, อนุปฺปนฺนํ ปชหติ, อปาคุญฺจํ
ปชหติ. อนาคตํ ยํ นตฺถิ, ทํ ปชหตี"ติ^๑
จ วตฺวา "น อนาคต กิเลส ปชหตี"ติ^๑
ปฏิกุชิตํ.

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นเหมือนกัน
ว่า "ถ้าว่าจะกิเลสอนาคต, ถ้าอย่างนั้น
ก็ชื่อว่า ละสิ่งที่ยังไม่เกิด, ละสิ่งที่ยังไม่
บังเกิด, ละสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น, ละสิ่งที่ยังไม่
ปรากฏ. สิ่งใดยังมาไม่ถึง ไม่มีอยู่,
ย่อมละสิ่งนั้น" ดังนี้ แล้วปฏิเสธว่า "ไม่ใช่
ละกิเลสอนาคตหรอก" ดังนี้.

^๑ พ. ป. ๓๑/๖๐๕.

ตถา "หณฺฉิ ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลสเส
 ปชหติ, เตนฺหิ รคฺโต รากิ ปชหติ.
 ญฺุโธ โหสฺ, มุโฬฺห โมหฺ, วิญฺุโธ มานิ,
 ปราญฺุโธ ญฺุริ, วิญฺุเชปกฺโต อุตฺถจฺจํ,
 อนฺุจฺจกฺโต วิจิกฺจฉํ, ฌามกฺโต อนุสยิ
 ปชหติ. กณฺหสฺสุกฺกา ธมฺมา ยุกฺนทฺธา
 วตฺตุนฺติ. สงฺกิเลสํ กิเลสํ มคฺคภาวนา
 โหตี"ติ^๑ จ วตฺวา "น อตีเต กิเลส
 ปชหติ, น อนาคต กิเลส ปชหติ, น
 ปจฺจุปฺปนฺเน กิเลส ปชหตี"ติ^๒ สฺพหิ
 ปฏิขิปฺติวาทา "เตนฺหิ นตฺถิ มคฺคภาวนา,
 นตฺถิ ผลสฺจฉิฉิกริยา, นตฺถิ กิเลสปฺปหานํ,
 นตฺถิ ธมฺมาภิสฺสมโย"ติ^๓ ปญฺุทฺทปริโยสานเ
 "น หิ, อตฺถิ มคฺคภาวนา ฯเปฯ อตฺถิ
 ธมฺมาภิสฺสมโย"ติ ปฏิขานิตฺวา "ยถา กถิ
 วิทยา"ติ วุคฺเต อิทํ วุคฺตํ :

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นเหมือนกัน
 ว่า "ถ้าว่าละกิเลสปัจจุบัน, ถ้าอย่างนั้น
 คนที่กำหนด ก็ย่อมละราคะ, คนที่โกรธ
 ก็ย่อมละโทสะ, คนที่หลง ก็ย่อมละโมหะ,
 คนที่แข็งกระด้าง ก็ย่อมละมานะ, คนที่
 ยึดมั่นก็ย่อมละทิฐิ, คนที่ถึงความฟุ้งซ่าน
 ก็ย่อมละอุทธัจจะ, คนที่ถึงความตักสินใจ
 ไม่ได้ ก็ย่อมละวิจิกิจฉา, คนที่มีกิเลสรุนแรง
 ก็ย่อมละอนุสัย. ธรรมฝ่ายคำ และฝ่ายชาว
 ก็ย่อมเนื่องกันไปเป็นคู่. มรรคภาวนา ก็ย่อม
 เป็นสังกิลลธรรมไป" ดังนี้ แล้วก็ปฏิเสธ
 ไปทุกอย่าง ว่า "ไม่ใช่ละกิเลสที่เป็นอดีต
 ไม่ใช่ละกิเลสที่เป็นอนาคต, ไม่ใช่ละกิเลส
 ที่เป็นปัจจุบัน" ดังนี้ ในที่สุดแห่งปัญหา ท่าน
 ยกคำท้วงขึ้นว่า "ถ้าอย่างนั้น มรรคภาวนา
 ก็ย่อมไม่มี, การทำผลให้แจ้งก็ย่อมไม่มี,
 การละกิเลสก็ย่อมไม่มี, การตรัสรู้ธรรม

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๖๐๕.
^๒ ชุ. ป. ๓๑/๖๐๖.
^๓ ฉ. ปญฺุทฺทปริโยसानเ.

คุณวนิดา-คุณวิบูลย์ ปวโรดม
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กิเลส นีพพุตเตยฺยํ, เต อชาตาเยว
 น ชายนฺติ ฯเปฯ อปาคุญฺจาเยว
 น ปาคุฏฺฐานฺติ, เอวํ เหตุนิโรธา
 ทุกฺขนิโรธา. ปวคฺคํ เหตุ
 ฯเปฯ นิमितฺตํ เหตุ ฯเปฯ
 อายฺยหนา เหตุ ฯเปฯ อนาคตฺตสฺส^๑
 ปกฺขนฺตคฺคตา เย
 อายฺยหนปจฺจยา กิเลส นีพพุตเตยฺยํ,
 เต อชาตา ฯเปฯ อปาคุญฺจาเยว
 น ปาคุฏฺฐานฺติ, เอวํ เหตุนิโรธา
 ทุกฺขนิโรธา. เอวํ อตฺถิ มกฺกภาวนา,
 อตฺถิ ผลสจฺฉิภิริยา, อตฺถิ
 กิเลสฺปหานํ, อตฺถิ ธมฺมานิสฺมโย^๒ติ.

จิตแล่นไปในอนุปาทะ กิเลสเหล่านี้
 พึ่งเกิดขึ้น เพราะอนุปาทะเป็นปัจจัย,
 กิเลสเหล่านั้น ยังไม่ทันเกิดขึ้น
 ก็เกิดไม่ได้ ฯลฯ ยังไม่ปรากฏ
 ก็ปรากฏไม่ได้, ทุกข์ดับเพราะ
 เหตุดับ อย่างนี้. ปวัตตะเป็นเหตุ
 ฯลฯ นิमितเป็นเหตุ ฯลฯ อายฺยหนะ
 เป็นเหตุ ฯลฯ เพราะจิตแล่นไปใน
 อนาคตตะ กิเลสเหล่านี้พึ่งบังเกิด
 เพราะอายฺยหนะเป็นปัจจัย, กิเลส
 เหล่านั้น ยังไม่ทันเกิดขึ้น
 ก็ปรากฏไม่ได้, ทุกข์ดับเพราะเหตุ
 ดับอย่างนี้ ฉะนั้น
 เหมือนกัน. มรรคภาวนามีอยู่,
 การทำผลให้แจ้งมีอยู่, การละกิเลส
 มีอยู่, การตรัสรู้ธรรมมีอยู่ อย่าง
 นี้แล" ดังนี้.

^๑ ม. จิตฺตํ.

^๒ พ. ป. ๓๑/๖๐๖.

คณะวัฒนธรรมหญิง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๓๒. เอแทน ก็ ทิปิต์ โทติ ?
 ภูมิลุธานัน กิเลสานัน ปทานัน ทิปิต์ โทติ.
 ภูมิลุธา ปน ก็ อตีตานากตา อุทาหุ
 ปจจุปนุนาคี. ภูมิลุธูปุนาเยว นาม เต.

๘๓๒. ด้วยคำที่กล่าวมานี้เป็นอันท่าน
 แสดงอะไร ? เป็นอันท่านแสดงการละ
 กิเลสทั้งหลายที่เป็นภูมิลัทธิ (ได้ภูมิ).
 ก็กิเลสที่เป็นภูมิลัทธิเป็นอดีต หรืออนาคต
 หรือว่าปัจจุบันเล่า ? ตอบว่า กิเลสเหล่านั้น
 ชื่อว่าเป็นภูมิลัทธิปัจุบันนะ (ได้ภูมิแล้วเกิดขึ้น)
 เท่านั้น.

๘๓๓. อุปนุนัน ทิ วัตตมานภูคาป-
 คโตกาสกตภูมิลุทวเสน อเนกูปเภท.
 ตตุถ สัพพมปิ อุปาทชราภงกสมงกิสงขาคี
วัตตมานูปุนัน นาม. อารมมณรสมนุภาวิตวา
 นีรุตฺถิ ออนุคาปคตสงขาคี กุสลากุสล
 อุปาทาหิตตยมนูปุตวา นีรุตฺถิ ภูคาปคต-
 สงขาคี เสส สงขคจ ภูคาปคตูปุนัน
 นาม. "ยานิสฺส ตานิ ปุพเพ กทานิ
 กมฺมานิ"^๑ เอวมาทินา นเยน วัตตค
 กมนํ อตีตมปิ สมานํ อณฺณํ วิปากํ ปฏิพาหิตวา

๘๓๓. จริงอยู่ อุปันนะ(สิ่งที่เกิดขึ้น
 แล้ว)มีประเภทเป็นอเนก โดยเกี่ยวกับเป็น
 วัตตมานะ ภูคาปคตะ โอกาสกตะ และ
 ภูมิลัทธิ. ในบรรดาอุปันนะเหล่านั้น
 ธรรมชาติที่นับได้ว่าพร้อมเพรียงด้วยอุปาทะ
 ชรา และกัณณะแม้ทั้งปวง ชื่อว่า วัตตมานูป-
ปัจุบันนะ. กุศลและอกุศลที่เสวยรสอารมณ์แล้ว
 ดับไป อันนับได้ว่าเป็นอนุคาปคตะ(เสวย
 แล้วปราศไป) และสังขตธรรมที่เหลือที่
 ถึงขณะ ๓ มีอุปาทาขณะเป็นต้น แล้วดับไป

^๑ อ. ม. หุตวาปคต...
^๒ ม. อ. ๑๔/๓๐๓.

อตุตโน วิปากสุโสภาสี กตุวา จิตตตุตา
 ตตา กโตกาสนจ วิปากิ ออนุปนุนนุปี สมานิ
 เอวิ กเต โอกาเส เอกนุเตน อูปชชุนโต
โอภาสกตูปันน นาม. ตาสุ ตาสุ ภูมิสุ
 อสมุหติ อกุสล ภูมิลทตูปันน นาม.

อันนับได้ว่าเป็นกฎตูปคตะ (มีแล้วปราศไป)
 ชื่อว่า กฎตูปคตูปันน ธรรมที่กล่าวไว้
 โดยนัยเป็นต้นว่า "กรรมที่บุคคลนั้นกระทำไว้
 ในภพก่อนเหล่านั้นใด" ดังนี้เป็นต้น แม้เป็น
 อคติก็ชื่อว่า โอภาสกตูปันน เพราะห้าม
 วิปากอื่น แล้วทำโอกาสแก่วิปากของตนตั้งอยู่
 และวิปากที่กรรมทำโอกาสให้แล้ว อย่างนั้น
 แม้ว่าเป็นวิปากที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็ชื่อว่า
โอภาสกตูปันน เพราะเมื่อกรรมได้ทำ
 โอกาสไว้แล้วอย่างนี้ ก็มีอันเกิดขึ้นได้โดย
 แน่แท้. อกุศลที่ยังถอนขึ้นไม่ได้ในภูมิเหล่านี้
 นั้น ๆ ชื่อว่า ภูมิลทตูปันน.

๘๓๔. เขตฺถ จ ภูมียา ภูมิลทตฺส
 จ นานตฺติ เวทิตฺทํ. ภูมิตฺติ ทิ วิปสฺสนาย
 อารมฺมณฺญาตา เทญฺมิกา^๑ ปณฺจกฺขนฺธา.
 ภูมิลทฺธํ นาม เตสุ ขนฺธेषु อูปคฺตฺติรหํ
 กิลฺลชาตํ. เตน ทิ ส่า ภูมิ ลทฺธา นาม
 โทตฺติติ ตสฺมา ภูมิลทฺธนฺติ วุจฺจติ, ส่า จ โข

๘๓๔. อนึ่ง ในอธิการนี้ ภัคิตพิง
 ทราบความต่างกันแห่งภูมิ และภูมิลทธะ.
 ชื่อว่า คำว่า ภูมิ ได้แก่ ชั้น ๕ อันเป็นไป
 ในภูมิ ๓ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา. ชื่อว่า
ภูมิลทธะ ได้แก่ กิลลชาตที่ควรที่จะเกิดขึ้น
 ในชั้นเหล่านั้น. เพราะภูมินั้น ชื่อว่า

^๑ ฉ. เตญมกา.

CASHIER TISCO

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

น อารมมฉวเสน. อารมมฉวเสน ติ เป็นอันกิเลสชาตนั้นได้แล้ว เพราะเหตุนี้
 สพุเพปี อคิตานาคเต ปริณฺหาเตปี จ จึงเรียกกิเลสชาตนั้นว่า ภูมิลัทธะ, ก็ภูมิลัทธ
 ชีณาสวานิ ฆนฺเต อารพฺภ กิเลส่า กิเลสชาตนั้นได้แล้วนั้นแลโดยเกี่ยวกับ(การ
 อุปฺปชฺชุนฺติ มหากัจจานอุปฺพลวณฺณาทินิ ฆนฺเต ทำให้เป็น)อารมณีกิหาไม. เพราะวากิเลส
 อารพฺภ โสเรยฺยเสฏฺฐินฺนทมาณวาทินิ^๑ วย. ึ่งหลายย่อมเกิดขึ้นปรารภขันธทั้งหลายที่เป็น
 ยทิ จ คํ ภูมิลัทธํ นาม สียา, ทสฺส อคิตและอนาคต และขันธแม้ที่ท่านได้กำหนด
 อุปฺปเหยยฺโต น โกจิ ภวฺมุํ ปชเหยย. ฐุแล้ว ของพระชีณาสพทั้งหลาย โดยเกี่ยวกับ
 วตุฏวเสน ปน ภูมิลัทธํ เวทิตพฺพํ. ยตุฏ (การทำให้เป็น)อารมณได้แม้ทุกอย่าง จุจ
 ยตุฏ ติ วิปสฺสนาย อปริณฺหาตา ฆนฺธา กิเลสชาตของโสเรยฺยเสฏฐี และนันทมาณพ
 อุปฺปชฺชุนฺติ, ทตุฏ ทตุฏ อุปฺปาทโต ปญฺติ เป็นต้น ที่เกิดขึ้นปรารภขันธของพระมหา-
 เทสุ ฆญฺญมุํลํ กิเลสชาตํ อนุเสติ. คํ กัจจายณะ และของพระอุปลวณฺณเป็นคั้น
 อุปฺปทินฺนุเจน ภูมิลัทธุนฺติ เวทิตพฺพํ. ฉะนั้น. ก็ถ้าหากว่า กิเลสชาตนั้นพึงชื่อว่า
 ภูมิลัทธะไซริ, ไกร ๑ ก็ละมูลแห่งภพ
 ไม่ได้ เพราะละภูมิลัทธะนั้นไม่ได้. ก็แล
 บัณฑิตพึงทราบ(ความเป็น)ภูมิลัทธะ โดย
 เกี่ยวกับวัตถุเกิด. จริงอยู่ ขันธที่ยังมิได้
 กำหนดรู้ด้วยวิปัสสนา ย่อมเกิดขึ้นในภพ
 ไค ๑, เริ่มตั้งแต่เกิดขึ้นในภพนั้น ๑ กิเลส-

^๑ ธรรมปทฎกถา. ๔/๖๖, ๘/๑๓๐.

คุณลินคา คันตวิริยางกูร

สร้างคณฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชาติอันเป็นมูลของวิภูฏะ ก็ย่อมอนตามไป
ในชั้นเหล่านั้น. ฟังทราบวา กิเลสชาตนั้น
ชื่อว่า ภูมิลัทธะ โดยความหมายวาเป็น
กิเลสชาตที่ยังละไม่ได้.

๘๓๕. ตตฺถ จ ยสฺส เยสุ ฆนฺตฺเตสุ
อปรุพฺพินฺนุเจเน อนุสยิตา กิเลสา, ตสฺส เต
เอว ฆนฺตา เตสํ กิเลสานํ วตฺตุ, น
อญฺเณสํ สนฺตกา ฆนฺตา. อตฺตักฺขนฺตฺเตสุ
จ อปรุพฺพินานุสยิตานํ กิเลสานํ อตฺตักฺขนฺตฺตา
เอว วตฺตุ, น อิตเร. เอส นโย
อนาคตาทีสุ. ตถา กามาจรรกฺขนฺตฺเตสุ
อปรุพฺพินานุสยิตานํ กิเลสานํ กามาจรรก-
ฆนฺตฺตา วตฺตุ, น อิตเร. เอส นโย
รูปารูปาจเรสุ. โสตาปฺพนาทีสุ ปน ยสฺส
ยสฺส อริยบุคคลสฺส ฆนฺตฺเตสุ ตํ ตํ ฆนฺตฺตฺตํ
กิเลสชาตํ เทน เทน มคฺเคน ปหีนํ,
ตสฺส ตสฺส เต เต ฆนฺตา ปหีนานํ เตสํ
เตสํ ฆนฺตฺตฺตํกิเลสานํ อวตฺตฺโต ภูมิติ สงฺขํ
น ลานฺตฺติ. ปุณฺณชฺชนสฺส สพฺพโส ฆนฺตฺตฺต-

๘๓๕. ก็ในบรรดาชั้นอันเป็นภูมิต
เหล่านั้น กิเลสที่นอนเนื่องอยู่โดยความหมาย
ว่ายังละไม่ได้ในชั้นเหล่าใด ของบุคคลใด,
ชั้นเหล่านั้นของบุคคลนั้นเท่านั้น เป็นวัตถุ
(ที่ตั้งอาศัย) แห่งกิเลสเหล่านั้น, หาใช่ชั้น
ของบุคคลเหล่านั้นไม่. อนึ่ง สำหรับ
กิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ และที่นอนเนื่อง
อยู่ในชั้นอตฺตักฺขนฺตฺเตสุ ก็มีชั้นอตฺตักฺขนฺตฺเตสุ
เป็นที่ตั้งอาศัย, หาใช่มีชั้นนอกนี้เป็นที่ตั้ง
อาศัยไม่. ในชั้นทั้งหลายที่เป็นอนาคต
เป็นต้น ก็มีชั้นนี้. อย่างนั้นเหมือนกัน สำหรับ
กิเลสทั้งหลาย ที่ยังละไม่ได้ และที่ตาม
นอนเนื่องอยู่ในชั้น ที่เป็นกามาจรรกฺขนฺตฺเตสุ
ก็มีชั้นที่เป็นกามาจรรกฺขนฺตฺเตสุ เป็นที่ตั้ง
อาศัย, หาใช่มีชั้นนอกนี้เป็นที่ตั้งอาศัยไม่.

คุณลิตดา ตันตวิริยางกูร
สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วจุฑมวาท ม. ๗. ๖-๒๖

รูปชั้นนี้เป็นต้น ดังนี้. เพราะเหตุไร ?
เพราะตามนอนเนื่องอยู่ในชั้นทั้ง ๕ โดย
ไม่แปลกกัน.

๘๓๖. กถิ ? ปจวีรสาทิ วีย รุกฺเข.
ยถา ทิ มหารุกฺเข ปจวีตลํ อธิฏฺฐาย
ปจวีรสณฺจ อาโปรสณฺจ นิสฺสาย ทปฺปจฺจยา
มฺลขนฺธสาขปฺสาขปฺลลวปฺลาสฺปฺปฺผลฺลหิ
วหฺมิตฺตวา นภํ ปุเรตฺตวา ยาว กปฺปาวสาเนา
พีชปฺรมฺปฺราย รุกฺขปฺปเวณิ สนฺตายนมาเน^๑
จิตฺเต ตํ ปจวีรสาทิ มฺลเยว, น ขนฺธาทิสฺสุ
ฯเปฯ ผลเยว วา, น มฺลลาทิสฺสุติ น
วตฺตพฺพํ. กสฺมา ? อวิเสเสน สพฺเพสุ
มฺลลาทิสฺสุ อนุกตฺตคาติ.

๘๓๖. คืออย่างไร ? คือเปรียบ-
เหมือนรสคินเป็นต้น ตามนอนเนื่องที่ต้นไม้.
เหมือนอย่างเมื่อต้นไม้ใหญ่ ตั้งทับบนพื้นดิน
อาศัยรสคิน และรสน้ำแล้ว ก็มีราก ลำต้น
กิ่ง ก้าน หน่อ ใบ ดอก ผล เจริญจน
เต็มฟ้า เพราะมีรสคินและรสน้ำนั้นเป็นปัจจัย
ยืนต้น สืบต่อเชื้อสายต้นไม้ โดยความ
สืบเนื่องกันไปแห่งพืชจนชั้วกัฏปาวसान รสคิน
เป็นต้นนั้น อันใคร ๆ ไม่ควรจะกล่าวว่า
มันชิมชาบอยู่ที่รากเท่านั้น มิได้ชิมชาบอยู่ที่
ลำต้นเป็นต้น, ฯลฯ หรือว่าชิมชาบอยู่ที่ผล
เท่านั้น มิได้ชิมชาบอยู่ที่รากเป็นต้น. เพราะ
เหตุไร ? เพราะว่า ชิมชาบอยู่ที่รากเป็นต้น
ทุกส่วน โดยไม่แปลกกันฉะนั้น ฉะนั้นแล.

^๑ ม. สนฺธายมาเน.

ยถา ปน ศสุเสว รุกขสุสุ ปุพฺผลลาทีสุ
 นิพฺพิณฺโณ โกจิ ปุริโส จตุสุ ทิสาสุ
 มณฺฑุกกณฺฑุกิ^๑ นาม วิสกณฺฑุกิ อาโกเกยฺย,
 อถ โส รุกฺโข เทน วิสสมฺผลฺเสน สฺมุจฺโ
 ปจฺวีรสอาโปรสานิ ปริยาทิตฺตคฺคา
 อปฺสวณธมฺมคิ อากมฺม ปุณฺ สนฺตานิ
 นิพฺพตฺเตคฺคิ น สกฺกุณฺเณยฺย, เอวเมว
 ขนฺธปฺวคฺคิยิ นิพฺพิณฺโณ กุสฺสคฺคิโต ศสุ
 ปุริสฺสุสุ จตุสุ ทิสาสุ รุกฺเข วิสโยชนิ วิย
 อตฺตโน สนฺตานิ จตฺตมคฺคาวันนิ อารกฺติ.
 อถสุโส โส ขนฺธสนฺตานิ เทน จตฺตมคฺค-
 วิสสมฺผลฺเสน สฺมุจฺโ สหฺพโส ฆฺฏมฺมุลกิเลसानิ
 ปริยาทิตฺตคฺคา กิริยาवมคฺคิ^๒ อูปคฺตกา-
 กมฺมาทิสหฺพกมฺมปฺเภโท หุคฺวา อายคฺคิ
 ปุณฺพวณฺณานิพฺพตฺตณธมฺมคิ อากมฺม
 ภาวนฺตรสนฺตานิ นิพฺพตฺเตคฺคิ น สกฺโกติ.
 เกวลิ จริมิวณฺณานิโรเธน นิรินฺธโน วิย

อนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษบางคน
 ผู้เบื่อน้ำในคอกและผลเป็นต้น แห่งต้นไม้
 นั้นนั้นแหละ จึงคอกเข็มพิษ ชื่อว่า มัดผูก-
 กัณฐกะ เข้าทางทิศทั้ง ๔ (ทั้ง ๔ ด้าน),
 ลำคอกนั้น ต้นไม้นั้น อันสัมผัสแห่งพิษนั้น ถูก
 คอกแล้ว ก็ถึงความมีอันไม่ผลิคอกออกผล
 เป็นธรรมดา เพราะรสกินและรสน้ำ ถูกทำ
 ให้สิ้นไปหมดแล้ว ไม่อาจจะยังความสืบทอด
 ให้เกิดได้อีก ฉนใด, กุสบุตรผู้เบื่อน้ำแล้ว
 ในความเป็นไปแห่งขันธ ย่อมปรารภการ
 เจริญมรรค ๔ ไว้ในสันดานของตนเหมือน-
 อย่างที่บุรุษผู้นั้นประคอบยาพิษเข้าที่ต้นไม้ทาง
 ทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น. ลำคอกนั้น ขันธสันดานของ
 เชนั้น อันสัมผัสแห่งพิษคือมรรค ๔ นั้น ถูก-
 คอกแล้ว ที่เป็นประภทกรรมทุกอย่างมี
 กายกรรมเป็นต้น อันเข้าถึงเพียงความเป็น
 กิริยา ถึงความมีอันไม่บังเกิดในภพใหม่ต่อไป

^๑ มณฺฑุกกณฺฑุกิโกติ เอโก มจฺจกณฺฑุกิโกติ
 วนฺตคฺคิ ฐิกวา.
^๒ ม. กิริยาवมคฺคิอุปคค...

คุณลิตดา ตันตวิริยางกูร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชาติเวโท อนุปาทาโน ปรินิพายติ, เอว
ภูมียา ภูมิลหุสสุ จ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ.

อีกเป็นธรรมดา เพราะกิเลสอันเป็นมูลแห่ง
วิภูฏะถูกทำให้สิ้นไป โดยประการทิ้งปวงแล้ว
ไม่อาจให้บังเกิดความสับสน ในภพอื่นได้
ฉนั้น. เป็นผู้ไม่มีอุปาทาน ย่อมคับสันนิท
สิ้นเชิง โดยความคับไปแห่งวิญญาณดวง
สุดท้าย คุจไฟป่าสิ้นเชื้อแล้วฉนั้น. บัณฑิต
พึงทราบความต่างกันแห่งภูมิ และภูมิลัทธิ
ตามประการดังกล่าวมานี้เถิด.

๘๓๑. อปิจ อปรมุปี สมุทจจาร-
อารมฺมณาทิคฺคหิตอวิกฺขมฺภิตอสมฺมุตฺตวเสณ
จตุพฺพิธมุปฺปนฺนํ. ตตฺถ วัตฺตมานุปฺปนฺนเมว
สมุทจจารูปฺปนฺนํ. จกฺขาทินิ ปน อปาถกเต
อารมฺมณเ ปุพฺพภาเก อนุปฺปชฺชมานมุปี
กิเลสชาติ อารมฺมณสฺส อธิคฺคหิตตฺตตา เอว
อปรภาเก เอกนฺเตน สุปฺปตฺติโต อารมฺมณา-
ธิคฺคหิตมุปฺปนฺนติ วุจฺจติ, กลฺยาณิกาเม
ปิณฑาย จรโต มหาสิสฺสตุเถรสฺส
วิสภากรุพฺพสฺสเนน สุปฺปนฺนกิเลสชาติ วิย.
สมถวิปสฺสนานํ อณฺตรวเสณ อวิกฺขมฺภิตํ

๘๓๑. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบอุปันนะ
๔ อย่าง แม้อย่างอื่น คือสมุทจจารูปันนะ ๑
อารัมมณาทิคคหิตูปันนะ ๑ อวิกขมภิตูปันนะ
๑ อสมุทตูปันนะ ๑. ในบรรดาอุปันนะ
๔ อย่างนั้น วัตตมานูปันนะนั้นเอง ชื่อว่า
สมุทจจารูปันนะ. ส่วนเมื่ออารมณ์มาสู่
คลองจักขุเป็นต้นแล้ว กิเลสชาติซึ่งแม้ว่ายังไม่
เกิดขึ้นในตอนต้น ก็เรียกว่า อารัมมณา-
ธิคคหิตูปันนะ เพราะมีความเกิดขึ้นโดย
แน่แท้ในตอนหลัง เพราะได้ยึดเอาอารมณ์ไว้
มั่นดีแล้วนั้นเอง, คุจกิเลสชาติที่เกิดขึ้นแก่

วิสุทธิมรรค บ.พ. ๖-๒๔

คุณลินดา ตันศิริวิริยางกูร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กิเลสชาติ จิตตสนฺตคิมนารุหฺมปิ อุปฺปตฺติ-
 นีวารกสฺส เหตุโน อภาวา อวิกขมภิกฺขุปฺปนํ
 นาม. สมถวิปัสสนาวเสน ปน วิกฺขมภิกฺขุ
 อริยมคฺเคน อสมฺมุตฺตคฺคา อุปฺปตฺติธมฺมตํ
 อนตฺตคฺคา อสมฺมุตฺตปฺปนนฺติ วุจฺจติ,
 อากาเสน กจฺจนฺตสฺส อญฺสสมาปฺตฺติลาภิโน
 เถรสฺส, กุสฺมิตฺตฺรฺกฺเช อูปวเน ปุปฺพานิ
 อจฺจุจินฺตสฺส มธฺเรน สเรน คายโต
 มาตุคามสฺส กิตฺสวเนน อุปฺปนํกิเลสชาติ
 วีย. ติวิธมฺปิ เจตํ อารมฺมณาธิคฺคหิต-
 อวิกขมภิกฺขุอสมฺมุตฺตปฺปนํ ญฺมิลฺลฺลฺลฺลฺลฺล
 กจฺจตฺติ เวทิตฺตพฺพํ.

พระมหาติสฺสเถระ ผู้เที่ยวบิณฑบาตไปใน
 หมู่บ้านกัลยาณิกาม เพราะการเห็นรูปอันเป็น
 วิสภาคะ ฉะนั้น. กิเลสชาติที่ยังมิได้ข่มไว้
 ด้วยสามารถสมณะหรือวิปัสสนา อย่างใด
 อย่างหนึ่ง แม้ว่ายังไม่ย่างขึ้นสู่ความสืบท่อ
 แห่งจิต ชื่อว่า อวิกขมภิกฺขุปฺปนํ เพราะ
 ยังไม่มีเหตุที่ห้ามความเกิดขึ้น. ส่วนกิเลส-
 ชาติ แม้ที่ข่มไว้ได้แล้ว ด้วยสามารถสมณะ
 หรือวิปัสสนา (แต่) เพราะยังไม่ล่วงพ้นความ
 เกิดขึ้นเป็นธรรมดา โดยความที่ยังถอนขึ้น
 ไม่ได้ด้วยพระอริยมรรค จึงเรียกว่า
อสมฺมุตฺตปฺปนํ, กุจกิเลสชาติที่เกิดขึ้นแก่
 พระเถระผู้ได้สมาบัติ ๘ ซึ่งกำลังไปทาง
 อากาศ ด้วยการได้ยินเสียงขบร้องของ
 มาตุคามผู้เก็บดอกไม้อยู่ใกล้ป่าได้ต้นไม้ที่ผลิ-
 ดอก กำลังขบร้องอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ
 ฉะนั้น. ก็อารัมมณาธิคฺคหิตฺตปฺปนํ
 อวิกขมภิกฺขุปฺปนํ และอสมฺมุตฺตปฺปนํ รวม
 ๓ อย่างนี้ ฟังทราบว่าเป็นการสงเคราะห์
 เข้าด้วยภูมิลักษณะนั่นเอง.

คุณสินคา ตันตวิริยางกูร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปริณายาทิกิจจกถา

๘๓๙. กิจฺจานิ ปริณายาทินิ,
 ยานิ วุตฺตานิ อภิสสมยกาลเ
 ตานิ จ ยถาสภาเว
 ชานิตฺตพฺพานิ สพฺพานีติ.

สจฺจามภิสสมยกาลสฺมี^๑ ทิ เอเตสุ จตุสสุ
 ณาณเสุ เอกกสฺมี^๒ เอกกฺขณเณ^๓ ปริณาย
 ปหานํ สจฺจฉิกิริยา ภาวนาติ เอตานิ
 ปริณายาทินิ จตฺตาริ จตฺตาริ กิจฺจานิ
 วุตฺตานิ, ตานิ ยถาสภาเว ชานิตฺตพฺพานิ.
 วุตฺตเณหฺมํ โปราณาติ :

"ยถา ปทีโป อปุพฺพํ อจฺริมํ
 เอกกฺขณเณ^๓ จตฺตาริ กิจฺจานิ กโรติ, วฏฺฐิ

กถาว่าด้วยกิจมีปริณายาเป็นต้น

๘๓๙. ในชื่อว่า หนึ่ง กิจมีปริณายา
 เป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้ในเวลาตรัสรู้
 โศ ฟังทราบกิจทั้งหมดนั้น ตามสภาวะ
 ที่เป็นจริง.

ก็กิจ ๔ อย่าง มีปริณายากิจเป็นต้น
 เหล่านี้ คือ ปริณายา(การกำหนดรู้) ปหาน
 (การละ) สัจฉิกิริยา(การทำให้แจ้ง)
 ภาวนา(การอบรมให้มีขึ้น) ที่ท่านกล่าวไว้
 (ว่ามีขึ้น) โดยขณะเดียวกันในญาณ ๔ เหล่านี้
 แต่ละญาณในเวลาตรัสรู้สัจจะ, บัณฑิตควร
 ทราบกิจเหล่านั้น ตามสภาวะที่เป็นจริง.
 ข้อนี้สมจริงดังที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า :

"เปรียบเหมือนว่า ประทีปย่อมทำกิจ

๔ อย่าง ในขณะเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน,

^๑ ฉ. สจฺจามภิสสมยกาลล.

^๒ ฉ. เอกกสฺส.

^๓ ฉ. เอกกฺขณเณ.

คุณลินดา คันตีวิริยางกูร

สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฉาเปติ, อนุการ วิธมติ, อาโลกิ คือ เผาไส้, กำจัดความมืด, ส่องแสง-
 ปริวิทเสติ,^๑ สีเนห์ ปริยาทิตติ, เอวเมว สว่าง, ทำน้ำมันให้สิ้นไป ฉนฺโต, มรรคญาณ
 มกฺกณณํ อปุพฺพํ อจริมํ เอกกฺขณณ^๒ ย่อมตรัสรู้สี่จะ ๔ ในขณะที่เดียวกัน ไม่ก่อน
 จตุตตาริ สจฺจจฺณิ อภิสเมติ, ทุกฺขิ ไม่หลังกัน, คือย่อมรู้ทุกข์ โดยปริญาภิสมัย,
 ปริญาภิสมเยน อภิสเมติ, สมุทฺธิ ย่อมรู้สมุทัย โดยปหานาภิสมัย, ย่อมรู้มรรค
 ปหานาภิสมเยน อภิสเมติ, มกฺกํ โดยภาวนาภิสมัย, ย่อมรู้นิโรธ โดย
 ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ, นิโรธํ สัจฉิกิริยาภิสมัย ฉนฺนํเหมือนกัน. มีรรดา-
 สจฺฉิกิริยาภิสมเยน อภิสเมติ. ก็ วุคฺคํ ธิบายว่าอะไร, มีรรดาธิบายว่า มรรคญาณ
 โทติ, นิโรธํ อารมฺมณํ กริตฺวา จตุตตาริปี ทำนิโรธให้เป็นอารมณ์แล้วบรรลุ คือเห็น
 สจฺจจฺณิ ปาปฺพณฺติ ปสฺสตี ปฏฺวิชฺฌตี^๓ ติ. ได้แก่แห่งตลอดสี่จะทั้ง ๔" ดังนี้.

วุคฺคตฺตมฺปิ เจตํ "โย ภิกฺขเว ทุกฺขิ บัณฑิตพึงทราบคำทั้งหมด แม้ที่พระผู้มี
 ปสฺสตี, ทุกฺขสมุทฺถมฺปิ โส ปสฺสตี, พระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 ทุกฺขนิโรธมฺปิ ปสฺสตี, ทุกฺขนิโรธคามินี- ผู้ใดเห็นทุกข์, ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกขสมุทัย,
 ปฏฺิพฺพมฺปิ ปสฺสตี^๓ ติ" สพฺพํ เวทิตฺพฺพํ. ย่อมเห็นทั้งทุกขนิโรธ, ย่อมเห็นทั้งทุกข-
 นิโรธคามินีปฏิบัติ" ดังนี้.

^๑ ส. อ. ปริวิทเสติ.

^๒ ฉ. เอกกฺขณณ.

^๓ ส. มหา. ๑๘/๕๔๗.

คุณลิตดา คันตวิริยางกูร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา